

Capítol 4

Entre la informació i la propaganda

Els mitjans de comunicació: ràdio, diaris i revistes.
Els periodistes.

“Un grupo de navarros irrumpió en la Plaza de Cataluña a la cinco menos cuarto, y cuantos allí les esperábamos les creíamos conversos. Gente “nuestra”, que enarbolando una bandera española se adelantaba a las “invasores” y bajando por la Ramblas tomaba Radio Asociación...

Mientras tanto, los soldados de España iban completando el cerco de la ciudad e iniciaban la entrada entre las cuatro y la cinco de la tarde. Al primer grupo de valientes que con toda despreocupación bajaron por Pelayo y subieron a la Radio a decirle al mundo que ya estaban aquí las tropas de Franco, siguieron la demás fuerzas...”¹

El 26 de gener de 1939, Barcelona es va llevar sense diaris i amb una única emissora de ràdio: Ràdio Associació de Catalunya. L'altra emissora existent a la ciutat, Ràdio Barcelona, EAJ-1, havia estat desmantellada al començar el mes de gener de 1939. Per això, quan l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat ja era imminent, només alguns barcelonins van poder assabentar-se'n a través de la ràdio. Alguns n'hi devia haver, però. Marcel·li Moreta, en parla a les seves memòries::

“El dia 25 érem a Barcelona. La nit del 25 al 26 vaig passar-la a la cabina d'un dels camions al nostre servei, estacionats davant la caserna de Sant Andreu. El dia 26, al matí, sortírem direcció Sant Adrià del Besós, on, aprofitant la confusió que regnava, amb altres companys vam fugir i, camp a través, arribarem al Clot, a casa d'uns oncles d'un dels tres. Ens van donar dinar, durant el qual, per la ràdio, vam escoltar l'entrada a Barcelona de les tropes franquistes”²

¹ LVE, 27 de gener de 1939. Crònica sense signatura.

² Moreta, pag. 125

També una voluntària anglesa que es trobava en aquell moment a Barcelona ha deixat escrit el paper de la ràdio aquell 26 de gener:

*“En cuanto pasó el ejército, tratamos de descubrir qué estaba ocurriendo, pero la radio sólo emitía a los cuatro vientos canciones de baile y declaraciones intercaladas. Se crearía de inmediato un tribunal para juzgar a los traidores rojos. Se invitaba a la delación. Todos los conductores de tranvías y trenes tenían que personarse en la plaza de Cataluña a las diez de la noche. Los que no se presentaran perderían su puesto de trabajo. La ciudad iba a normalizarse con rapidez.”*³

Tampoc no calia escoltar-la directament per la ràdio, perquè era una notícia que tothom coneixia pel mitjà de transmissió d'informació més efectiu: el boca-orella.

Pel que fa als diaris, ni un de sol dels 20 que havien arribat al mes de gener de 1939⁴ va sortir al carrer. Aquella matinada, l'entrada

³ Cooper, pag. 300

⁴ La vigília de l'ocupació, dimecres 25 de gener, només havia arribat als quioscs l'històric *Diluvio*. Si algun altre ho va fer, no n'ha quedat cap constància a les hemeroteques.

El dimarts 24, els diaris de tarda ja no va aparèixer. Només ho van fer set del matí: *La Vanguardia*, *Solidaridad Obrera*, *Las Noticias*, *La Humanitat*, *El Día Gráfico* i el sobrevingut *Frente Rojo*, a més d'*El Diluvio*.

El dia abans, 23 de gener, era dilluns i no hi havia altres diaris que els de tarda. En van sortir dos: *CNT* —un diari vingut de fora el maig anterior— i l'ex radical *La Noche*, controlat durant la guerra pels anarcosindicalistes. Cap de les dues edicions del *Full Oficial* —des del 1931 se'n feia una en català i una altra en castellà, d'idèntic contingut— va arribar al quiosc, o al menys no se n'ha conservat cap com a testimoni.

Al diumenge 22 n'hi havien arribat, a més dels nou esmentats, quatre més: el republicà *La Publicitat*, el comunista *Treball* —que es feia als tallers de l'antic *Matí*—, *Mañana*, òrgan del sindicalisme pestanyista, i el nacionalista *Euzkadí*, que es feia a Barcelona des que el govern basc s'hi havia traslladat.

El dissabte 21 havien fet la seva última aparició el *Diari de Catalunya*, continuador del *Diari de Barcelona* editat per Estat Català, *La Rambla* i un altre diari importat: *El Socialista*, òrgan del PSOE que es feia a Barcelona des del mes de maig anterior.

El divendres 20 va sortir per últim cop a la Barcelona republicana *El Noticiero Universal*. El dilluns d'aquella setmana, 16 de gener, havia sortit l'últim número de la *Hoja Oficial* i sis dies abans havia deixat d'aparèixer un *Renovación* que res tenia a veure amb el diari lerrouxista del mateix nom editat abans de la guerra. Si el dia 10 de gener va morir *Renovación*, el dia 8 ho va fer el vell *Diario del Comercio*, editat durant la guerra pels federals.

Altres diaris barcelonins ni tan sols van arribar a l'any 1939. La manca de paper i de recursos humans havia aconsellat a ERC deixar de publicar, la primavera de 1938, el seu diari de tarda, *Última hora*, i havia significat la mort del *Diari de Barcelona*, el sindicalista *Catalunya*, que seguia la línia de Joan Peiró, i l'òrgan de la Federació Ibèrica de Juventudes Libertarias, *Juventud Libre*, diari importat que va durar pocs dies al començar-se a fer a Barcelona. *El Mundo Deportivo* es va convertir el març d'aquell mateix any en setmanari dels dilluns i com a tal va aguantar fins el 12 de desembre.

de les tropes franquistes a la ciutat ja es preveia imminent. L'endemà dia 27, només es va veure un diari als quioscos: *La Vanguardia*, amb l'afegitó d'*Española*, va començar a informar els barcelonins que les coses funcionarien a partir d'aquell moment d'una manera molt diferent a com ho havien fet fins aleshores⁵. D'aquesta manera, l'únic diari autoritzat a publicar-se els primers dies de l'ocupació de Barcelona per les tropes franquistes, va fer el paper de butlletí del nou

El 1937 van desaparèixer el *Diario de la Marina*, un vell diari incautat pels cenetistes, i el català *Diario Mercantil*, en mans del mateix Partit Federal Ibèric que controlava el castellà *Diario del Comercio*. Les conseqüències dels Fets de Maig havia obligat el POUM a convertir en setmanari — d'efímera durada— el seu diari en castellà *La Batalla*, successor del català *Avant!* que s'havia publicat només entre el 20 de juliol i el primer d'agost del 1936. Tots dos eren fets en els tallers incautats d'*El Correo Catalán*.

El mes de gener d'aquell mateix any 1937 va morir una irreconeixible i absurda *Veu de Catalunya* cenetista i uns dies abans, pels volts de Nadal, ho havia fet el que havia estat abans de la guerra el diari de tarda de la Lliga, *L'Instant*, també reconvertit. La maquinària amb què els dos s'imprimien va ser utilitzada per cobrir les necessitats creixents d'altres diaris anarcosindicalistes.

Altres diaris amb solera que havien aconseguit traspasar sense problemes el daltabaix del 18 de juliol de 1936 van morir al cap de pocs mesos: era el bloc de premsa dretana, més o menys vinculada o simpatitzant del lerroxisme espanyolista del bienni negre, que s'havien convertit en diaris marginals des de les eleccions de febrer: *La Aurora*, *El Eco*, *La Razón*, *La Jornada* i *El Popular*, successor del vell i prestigiós *Liberal*. Van desaparèixer tots de cop, els dies 12 i 13 d'agost de 1936, excepte *El Popular*, que va aguantar fins el 5 de setembre. S'imprimien tots als tallers del vell *Liberal*, al carrer de la Bellafila, gestionat pels Pérez de Rozas, i tenien una estructura, col·laboradors i contingut força semblant.

Resulta fins i tot sorprenent que arribessin a sobreviure a la revolució de juliol diaris tan marcadament reaccionaris com *La Razón*, vinculat en l'origen a la Unió Patriòtica del dictador Primo de Rivera, o un altre com *El Eco*, en el que va treballar com a redactor Enrique de Angulo, que seria després el primer director franquista d'*El Noticiero Universal*. Altres redactors d'aquests diaris van engruixir també les files dels qui van posar en marxa la premsa barcelonina de després de la guerra: els germans Josep i Manuel Tarín, Joaquim Coca, Àngel Marsà, Fernando Barangó Solís, Arturo Pérez Foriscot, Julio Zarraluqui, Rafael López Chacón,...

El carlí *Correo Catalán* i el catòlic *El matí* van ser els únics que van deixar de sortir el mateix dia de l'aixecament revolucionari contra la sublevació militar. El seu últim exemplar porta data del 17 de juliol. El matí ja no tornaria a sortir, però sí que ho faria, després de la guerra *El Correo Catalán*.

⁵ De fet, l'endemà mateix de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona van sortir al carrer, apart de *La Vanguardia*, una edició extraordinària de la *Hoja Oficial del Lunes*. Dos diaris d'empresa, *El Correo Catalán* i *El Día Gráfico*, van treure al carrer un full solt, imprès a dues cares, bàsicament testimonial, el 27 de gener de 1939. No va reeixir un intent semblant dels propietaris d'*El Noticiero Universal* per treure al carrer un número extraordinari el 27 de gener, perquè malgrat que fou físicament realitzat, el govern no n'autoritzà la publicació. El del *Día Gráfico* va quedar com un exemplar únic editat sota el franquisme, ja que el diari no va ser autoritzat a reaparèixer.

règim⁶. La mateixa funció van tenir durant l'any 1939 els que van sortir al carrer unes setmanes més tard: *El Correo Catalán* i *Solidaridad Nacional*, el 14 de febrer, *El Noticiero Universal*, el 20 de febrer, i la *Hoja del Lunes*, el 27 de febrer. Encara van agafar bona part de l'època de comandament de la ciutat pel general en cap de les forces d'ocupació Álvarez Arenas, ja que fins al 10 de juliol no va prendre possessió el governador civil González Oliveros. L'últim dia de l'any va reaparèixer *El Mundo Deportivo*.

De vint-i-set a sis

El 18 de juliol de 1936 es publicaven a Barcelona 26 diaris —27, si considerem el *Full Oficial dels dilluns*—, de molt diferents tendències o simpaties polítiques, que anaven des del més aferrissat espanyolisme reaccionari de *La Razón* fins a l'arrauxament esquerrà de *Solidaridad Obrera*. Entremig, veterans diaris d'empresa i econòmics, premsa republicana històrica —federalista, lerrouxista o antilerrouxista— i de la nova fornada vinculada a ERC, els dos diaris de la Lliga i un diari esportiu. Vuit eren en llengua catalana i els altres 18 en castellà. Vint van arribar al mes de gener de 1939, i la majoria d'aquests fins als quatre o cinc últims dies de la guerra. Molts d'ells, precis és reconèixer-ho, tenien poca cosa a veure amb el que havien estat tres anys abans.

⁶ Fins a tal punt això era així, que els primers dies es repartia de franc: "Durante los primeros días después de que los nacionales tomaron Barcelona, el pan, los tranvías y los periódicos eran gratis,

D'aquests 27, només les sis capçaleres esmentades van tornar a reparèixer al llarg de l'any 1939. El monàrquic *Diario de Barcelona* va trigar més, i no va sortir fins al cap de 22 mesos de l'entrada dels franquistes a Barcelona, el diumenge 24 de novembre de 1940. La premsa diària a la venda a Barcelona es va completar, el 28 de maig de 1941, amb l'afegitó del diari falangista de tarda *La Prensa*, elaborat en el mateix edifici i tallers que el seu germà *Solidaridad Nacional*. Al cap de poc més de dos anys de l'ocupació de Barcelona, podia donar-se per acabada la reconfiguració del panorama periodístic barceloní que estaria vigent durant un quart de segle: set diaris monocords. Un pobre balanç si es compara amb el ric panorama de 1936.

Amb comptagotes

El criteri per autoritzar la reaparició de diaris o la reincorporació de periodistes tenia relació, fonamentalment, amb el suport donat al Movimiento Nacional pels grups als que estaven vinculats. Apart de *La Vanguardia*, diari d'empresa caracteritzat de sempre per la seva fidelitat al règim imperant i que, aquest cop, per no ser menys, va esdevenir el vaixell insígnia del franquisme a la premsa barcelonina, el suport de l'Església catòlica i l'adhesió activa de carlins justificaven la reaparició d'*El Correo Catalán*, i el protagonisme de Falange li va atorgar el dret a reconvertir en el seu portaveu el vell diari cenetista *Solidaridad Obrera*, canviant el segon mot per *Nacional*.⁷ El

porque nadie que hubiera vivido bajo el último régimen tenía dinero". (Cooper, pag. 304).

⁷ De totes maneres, a efectes de vida quotidiana, i malgrat el radical canvi de continguts, els diaris que es posaven a la venda tenien el mateix nom, en un afany de donar sensació de normalitat. De l'afegitó d'*Española* posat a *La Vanguardia* ningú no en feia cabal, i la *Soli* seguia essent la *Soli*. Una anglesa que es trobava a Barcelona els primers mesos de 1939 descriu aquesta sensació: "Estaba

lerrouxisme dels propietaris d'*El Noticiero Universal* va fer acceptable per al nou règim la seva reaparició.

Però, en canvi, de res no va servir l'ajut econòmic de la Lliga a la Junta de Burgos, o el manifest d'adhesió presentat per Ventosa Calvell a Franco amb la signatura de destacats membres de la burgesia i la intel·lectualitat catalana. La Lliga no va tornar a tenir, ni directa ni indirectament, cap mitjà de premsa que li fes de portaveu. La veritat és que tampoc va fer grans esforços per obtenir-lo⁸.

Així doncs, del riquíssim panorama periodístic a Barcelona se'n va salvar molt poca cosa el 26 de gener de 1939. Tots els diaris que eren portaveu d'un partit, o propers a la seva línia política, van quedar proscrits, inclosos els dels grups més conservadors, com la Lliga o Unió Democràtica, que havien deixat d'editar-se el juliol de 1936 i les seves instal·lacions havien estat incautades. L'única excepció van ser els carlins, integrats en el partit únic.

Però tampoc van poder reaparèixer diaris d'empresa, alguns a

asombrada de oír vocear los periódicos por la calle con los mismos nombres que tenían durante la guerra: Vanguardia y Soli, gritaban los hombres, si bien La Vanguardia era ahora La Vanguardia española y Solidaridad Obrera era ahora Solidaridad Nacional". Cooper, pag. 303.)

⁸ Borja de Riquer, que ha estudiat molt bé l'actuació de la Lliga a la posguerra, no ressenya cap intent seriós de reaparició de *La Veu* en el seu llibre "L'últim Cambó (1936-1947)". Maria Josepa Gallofré, autora d'un complet estudi sobre la represa de les edicions catalanes a la posguerra, només esmenta (pag. 88) una vague proposta de Cambó a Joan Estelrich, l'abril de 1939, per a "plantejar a Burgos, si Vosté troba l'ambient propici, la possibilitat de publicar-se a Barcelona un diari en català, que no parlés de política, excepte en les notes oficials que se li enviessin; que subministrés una bona informació i que publicés articles literaris, científics i econòmics". En la mateixa carta, enviada des de Montreux, Cambó constata que "el problema de la publicació d'un diari és assegurar-se que l'Empresa podrà elegir el Director, car, sense aquesta garantia, no hi ha manera d'arriscar els capitals que la publicació d'un nou diari exigeix". Josep Tarín Iglesias ens confirmava, en una entrevista ("Periodistes sota censura", pag. 58), aquest sentiment imperant entre els homes de la Lliga, que atesa la situació política, "no estaven disposats a arriscar diners". Fracassada l'operació Josep Pla a *La Vanguardia*, que podia haver donat algun joc als homes de la Lliga, les possibilitats d'expressar-se políticament a través d'algun mitjà de premsa de Barcelona van quedar reduïdes a zero.

causa del seu caràcter republicà o liberal, però d'altres sense una causa política aparent, ja que no s'havien significat de manera determinant i els seus propietaris haurien estat disposats a adaptar-se a la nova situació imposada pel franquisme. Passaren així a la història capçaleres històriques com *El Diluvio*, *Las Noticias*, *Diario del Comercio*, *Diari Mercantil* o *Diario de la Marina*, i els dos de Pich i Pon, *El Día Gráfico* i *La Noche*. Només la voluntat expressa del nou règim de limitar al màxim les capçaleres pot explicar, per exemple, la mort de *Las Noticias*.

Emissores de ràdio

El gener de 1939, el nombre de receptors de ràdio en funcionament a Barcelona era reduït⁹. Era un mitjà de comunicació amb només 15 anys d'existència a Espanya i no havia entrat encara a la fase de popularització massiva. El 1939, tenir un aparell de ràdio era encara un luxe reservat a classes amb un bon nivell de renda. A més, les dificultats de proveïment de recanvis ocasionades per la guerra n'havia deixat una bona colla fora d'ús i les dificultats de proveïment de la postguerra els hi va seguir mantenint.

A Barcelona, abans i durant la guerra civil, hi havia dues emissores d'ona mitja d'àmbit estrictament local. La potència d'emissió era reduïda: Ràdio Barcelona, l'emissora degana d'Espanya, que havia

⁹ Segons un cens efectuat durant la guerra, a tot Espanya n'hi havia 300.000. El 1943 un milió d'aparells pagaven l'impost "sobre licencias por tenencia y utilización de aparatos radioreceptores".

començat a emetre el novembre de 1924, tenia set quilovats i mig, i Ràdio Associació, que havia començat a emetre el desembre de 1929, només en tenia tres. Totes dues emissores havien estat intervingudes per la Generalitat durant el període bèl·lic¹⁰. Les emissores d'ona curta es captaven a Barcelona amb grans dificultats. Durant la guerra, la CNT-FAI en va fer servir una per a les seves emissions locals.

La importància de la ràdio com a mitjà de comunicació era encara limitat. Malgrat això, les autoritats franquistes valoraven, com ho havien sabut fer el feixisme italià, el nazisme alemany i la democràcia roseveeltiana, la importància de la ràdio com a vehicle de propaganda i cohesió nacional. Però les dificultats abans esmentades impedeixen sobrevalorar el seu paper a la Barcelona de 1939. Una altra cosa és el que va tenir en els anys posteriors.

EAJ-1 Radio Barcelona, com hem dit, havia deixat d'emetre uns dies abans de l'entrada de les tropes franquistes. Només era en funcionament Ràdio Associació, EAJ-15, des dels micròfons de la qual un actor del quadre dramàtic de l'emissora, Arturo Tintoré, va convidar la població a rebre els guanyadors amb entusiasme unes hores abans de què les tropes arribessin a les portes de la ciutat¹¹. Quan els primers soldats franquistes van arribar als estudis de la

¹⁰ Ordre de la Conselleria de Governació de la Generalitat del 23 de juliol de 1936: "En virtut de les atribucions que m'han estat conferides i tenint en compte les circumstàncies anormals existents, he acordat intervenir provisionalment les dues emissores de radiotelefonía d'aquesta ciutat". La direcció de la intervinguda Ràdio Barcelona va quedar delegada en el diputat Nicolau Battestini Galup.

¹¹ Franquet, pags. 22-23.

Rambla, hi van trobar només la locutora Rosalia Rovira¹². Les instal·lacions foren incautades i les emissions van continuar sota el nom de Ràdio España, controlades per Falange. Amb les tropes havien entrat tres joves que més endavant tindrien un paper destacat a la ràdio: Cipriano de la Torre Enciso, Joaquin Soler Serrano i Gerardo Esteba¹³.

*“Y las tropas de Franco entraron en Barcelona el 26 de enero de 1939, y la verdad es que nosotros casi ni nos enteramos, o mejor dicho, mi padre no se quería enterar. (...) Mi padre no se atrevía a poner la radio, temía las noticias que ésta le podía dar, pero como lo que tenía que pasar era inevitable, a media tarde se decidió a ponerla en marcha. No hizo falta oír ni una sola palabra. Las estridentes notas de lo que nosotros conocíamos como Marcha Real, y de la que Franco se había apropiado para convertirla en himno nacional, fueron suficientes para que comprendiéramos lo que ya había sucedido”.*¹⁴

També van ser incautades les instal·lacions de Ràdio Barcelona al carrer de Casp, tot i que van continuar sense funcionar. En canvi, els barcelonins podien captar els primers dies, a més de Ràdio Associació, les emissions de la *III Compañía de Radio y Propaganda de Frentes* arribada amb les tropes d'ocupació, que va instal·lar-se als locals que havia ocupat la direcció general de Radiodifusió de la Generalitat (Diagonal, 594) i va començar a fer

¹² Rosalia Rovira va poder veure la fi del franquisme i la seva reivindicació per les institucions i els mitjans de premsa de la democràcia. Aleshores va tenir ocasió d'explicar detalladament l'ocupació de l'emissora el 26 de gener de 1939. Vegeu a l'apèndix el text d'alguna de les entrevistes que se li van fer.

¹³ Torre Enciso va escriure, en col·laboració amb D. Muro Zegri, un interessant llibre sobre l'ocupació de Catalunya per les tropes franquistes: *La marcha sobre Barcelona*, publicat el mateix 1939. Soler Serrano i Esteba van ser després destacats professionals de la ràdio. Soler Serrano, que va començar la seva carrera radiofònica al guanyar un concurs convocat el mateix 1939 per Radio nacional, va ocupar càrrecs directius a Barcelona a les emissores de Ràdio Nacional i de Radio española, i a més alguns càrrecs polítics un cop retirat de la ràdio. Torre Enciso ofereix en el seu llibre un testimoni de primera mà sobre l'ocupació de Ràdio associació. Vegeu-lo en l'apèndix 6.

¹⁴ Pastor, pag. 196.

funcions de delegació a Barcelona de Radio Nacional, l'emissora creada a Salamanca el gener de 1937, que depenia de la *Delegación de Prensa y Propaganda*. La delegació barcelonina de *Radio Nacional* feia les seves pròpies emissions locals¹⁵, entre les que va tenir especial rellevància la primera retransmissió d'un partit de futbol feta després de la guerra: la final de la Copa del Generalísimo des de l'estadi de Montjuïc, el 25 de juny de 1939. Quatre dies més tard el Camp del Barça obria les seves portes per primer cop des de l'ocupació de la ciutat.

De totes maneres, en les referències periodístiques i en algun llibre posterior es produeix una certa confusió entre les emissions dels primers dies de l'ocupació de Ràdio Associació, rebatejada com a Radio España, i la delegació de Ràdio Nacional que, en la pràctica, emetien el mateix.

Radio Barcelona va tornar a emetre el 8 de març, momentàniament amb el nom de Radio España número 1, mentre que per a l'antiga Ràdio Associació es va reservar la denominació de Ràdio España número 2. Aquests noms es va conservar fins que l'agost de 1940 el govern va donar via lliure per a què Unión Ràdio, l'empresa de Madrid propietària de Ràdio Barcelona abans de la guerra, en recuperés la titularitat, tot i que l'Estat franquista va assegurar-s'hi una participació accionarial important. A partir d'aquell moment les emissores barcelonines van ser Ràdio Barcelona, Radio España i la

¹⁵ De moment no va tenir director, ja que en feia les funcions Antonio Tovar, titular del departament de Radiodifusió de la direcció general de Prensa y Propaganda del ministeri de la Governació. Quan el mes d'abril es va acabar la guerra i Tovar va tornar a Madrid, va nomenar Alfredo Banda delegat seu a Catalunya, i director de Radio Nacional a Barcelona, càrrec que va ocupar fins que el setembre de 1940 va ser nomenat director de Radio España a Barcelona.

delegació de Radio Nacional.

De fet, el que podia sentir-se a través de qualsevol de les tres emissores en funcionament a Barcelona durant l'any 1939 era pràcticament el mateix¹⁶. El 6 d'octubre de 1939 l'Administració franquista va regular el funcionament de la radiodifusió privada¹⁷, establint que no podrien donar informació general pròpia i que havien de connectar obligatòriament amb el *Diario Hablado de Ràdio Nacional*. Existien aleshores greus dificultats tècniques per a les interconnexions. Això feia que el 1939, l'únic *Diario Hablado* que RNE emetia des de Madrid per a tot Espanya fos el de tres quarts de deu del vespre, i que rarament pogués escoltar-se a Barcelona. De fet, les emissions de RNE des de Madrid no es van poder escoltar bé des de Barcelona fins que el 23 d'abril de 1945 no van inaugurar-se unes noves instal·lacions. Per això, la delegació a Barcelona de RNE feia per a les emissores catalanes tres informatius, a un quart de nou del matí, a dos quarts de dues del migdia i a dos quarts de vuit del vespre. I l'única informació pròpia que podia oferir Radio Barcelona, l'única emissora privada existent a la ciutat, eren notes d'agenda local.

La programació, a més, no ocupava les 24 hores del dia, com ara, sinó un nombre molt reduït de temps. Una graella de programació conservada als arxius de Ràdio Barcelona certifica que el gener de 1940 les hores d'emissió diàries no arribaven a vuit: de dos quarts de nou a nou del matí, de dotze a tres del migdia i de set a

¹⁶ Cal tenir en compte, tammateix, que tot i amb dificultats es captaven també des de la ciutat algunes emissores de l'entorn, com Ràdio Miramar de Badalona. Però eren emissores igualment incautades per Falange i la seva programació no aportava pas res de diferent.

¹⁷ B.O. del dia 6, pag 5628

onze del vespre. Entremig, silenci. La programació de Ràdio Nacional a Barcelona era, el febrer de 1939, de 8 a 9, de 12 a 15 i de 18 a 22,45¹⁸. La major part de la programació l'ocupaven els espais religiosos¹⁹ i els noticiaris d'institucions del nou règim. Els talls en el subministrament d'energia elèctrica eren una altra dificultat afegida per a poder escoltar la ràdio des de casa.

Alguns, naturalment, escoltaven o tractaven d'escoltar, les emissions en ona curta de ràdios estrangeres, sobretot la BBC, que feia programes en castellà tot i que segurament són molts menys els que realment podien sentir alguna cosa que els que ara asseguren que n'estaven pendents cada dia:

¹⁸ LVE del 24 de febrer de 1939 publica la programació completa d'un dia qualsevol.

¹⁹ Rosa Franquet, a Ràdio Barcelona, 70 anys d'història (Diputació de Barcelona/Col·legi de Periodistes de Catalunya), ofereix el següent detall d'aquesta graella (pag. 25):
"La graella de programació de gener de 1940 de l'EAJ-1 Radio España de Barcelona, nom que rep en els primers moments, ajuda a entendre la profunditat dels canvis que s'han produït a la ràdio barcelonina. Les emissions comencen cada dia a les 8:30 del matí amb música i minuts després el primer servei religiós i la informació local. A les 9 es tanca l'estació fins les 10:30 els diumenges, amb la retransmissió des del teatre Tívoli de la secció infantil, i fins les 12 els dies feiners. A les dotze s'obre amb les campanes de la Catedral i es programa una mica de música per donar pas, un altre cop, a una emissió religiosa, Historial Devoto. Després, segons els dies, trobem diferents programes adreçats de manera preferent a les dones com En un minuto un buen consejo. Al voltant d'un quart de dues la conferència religiosa i l'emissió de Radio Nacional a Barcelona dedicada a la informació nacional i estrangera, el resum de premsa i el butlletí de la FET i les JONS. La música ompla l'èter fins les tres de la tarda i l'emissió s'acaba, per tornar a iniciar-se a les set amb les campanades de la Catedral i les emissions de Radio Nacional a Barcelona que, segons el dia, es dedicaven a la Central Nacional Sindicalista, a Auxilio Social, a les Organizaciones Juveniles, al SEU, etc. D'altra banda, els continguts de les allocucions propagandístiques es realitzen amb una actitud bel·ligerant com n'és una prova el contingut dels parlaments dins l'espai Antimarxistas del CIAS. A les 8 de la nit la programació continua amb música i sovint les obres són italianes o alemanyes per allò de la proximitat ideològica. La informació torna a les 20:30 amb l'emissió de RN a Barcelona i tot seguit més música (clàssica, jazz, sarsuela, recitals diversos, àries, etc.) fins acabar l'horari d'emissió a les 23 hores. Els dijous els nens tenen el seu programa, Ondas animadas; els divendres a les 22:30 la radiació setmanal religiosa Laudate, i els diumenges podem destacar el radioteatre, amb l'emissió el 7 de gener de 1940 d'una comèdia de Domingo de Fuentemayor titulada Pirandelliana. Els diumenges es realitza també una retransmissió des de Radio Nacional a Madrid a les 22 hores. Els reportatges tenen un petit lloc a la graella de l'EAJ-I durant els primers anys de la postguerra, però sempre amb un clar to patriòtic com el Reportaje de un viaje a través de nuestras posesiones en el Africa Occidental realitzat per Luis de Castilla".

“Quan finalment desaparàvem taula, ajudàvem la mare a dur els plats a la cuina i tornàvem, a corre-cuita, a la vora del braser. Allí prosseguíem les nostres converses fins que, a un quart d'onze —l'hora la recordo com si fos ara—, el pare s'aixecava, engegava la ràdio i ens demanava silenci. A aquella hora, diàriament i en castellà, la BBC emetia notícies sobre la guerra a Europa. El quart d'hora que durava aquell programa era, per a la família, el moment més seriós del dia”²⁰.

Radio España Independiente, l'emissora del partit comunista més coneguda com la Pirenaica, no va començar a funcionar fins el juliol de 1941.

El govern franquista s'esforçava en controlar qui eren els posseïdors de receptors, i per això va mantenir un impost creat per la Generalitat el gener de 1937 sobre la possessió d'aparells de ràdio. L'objectiu teòric era obtenir una font de finançament de les emissores públiques, paral·lel als ingressos per publicitat, però la finalitat més real era poder tenir un cens, i per tant un control, dels qui escoltaven la ràdio. L'any 1939 aquest impost sobre *“licencias por tenencia y utilización de aparatos radioreceptores”* era de 2,50 pts anuals pels aparells de galena, de 12 pts per als aparells de làmpades i de 100 pts pels establiments públics amb altaveus²¹

Els altaveus d'establiments públics²², i sobretot els de la falangista Ràdio España a la Rambla —la incautada Ràdio

²⁰ Castellet, pags 80-81.

²¹ LVE, 19 de març de 1939. Aquest impost es va mantenir durant tot els anys quaranta. Va ser suprimit alhora que la cartilla de racionament.

²² “Barcelona, Miércoles, 15 de marzo de 1939 - Me puse a deambular Ramblas abajo, llegando así al café “Moka”, en cuyos veladores exteriores me instalé para saborear una copita de anís. Muy cerca de allí, tenía su sede la emisora “Radio España de Barcelona N° 2” que era, según parece, la nueva denominación que ahora se daba a lo que antes se conocía por “Radio Asociación”. Y por medio de unos altavoces conectados directamente con los micrófonos del estudio, transmitía a intervalos más o menos regulares toda clase de partes de guerra y mensajes radiofónicos a los transeúntes de las Ramblas (Sagastizabal, pag. 329.)

Associació—van ser durant l'any 1939 els que van permetre als barcelonins, molt més que els receptors particulars que tenien només uns pocs milers de privilegiats²³, seguir des del carrer durant moments clau les informacions més destacades: la caiguda de Madrid, la de València, el *parte* de la fi de la guerra... Un soldat franquista que es trobava a Barcelona en el moment de la caiguda de Madrid ofereix un testimoni extraordinari (i força imparcial) de l'entusiasme d'un gran nombre de barcelonins a l'assabentar-se de la notícia per la ràdio:

“Barcelona, Martes, 28 de marzo de 1939 - El hecho es que cuando tomamos asiento en las sillas de las Ramblas poco después, los altavoces de "Radio España de Barcelona n° 2" se limitaban a transmitir música variada, a pesar de lo cual había indicios de que algún comunicado importante iba a tener lugar muy pronto, a juzgar al menos por las numerosas personas que se divisaba por allí en espera de algo. (...) Bien claro lo comprobé cuando, pocos minutos después de las dos, la espera de todos culminó con la noticia implacable de la ocupación de Madrid por las tropas franquistas... Fue entonces cuando advertí hasta qué punto un anhelo escondido y bien guardado podía ser capaz de convertirse de pronto en gritos estruendosos, lanzados hacia el cielo a modo de mensajes sentenciosos. A partir de entonces, la tarde fue un auténtico hervidero de manos que se buscaban, de cuerpos abrazados, de respiraciones jadeantes, de voces delirantes. Y en medio de todo ello, yo pequeño, sigiloso, estático y con mi silencio al acecho, tratando de buscar un sitio donde poder huir y esconderme.

A través de las calles y plazas más céntricas, vi entonces cómo se prodigó la ciudad con ayuda de unos cuantos grupos de manifestantes invadiendo cada rincón. La verdad es que nunca hubiera imaginado que un hecho así pudiera adquirir semejantes proporciones. Hasta una buena parte de cafés y comercios cerraron entonces sus puertas. Pero sólo en el momento de comprobar que incluso algunos cines renunciaron a funcionar al advertir la ausencia total de clientela para la primera sesión de las tres, fue cuando todo llegó a parecerme inevitable y espantoso en calidad de auténtico muestrario de histerismo colectivo. ¿Y quién se ponía ahora a frenar semejante clima de fiebre vertiginosa desatada por todo lo alto? La verdad es que sorprendía que todo estuviese así a punto de nacer de la nada a cada instante: una mujer en bata asomándose al balcón con los brazos en alto, oficinistas que habían abandonado el trabajo para recorrer las calles agitando banderas nacionales, camionetas con manifestantes enracimados hasta en los guardabarros, tranvías

²³ 300.000 a l'acabar la guerra. Vegeu la nota 9

abarrotados de viajeros bulliciosos y que hacían tintinear sin cesar sus campanillas; todos ellos tratando de llegar a algún lugar urbano que invadir con sus presencias, tal como si se tratasen de auténticas riadas en busca de un molde donde poder solidificarse... Aquí, en medio de todo esto, a ver quién era capaz de ponerse a cerrar los ojos para mirarse hacia adentro. Tal vez, sólo los cientos de miles de barceloneses que habían huido al exilio, los otros muchos que cumplían condena carcelaria, los que había preferido permanecer encerrados en sus casas o, peor aún, aquellos que yacían bajo tierra... Mejor que nunca podía ahora sentirse la triste realidad de una ciudad dividida en dos al cincuenta por ciento. Que alguien me dijera cual podía ser el destino de un pueblo en tales condiciones. Bastante avanzada la tarde, fui mordido por la curiosidad de comprobar qué ambiente se respiraba en otras zonas no tan céntricas, por lo que me desplazé en tranvía hasta la Travesera de Gracia, para continuar luego mi trayecto con ayuda de otra línea a lo largo de Bailén, Rosellón, Bruch, Cortes y Claris, de manera a concluir en la plaza de Santa Ana. Y por todas partes, me fue dado asistir a una agitación escandalosa que, en mayor o menor grado, daba muestras de que algo inevitable estaba gestándose sin poder contenerse. A las seis y media, regresé finalmente a la plaza de Cataluña, a tiempo de comprobar cómo un gentío en número incalculable daba rienda suelta a un sin fin de actividades a cual más tumultuosa. Y en lo más profundo de mí mismo, fueron entonces tomando forma todos esos gritos estrangulados que el hombre tenía que reprimir en las horas más bajas de su vida. Por nada del mundo quisiera que de tanto sentirme ahora menos que nada, se me impidiese palparme a mí mismo para hacerme olvidar lo que fui y lo que quería ser. De ahí que lo único que yo prefería escuchar por ahora eran las voces calladas de todos aquellos que no estaban aquí presentes. Recoged mi cuerpo cansado y mecerlo al compás de todo cuanto de indómito subsistía aún en lo más escondido de vuestras palpitaciones...”²⁴.

²⁴ Sagastizábal, pag. 354. El mateix autor dona detalls de la repercussió de les notícies de la caiguda de València a través dels altaveus posats als carrers i locals públics i connectats a les emissores de ràdio:

Barcelona, Miércoles, 29 de marzo de 1939 - Nada más salir del cine a la seis, me fue posible comprender que algo importante había ocurrido a nivel noticioso. De hecho, la gente andaba proyectándose por todas partes para darse a valer sin pizca de indiferencia y como si quisiera conciliarse con todo lo habido y por haber sin nada que objetar. Desde luego, no tuve necesidad de localizar a mis compañeros para ponerme al corriente de que lo que allí se celebraba tenía que ver nada menos que con la toma de Valencia y el derrumbamiento definitivo del Ejército Republicano en todos los frentes. He aquí pues, algo que valía la pena para que unos cuantos barceloneses se sintieran protagonistas de la Historia, inventándose sobre la marcha según el ánimo de cada cual. (...) Desde la plaza de Cataluña, me desplazé caminando hasta Urquinaona para enfilarse a continuación la Vía Layetana sin saber muy bien lo que hacía. Y lo que vi entonces por todas partes no se diferenciaba demasiado de cuantas perturbaciones resonaron ayer a esta misma hora. Más que nunca saltaba aquí a la vista esa alta evidencia de que existían más que nunca las dos Españas. En verdad, terrible espectáculo programado por los inventores de retretes públicos para que llegase a los turistas adictos a frecuencias de Ondas Corta y Media. Había estallado la paz para poner en marcha un estado de terror con vistas a exterminar a todos aquellos elementos díscolos que se negaran a tomar el camino recto de la gente de bien” (Pag. 356)

Aquests mateixos altaveus eren els causants que, periòdicament al llarg del dia, es produís a la Rambla un curiós espectacle:

“Passem davant la font de Canaletes i som prop del carrer Santa Anna. De sobte es fa un gran silenci. Tramvies i cotxes es paren. La massa de gent s'immobilitza. Passa quelcom insòlit. En Gregori em fa signe de discerniment. Prudència, vol dir. Al lluny els braços s'aixequen, fan el salut feixista. Tothom sembla haver comprès. Són les nou de la nit. Més avall, hi ha els estudis de ràdio. És l'hora de l'himne nacional, amplificat per potents altaveus. Ací on ens trobem no sentim res, però seguim el moviment, unànime, com si fóssim autòmats.

Des d'on som, miro la mar humana i voldria esclafir de riure, o plorar de ràbia continguda. Ningú no es mofa. Tothom sap que la policia està a l'aguait. La més petita incorrecció al ritu seria una pallissa i potser la presó. Hom no juga amb el que ha esdevingut sagrat per la gràcia de Déu. És un espectacle màgic. El règim ho vol així. "Viva Franco, Arriba España", crida la gent amb més o menys entusiasme. La immunda pallassada dura un minut. Tothom reprèn la passejada en silenci, avergonyits tanmateix.

—És la vida— diu en Gregori”²⁵

Requises i dissolucions

El 1939, no totes les empreses de premsa barcelonina van quedar sotmeses als mateixos criteris. El patrimoni de les de diaris més o menys vinculats a Esquerra Republicana va ser incautat i la maquinària que tenien al carrer dels Tallers —en molt bon estat perquè havia estat comprada el 1935— va anar a parar al *Diario de Guadalajara*. La d'*El Diluvio* es va enviar a *El Adelantado de Segovia* i la de *Solidaridad Obrera* —en part incautada per la CNT durant la guerra a la Lliga— va servir per fer *Solidaridad Nacional* i *La Prensa*. Les instal·lacions de Ràdio Associació, cooperativa propera a ERC, va

²⁵ Viladrosa, pag. 184-185. Aquest mateix autor confirma que aquest espectacle es produï a encara el setembre de 1940.

quedar també definitivament incautades.

Els Sedó Peris-Mencheta, propietaris d'*El Noticiero Universal*, que s'havien passat a l'Espanya franquista, van recuperar el 1939 el diari i els tallers que havien quedat durant la guerra en mans dels treballadors.

Els carlins d'*El Correo Catalán* van recuperar també el 1939 les seves antigues instal·lacions, que havien servit durant la guerra per fer, primer, els dos diaris successius del POUM, *Avant*, en català i *La Batalla*, en castellà. Quan arran dels Fets de Maig el POUM va desaparèixer del panorama polític públic, els tallers van passar a mans del PSUC i els treballadors es van organitzar en col·lectiu per treballar per altres publicacions, com el diari *Mañana*, del partit Sindicalista de Pestaña, que va sortir fins el 22 de gener de 1939, o el setmanari *Terra Lliure*.

Els diaris de l'ex alcalde lerrouxista de Barcelona Pich i Pon van poder conservar el patrimoni i el van vendre al *Diari de Barcelona* quan va reaparèixer. També els editors de *Las Noticias* es van escapar de la incautació i la maquinària va ser adquirida anys després pel *Correo Catalán*.

Altres impremtes on es feien diaris que van morir el 1939 o bé no eren propietat de l'empresa editora, sinó que eren utilitzats a lloguer, van arribar en tan mal estat al final de la guerra que no es van poder aprofitar per altra cosa que per al desguàs o per a feines menors.

Les primeres setmanes

La publicació de *La Vanguardia* i la *Hoja del Lunes* el 27 de gener no va ser una casualitat sinó conseqüència de decisions preses des de feia temps a Burgos. Manuel Aznar i Josep Pla tenien de feia temps a la butxaca el nomenament per la direcció de *La Vanguardia*²⁶, i Rafael Delclós el de la *Hoja Oficial* dels dilluns. Sobre els altres diaris encara no hi havia res decidit i calia acabar de lligar alguns caps amb les empreses abans de la reaparició. La *Hoja de Lunes*, després de l'edició extraordinària del 27 de gener, que era divendres, no va sortir en la data que li corresponia, el dilluns següent, 30 de gener, sinó que va trigar un mes en ser reorganitzat i poder-se tornar a imprimir amb normalitat a la Casa de Caritat. Va reaparèixer el 27 de febrer de 1939, amb el número 1 (tercera època)²⁷.

Els altres dos pilars periodístics del règim van sortir al carrer el mateix dia, no pas per casualitat. Incautat l'edifici i la maquinària de l'òrgan històric de la CNT, *Solidaridad Obrera*, per editar-hi a Barcelona el diari de la cadena de premsa pròpia, batejat amb un nom voluntàriament semblant al del mitjà requisat, el primer número de *Solidaridad Nacional* va aparèixer el dimarts 14 de febrer de 1939²⁸,

²⁶ Vegeu a l'apèndix 7 un estudi monogràfic de la reaparició d'aquest diari i el seus redactors i continguts durant l'any 1939..

²⁷ Idem

²⁸ Idem

i el mateix 14 de febrer va tornar a sortir *El Correo Catalán*²⁹. Es va voler donar un significat especial al fet que els segons en aparèixer al mercat fossin els portaveus dels dos grups polítics unificats en el partit únic: la Falange i els Tradicionalistes.

El dilluns següent, 20 de febrer, al vespre, *El Noticiero Universal* reprenia el contacte amb els lectors³⁰. Era la vigília de la desfilada de la Victòria que, tanmateix, no es va anunciar a cap diari, per raons de seguretat. La guerra encara no havia acabat. Però la reaparició d'*El Noticiero* va servir per sumar una veu més a les informacions propagandístiques, un cop feta la desfilada.

“La magnífica desfilada militar, de la qual tant es va parlar a la premsa estrangera, vam sentir que l’anunciaven a la ràdio alemanya, però a la premsa o la ràdio de Barcelona no en van dir res. L’única referència prèvia que en vam veure va aparèixer publicada al diari el mateix matí en què havia de tenir lloc, avisant que el Passeig de Gràcia i la Diagonal quedarien tancats al trànsit durant algunes hores “per ordres militars”³¹.

²⁹ Idem

³⁰ Idem

³¹ Anònim: *Franco a Barcelona*. Fundació Carles Pi i Sunyer. Documents d’història. Sèrie Franquisme, 1. Barcelona, 2000.

Efectivament, la única informació que van donar els diaris abans de la desfilada va ser una nota publicada el mateix dia 21 de febrer en la que, sense fer al·lusió al motiu, es deia que “en el dia de hoy, y como consecuencia de orden militar, todo el tráfico rodado, incluso tranvías, quedará interrumpido desde las 8 a las 15 horas a través de la Avenida del Caudillo (antes Diagonal) en la parte comprendida desde Pedralbes a la avenida del Doctor Robert (antigua Marina)”. No deixa de ser significatiu en aquells moments el respecte al topònim republicà del carrer Marina, sobretot si es té en compte que pocs mesos després es va desmuntar el monument al doctor Robert. Les contradiccions d’aquesta mena van ser abundants les primeres setmanes.

La desfilada, de 80.000 homes, es va fer el 21 de febrer, per la Diagonal i el passeig de Gràcia. Hi va ser present Franco, que la va veure des del balcó de la casa número 504 de la Diagonal, entre Balmes i Tuset, que, encara que la premsa no ho digués, era propietat de la família Pérez Samanillo. L’any 1949 aquell edifici va ser adquirit pel Círcol Equestre, que actualment l’ocupa encara i que abans del 1949 havia tingut la seu al passeig de Gràcia. El mateix autor, un periodista anglès que es trobava a Barcelona els primers mesos de 1939, fa una descripció de l’ambient entorn de la desfilada, on comet algun error, com el de pretendre que Franco també hi participava emmig de les tropes:

“S’hi va presentar força gent per veure-la, tot i que l’únic que semblava preocupar-los era saber quan havien de victorejar o alçar el braç dret. A un noi que conec un soldat li va dir: “Fes el favor de mostrar una mica més d’entusiasme!”. Als balcons que donaven a la ruta només s’hi podia accedir amb permís, i a tots els visitants que hi accedien se’ls escorcollava. Vaig estar mirant la desfilada durant uns deu minuts sense haver d’alçar el braç dret; com que no tothom saludava cada vegada, jo era sempre un dels que no ho feien. No vaig veure Franco, que es deia

Empreses privades controlades per l'Estat

Els professionals del periodisme van ser sotmesos a depuració com si fossin funcionaris de l'Estat. Els que van entrar a treballar en diaris de FET i de las JONS ho eren realment, però els que volien fer-ho en diaris depenents d'empreses privades no ho eren *de jure*, perquè rebien el seu sou d'aquesta empresa. Però ho eren *de facto*. La Llei de Premsa del 22 d'abril de 1938 ho deixava ben clar en el seu article primer: "*Incumbe al Estado la organización, vigilancia y control de la institución nacional de la prensa periódica*"³². Fins a tal punt van arribar aquests plantejaments el primer any de la postguerra, que es diu que Serrano Suñer, màxim responsable aleshores del control de la premsa, va arribar a pensar en obligar els periodistes a portar un uniforme propi, igual que passava en la Itàlia feixista. Sembla que fins i tot es va arribar a fer un disseny —uniforme de cada dia i uniforme de gala— que es va enviar a les redaccions, però la cosa no va arribar a prosperar. Era corrent, en canvi, a les redaccions de postguerra, veure-hi redactors, o el mateix director, treballant amb uniforme militar,

que havia participat en la desfilada muntat en un cavall; un dels meus amics el va veure en un cotxe just al final. Naturalment, nombrosos soldats flanquejaven la ruta.”

No cal dir que l'endemà tots els diaris en van donar vàries planes d'informació. Les fotografies palesen clarament que l'assistència de públic va ser escassa.

Durant la seva estada a Barcelona, Franco es va allotjar en una residència particular, com expressa aquest acord de la Comissió Municipal Permanent del 2 de març: “Expresar a don Francisco Abadal el agradecimiento de la Corporación por la desinteresada cesión de su residencia para el alojamiento de S.E. el Generalísimo en su reciente visita a esta ciudad”.

³² Per si no era prou clar, una Ordre del 26 de febrer del 1941, dictada per a prohibir als espanyols fer-se càrrec de corresponalsies de premsa estrangera, incloï a el paràgraf següent: "*La creciente intervención del Estado en el régimen de Prensa ha venido a privar a ésta de sus últimas conexiones con la concepción de entidad de derecho privado que ostentaba originariamente*".

de Falange, de requetè o de la Creu Roja, i amb la pistola a la cintura.

Justino Sinova ha descrit amb lucidesa³³ el que va suposar l'article primer de la Llei de Premsa del 1938, vigent fins a la del 1966:

"La ley de Serrano Súñer consiguió que lo que era de unos particulares fuera puesto al servicio absoluto del Estado, de tal modo que los particulares llegaron a perder el control sobre sus empresas y, además, en lo que puede parecer un resultado kafkiano, a ser sancionados cuando trataban de ejercer con la independencia que supuestamente les correspondía. La concepción de La Prensa como una "institución nacional" se traducía, para los propietarios de los medios, en una incautación temporal de sus empresas, hasta el punto que los editores no podían siquiera nombrar libremente a los directores de los periódicos y éstos no podían decidir sobre el contenido de sus medios".

Això va ser exactament així a la premsa de Barcelona el 1939. Ni el comte de Godó ni els Sedó - Peris Mencheta ni els Gomis van poder intervenir el 1939 en el nomenament dels directors de *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal* i *El Correo Catalán*, els tres diaris de propietat privada apareguts a Barcelona aquell any. Manuel Aznar va ser nomenat directament per Serrano Súñer, igual que el seu successor Luis de Galinsoga i que els primers directors del *Noticero* i

³³ *La censura de prensa durante el franquismo*, pag. 40.

El Correo, Enrique de Angulo i Ramírez Pastor, i no pas a gust dels empresaris dels mitjans. El nomenament del director del *Diario de Barcelona* ja es va fer en unes circumstàncies diferents, perquè no va aparèixer fins el 1940, i el mateix 1940 els Sedó - Peris Mencheta van poder nomenar un director més al seu gust. El consell d'administració d'*El Correo Catalán* va haver d'esperar més temps, fins al 1946, en un progressiu ambient de guerra civil entre el director i l'empresa.

El Registro Oficial

L'article segon de la Llei de Premsa del 1938 atorgava a l'Estat, entre altres funcions, la reglamentació de la professió de periodista. Ho va fer per mitjà del Registre Oficial depenent d'un organisme de l'Estat: el Servicio Nacional de Prensa, que atorgaria un carnet acreditatiu a cadascun dels inscrits³⁴. Aquest carnet seria requisit indispensable per a poder exercir la professió i poder ser contractat per una empresa periodística. En principi, la Llei de Premsa preveia aquest Registre només per als que es dediquessin a la "*confección literaria del periódico*"³⁵, però una Ordre del Ministeri de la Governació del 2 d'abril de 1939³⁶ va ampliar-ho als fotògrafs, als periodistes radiofònics i d'agència, i també als taquígrafs, el nivell més baix en l'escalafó redaccional.

³⁴ Article 15 de la Llei de Premsa del 22 d'abril del 1938

³⁵ Article 16 de la Llei de Premsa del 22 d'abril del 1938

³⁶ BOE del dia 3 d'abril

Els tràmits per a la inscripció en el Registre dels periodistes barcelonins van ser ràpids: es van portar a terme entre maig i octubre de 1939. Van comportar una prèvia depuració de tots aquells que no havien marxat a l'exili i pretenien exercir la professió en la nova situació política. Una Ordre del 24 de maig del 1939³⁷, fixava les normes per a la "*depuración del personal del periodismo*". El Ministeri de la Governació quedava facultat per examinar les conductes "*en relación con el Movimiento Nacional*" de tots els que sol·licitessin el carnet³⁸. El 27 d'octubre del 1939, un cop efectuada la depuració, el *Registro Oficial* va quedar tancat en la seva fase constitutiva³⁹.

³⁷ Publicada al B.O. de l'endemà. Aquesta Orden es referia exclusivament als periodistes residents en territori "*liberado*" després del 31 de desembre del 1938, que era el cas de Barcelona. Més endavant, el 18 d'abril del 1940 (BOE del 25), la depuració es va estendre als periodistes residents en territoris "*liberados*" abans del 31 de desembre del 1938, encara que haguessin estat ja inscrits en el ROP. Ja abans de l'Ordre del 24 de maig que establia les normes de depuració de periodistes, a Barcelona es va fer públic un avís comunicant que "*para la organización del ROP creado por Ley de 22 de abril de 1938 [la llei de premsa] y su inclusión en el mismo de periodistas, colaboradores, corresponsales y taquígrafos y fotógrafos de la prensa de Barcelona y su provincia, en la Jefatura Provincial de Prensa se hallarán de manifiesto a partir del próximo lunes día 10 los artículos pertinentes de la citada ley, así como la orden ampliatoria de 2 de abril de 1939*" [l'ordre que ampliava la inscripció al ROP als fotògrafs, als periodistes radiofònics i d'agència, i també als taquígrafs, el nivell més baix en l'escalfó redaccional]. La depuració es considerava un pas previ a la sol·licitud del carnet i la inscripció en el ROP.

³⁸ Calia presentar una declaració jurada en la que s'havia de proporcionar la següent informació:

- Diari en el que treballava el 18 de juliol del 1936 i feina que hi feia, i diaris en els que havia treballat posteriorment.
- Partits polítics, organitzacions sindicals o cèl·lules masòniques a les que hagués estat afiliat, i durant quant de temps. Calia indicar també de manera més genèrica, "*si prestó adhesión al Gobierno Marxista, a alguno de los autónomos que de él dependían, o a las Autoridades rojas, con posterioridad al 18 de julio de 1936 y en qué circunstancias, expresando si lo hizo de forma espontánea o en virtud de alguna coacción*", o bé si, pel contrari, havia prestat "*alguna colaboración o servicio al Movimiento Nacional*" o havia patit "*persecución, proceso, encarcelamiento o detención*".
- Càrrecs exercits al servei de l'Administració pública.

³⁹ Del tancament provisional del ROP en dona compte una Ordre publicada el 5 de novembre al BOE. És una situació que resulta un xic enrevesada i que a la pràctica devia tenir poca operativitat: es feia un tancament temporal del ROP des del 20 de novembre (15 dies més tard de la publicació en el BOE, el 5 de novembre, de l'Orden del 27 d'octubre) fins una data "que ya se dirá". Aquest tancament temporal es feia, segons la Orden, per poder resoldre la gran quantitat de peticions d'inscripció demanades. Per tant, no s'admetrien noves peticions un cop tancat el 20 de novembre. Però ben segur que devia seguir-se repartint carnets, si era necessari. L'agost següent (Orden del Ministeri de la Governació del 24 d'agost del 1949, BOE del 13 de setembre) es va establir que a partir d'aquell moment, per a ser inscrit en el ROP ja no s'havia de demanar, sinó que calia passar un curset de sis mesos "*destinados a especializar en la profesión periodística*". A la pràctica aquests cursets havien

D'aquesta manera van quedar oficialment formades les plantilles dels diaris barcelonins.

Fins a tal punt tot això es feia com si els diaris fossin organismes depenents de l'Estat, que la constitució d'aquestes plantilles es va publicar al B.O.⁴⁰ A Barcelona, en aquella data, encara no havia reaparegut el *Diario de Barcelona*, la redacció del qual va haver-se de formar també, l'any següent, amb periodistes inscrits al ROP⁴¹.

Ser lerrouxista, una garantia

Les depuracions no es va portar a terme el 1939 només en base a les peticions rebudes amb l'acompanyament de la corresponent declaració jurada. Les autoritats van actuar per pròpia iniciativa, o a instàncies de denunciants, per impedir l'activitat professional de

de substituir les depuracions com a filtre, però per a ser-hi inscrit calia presentar tota mena de certificats de bona conducta i, obligatòriament, estar afiliat a Falange. Segons una Orden del Ministeri de la Governació del 29 d'octubre de 1940 (BOE del 30) aquests cursets eren l'"*único procedimiento que en lo sucesivo se reconoce de ingreso en el Registro Oficial*". Per a organitzar aquests cursets es va crear per Orden del 17 de novembre de 1941 l'Escola Oficial de Periodisme "*en tanto no se restablezcan en las facultades de Letras la sección de Periodismo*" (cosa que no es va produir mai) per Orden de la Vicesecretaria de Educación Popular (ja s'havia produït el pas de les atribucions sobre premsa del ministeri de la Governació a la Secretaria general de FET y de las JONS). No cal dir que aquests cursets es van convertir en una pantomima. La mateixa Orden de creació de l'Escola admetia que "*la aptitud acreditada y los servicios profesionales y políticos serán circunstancias favorables al ingreso de los aspirantes*". Y a més, abans de l'inici oficial dels cursets, se'n va convocar un d'extraordinari i massiu per a tots els qui no tenien carnet.

⁴⁰ 18 de febrer del 1940.

⁴¹ Posteriorment es van realitzar nous tràmits depuradors, segons una Ordre del 18 d'abril del 1940 (B.O. del 25) modificada per una altra del 25 d'octubre (B.O. del 1 de novembre). A tot Espanya es van tramitar 4.000 expedients i només es va autoritzar la inscripció en el Registre Oficial de 1.800.

periodistes que haguessin estat relacionats amb la situació política anterior.

El tràmit de depuració i inscripció era centralitzat, amb un tribunal únic a Madrid, però a cada ciutat o província hi havia informadors que van ser decisius per a la confecció de les llistes definitives de periodistes que podrien exercir la professió. A Barcelona, la depuració es va portar a terme des de la Jefatura Provincial de Prensa, al capdavant de la qual va estar, entre febrer i setembre de 1939 —els mesos decisius— Julio Zarraluqui, un periodista procedent de la premsa lerrouxista barcelonina incorporat el 1937 a la *Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de Burgos*.

És important tenir en compte l'adscripció política de Zarraluqui per entendre un fenomen fàcil de constatar en la premsa barcelonina de 1939: una part important dels redactors dels diaris procedien del lerrouxisme, salvant naturalment l'excepció d'*El Correo Catalán*, que tenia la seva pròpia pedrera de carlins. Apart, les redaccions es van nodrir d'alguns falangistes⁴² —pocs— situats en els dos diaris del

⁴² El fet de ser excombatiente era una bona carta de recomanació per trobar feina a la premsa del Movimiento. Per donar una vaga idea de com anaven les coses als anys quaranta n'hi haurà prou amb la reproducció d'una carta que va ser enviada pel president de l'Associació de la Premsa, Diego Ramírez Pastor, als directors de *Solidaridad Nacional* i *La Prensa*, el 29 d'octubre de 1942:

"En sesión de Junta de Gobierno [de l'Associació de la Premsa] celebrada el 19 de los corrientes se dió cuenta de una comunicación del camarada A. Trapé Pi, excombatiente, militante del Partido e inscrito en el Registro Oficial de Periodistas, quien por cesar en su cargo de Jefe de Prensa y propaganda Sindical desea colocarse como Redactor en algún periódico del Movimiento, acordándose te expresemos el ruego de que tengas la bondad de estudiar la posibilidad de acceder a los deseos de dicho camarada, encuadrando sus actividades profesionales en el periódico de tu digna dirección. Por Dios, por España y su Revolución Nacional Sindicalista".

No era pas una situació excepcional. El mes de gener anterior el president de l'Associació de la Premsa ja s'havia interessat per la col·locació al diari *La Prensa* del periodista López Chacón, amb resultats positius. En la carta de resposta del director del diari, aquesta saludava el president de l'Associació "con el brazo en alto".

Movimiento, ex membres de la Lliga i del fejecisme reciclats —mitja dotzena— i periodistes sense cap adscripció política concreta, sobretot a *La Vanguardia*.

El suport dels lerrouxistes a l'Alzamiento i el seu conegut anticatalanisme van ser segurament decisius per un criteri de selecció perfectament clar. Hi havia un altre factor a tenir en compte: descartats els periodistes vinculats a la premsa sindicalista, regionalista o catalanista d'abans de la guerra —i naturalment els carlins, que ja tenien el seu propi mitjà—, no en quedaven d'altres sinó els de la premsa lerrouxista, els monàrquics i algun independent, i amb alguna cosa calia comptar, perquè els falangistes, a Barcelona, eren una espècie rara.

Julio Zarraluqui, en les seves memòries, ho explica sense embuts, quan es refereix a les depuracions que ell centralitzava a Govern Civil, de comú acord amb el sindicat vertical. Comenta que el governador, González Oliveros, no tenia secrets amb ell i que va sentir una conversa "*con el entonces delegado Provincial de Sindicatos, Fermín Sanz Orrio, a quien aconsejaba diese preferencia a ex-radicales por su españolismo que a cualesquiera otros elementos, incluso de los que hubieran pertenecido a la Unión Patriótica*"⁴³.

D'aquesta manera, la majoria dels periodistes dels diaris barcelonins relacionats amb el partit radical —tant els que tenien una dependència orgànica directa com els editats per destacats radicals com Pich i Pon o els Pérez de Rozas, com els purament simpatitzants— van poder seguir treballant sense problemes a la

⁴³ *Cuatro redacciones y una guerra.*

postguerra. Les redaccions es van nodrir així el 1939 de gent que havia format part anteriorment de *La Aurora*, *La Razón*, *El Eco*, *La Jornada*, *El Popular* —successor d'*El Liberal*—, *El Día Gráfico*, *La Noche* i sobretot *El progreso*, que va canviar el nom per *Renovación* el 1933. Aquest últim diari va ser una veritable pedrera de redactors d'altres diaris a la postguerra: Fernando Barangó Solís, Arturo P. Foriscot, Rafael López Chacón, Ángel Marsà Fernando Gudel, José Tarín Iglesias, Eduardo Carballo, Julio Zarraluqui... Tots ells havien estat a *El Progreso* o a *Renovación*.

Entre els periodistes que havien treballat en mitjans periodístics de Barcelona abans del 36, que s'havien passat a la zona nacional durant la guerra i que havien tornat a Barcelona amb les tropes d'ocupació, hi havia també el grup de *Destino* —Ignasi Agustí, Juan Ramon Masoliver, Joan Teixidor...— i altres com Feliciano Baratech Alfaro, Diego Ramírez Pastor, Antonio Trapé Pi, Carles Sentís o Josep Pla.

L'organització dels periodistes

Als anys trenta, a Barcelona, hi conviuen cinc associacions professionals de periodistes:

- L'Associació de la Premsa Diària, fundada el 1909, tenia un cert predomini del lerrouxisme a la junta directiva.
- El Sindicat Professional de Periodistes, fundat el 1912, molt conservador.
- L'Associació de Periodistes, fundada el 1913, catalanista.

- El Centre de Reporters, fundat el 1924, molt dinàmic i molt ben relacionat amb l'Associació de Periodistes.
- L'Agrupació Professional de Periodistes, fundada el 1934, minoritària i ben relacionada amb les dues anteriors.

D'aquestes, el Centre de Reporters i l'Associació de Periodistes, que eren les de caràcter més catalanista, van ser eliminades el 1939, i les altres dues van ser unificades en un sol organisme vinculat al sindicat vertical.

Les dues associacions de periodistes més antigues i de caire més conservador existents abans de gener de 1939, el Sindicat Professional de Periodistes i l'Associació de la Premsa Diària, van poder-se reorganitzar immediatament després de l'ocupació de la ciutat, perquè una part important dels seus membres eren ben vistos pel nou règim. Però van haver de fer-ho, de moment, a través dels seus montepios i no com organismes corporatius, ja que això era en contradicció amb els plantejaments de sindicalisme vertical del franquisme.

El *Ministerio de Organización y Acción Sindical* autoritzà el 25 de maig de 1939 el Montepio de l'antic Sindicat Profesional de Periodistes a què reanudés provisionalment l'activitat amb una comissió gestora i el nou nom d'*Institución Sindical Montepio de Periodistas*. Una setmana més tard, el 2 de juny, el Montepio de l'Associació de la Premsa Diària va rebre el mateix permís provisional amb la condició que es canviés el nom pel de Servicio Sindical de Premsa Diària.

A partir del mes d'agost les dues gestores van iniciar contactes

de cara a unificar-se i el 14 de novembre la CNS va autoritzar la fusió en un sol organisme que es diria *Asociación de La Prensa Diaria de Barcelona, Institución Sindical*⁴⁴. Les altres associacions existents abans de la guerra, de caràcter catalanista, van ser dissoltes.

L'oficina de depuració consultava la junta de l'*Asociación* barcelonina per resoldre els expedients dubtosos de periodistes i només quan el govern autoritzava la inscripció d'un professional en el *Registro Oficial de Periodistas*, aquest podia ingressar a l'*Asociación* i començar a exercir en els mitjans de la ciutat.

Un dels criteris que sovint van al·legar la junta per rentar-se les mans respecte a periodistes amb un passat dubtós va ser el de rebutjar professionals que no haguessin estat inscrits, abans de la guerra, en una de les dues entitats professionals que es van fusionar en l'Associació el 1939: Sindicat Professional de Periodistes i Associació de la Premsa Diària, de caràcter dretà i lerrouxista. Els que havien pertangut a les altres dues associacions professionals existents el 1936, l'Associació de Periodistes, vinculada a la Lliga, i el Centre de Reporters, vinculada a Esquerra Republicana, quedaven estigmatitzats. L'Associació de la Premsa tenia una bona excusa per

⁴⁴ La primera gestora de la nova *Asociación de La Prensa* va estar presidida pel monàrquic Juan Burgada Julià, del *Diario de Barcelona*, com a president i en formaven part Santiago de Anta, en qualitat de delegat de la CNS, i diversos periodistes que majoritàriament es comptaven entre els fundadors de les antigues entitats professionals refoses: Luis Ferrer Eguizábal, de *La Vanguardia*; monseñor Pere Lisbona, carlí, d'*El Correo Catalán*; Rafael Delclós, carlí, director de la *Hoja del Lunes*; Antonio Martínez Tomás, cap de redacció de *La Vanguardia* i home de confiança dels Godó; Feliciano Baratech, carlí, redactor en cap de *Solidaridad Nacional*; Manuel Rodríguez Codolá, ex director de *La Vanguardia* a l'època dels quatre directors; 1920-33, Josep Bru Jardí, carlí, vinculat abans de la guerra al Sindicat Lliure; Fernando Gudel Fillat, lerrouxista, procedent de *Renovación*; Julià Clapera Roca, també procedent de l'espanyolisme: després de veleitats juvenils a *El radical*, va entrar al diari barceloní de la Unió Patriòtica durant la Dictadura i després a *Renovación*, i José Palou Garí, director d'*El Noticiero Universal* el 1935-36 i a partir de 1939.

Bru, Delclós, Gudel i Martínez Tomás procedien de l'antiga Associació de la Premsa Diària i els altres del Sindicat Professional de Periodistes.

mantenir que no se'ls depurava ni se'ls donava de baixa, ja que, de fet, mai havien pertangut a l'entitat. Aquest argument era encara mantingut el 1978 per Antonio Martínez Tomás —president de l'Associació des de 1959 fins al 1971— en una carta adreçada a l'aleshores president, Josep Pernau, queixant-se de comentaris fets entorn d'un homenatge que es va fer als periodistes depurats el 1939. Reforçava els seus arguments dient que els depurats "ni directa ni indirectament van manifestar cap mena de desig de normalitzar la seva situació en relació amb l'entitat". D'aquesta manera no hi havia reingrés —perquè mai no havien ingressat— ni tampoc ingrés —perquè no ho demanaven—. El que no es deia és que no podien demanar-ho si prèviament no havien estat inscrits al ROP —és a dir, depurats— i que significats membres de la junta van intervenir indirectament en el procés de depuració.

criteris i agents de la depuració, a Barcelona

Govern Civil va ser el centre neuràgic de la depuració, i també el sindicat vertical, que aleshores tenia molt més pes que la naixent Associació de la Premsa.

Segons hem pogut confirmar a través de diversos testimonis de tota solvència i diferent significació política, i segons es deixa entreveure en alguns llibres de memòries, van ser figures decisives en la tria de noms —apart de Zarraluqui i algun altre periodista barceloní que també havia fet estada a la *Delegación Nacional de Prensa y Propaganda*, com Paco Garrigó— precisament els promotors de la

gestora de l'*Asociación de la Prensa*, com Antonio Martínez Tomás, Rafael Delclós —també vinculat a la *Delegación Nacional de Prensa y Propaganda* de Burgos, delegat de l'agència EFE a Barcelona i director del full oficial del dilluns—, José Bru Jardí i Diego Ramírez Pastor, però també d'altres que van posar al servei de la depuració la informació que posseïen. Bru Jardí, Ramírez Pastor i Martínez Tomás ja havien testificat en el Consell de Guerra celebrat a Burgos contra Manuel Carrasco i Formiguera. Les seves declaracions consten en l'expedient d'instrucció del Sumaríssim 477 de l'any 1937, conservat a l'arxiu del Jutjat Militar Territorial numero 45 del govern militar de Burgos.

Al costat d'aquestes intervencions encaminades a limitar el nombre de professionals en exercici n'hi va haver d'altres que van ajudar a superar processos de depuració complicats o que van afavorir la permanència de redactors de passat liberal que els anys trenta havien treballat en mitjans prohibits el 1939. I que algunes d'aquestes intervencions positives van ser fetes pels mateixos que havien intervingut abans en un altre sentit. L'actitud de Ramírez Pastor amb Busquets Molas o Del Arco⁴⁵, per exemple, és prou significativa.

⁴⁵ Manuel del Arco, que havia estat caricaturista del *Heraldo de Madrid* durant la República i de *La Hora*, de València —és a dir en zona republicana— durant la guerra, va ser fitxat per Diego Ramírez Pastor per al *Correo Catalán* quan encara no disposava de carnet de premsa per no haver superat els tràmits de depuració. Del Arco no podia ser classificat de cap manera entre els addictes —una caricatura del general Fanjul feta per ell apareix a la portada del primer número del diari *Treball*, el 21 de juliol de 1936— però malgrat això va debutar en *El Correo Catalán* el 1942 amb la secció d'entrevistes sincopades, amb caricatura, que el convertiria en l'estrella més fulgurant del panorama barceloní, primer anomenada *Vis a Vis* i després —al *Diario de Barcelona* i a *La Vanguardia*— *Mano a mano*. Els bons oficis de Ramírez Pastor, combinats amb una fórmula de depuració consistent en allunyar el periodista incriminat de les ciutats on hagués exercit durant els anys trenta —i per descomptat de la capital, Madrid— van permetre una situació absolutament insòlita en el panorama periodístic de l'època: Del Arco va estar publicant una caricatura diària, signada, durant quatre anys abans de ser admès en el registre Oficial de Periodistes. El 27 de febrer de 1946, quan Del Arco va ser finalment admès a l'Associació de la Premsa, que presidia també Ramírez Pastor, encara tenia en tràmit la inscripció en el ROP, segons certificat —que consta en el seu expedient— de l'organisme

Depuracions sorprenents

Els tràmits de depuració es van portar a terme amb rapidesa durant l'estiu de 1939. A l'octubre ja es feia pública la relació dels que havien estat admesos. No hi havia gaires sorpreses, perquè la majoria dels que haurien vist denegada la inscripció eren a l'exili o van preferir no donar senyals de vida. Van produir-se però algunes situacions sorprenents, com la que va protagonitzar Pere Català i Pic, el fotoperiodista que va fer per al Comissariat de Propaganda de la Generalitat el cèlebre cartell "Aixafem el feixisme" —en el que el peu d'un mosso d'esquadra amb espadenyes trepitja una creu gammada de fang— va quedar-se el gener de 1939 a Barcelona i va seguir fent vida privada normal, sense que ningú no el denunciés ni fos inquietat per la policia⁴⁶.

Entre les sorpreses⁴⁷ hi ha també la de periodistes de la Lliga

aleshores responsable del ROP, que era el departamento de prensa de la subsecretaria d'Educación Popular del Ministerio de Educación Nacional.

⁴⁶ Això ens va ser confirmat pel seu fill, Francesc Català Roca. En una línia contrària d'incongruències de les depuracions es troba el fet que Ramon Garriga Alemany, que va ser una de les figures més destacades dels serveis de Premsa i Propaganda franquistes durant la guerra civil, a Salamanca i Burgos, fos depurat el 1942 per haver treballat abans de la guerra en diaris catalans. Garriga, que acabada la guerra havia marxat a l'Alemanya nazi com a corresponsal de l'agència EFE, fou cessat i inhabilitat per a seguir exercint cap altra corresponsalia. Va emigrar a l'Argentina.

El Delegado Nacional de Premsa, Juan Aparicio, va basar el cessament de Garriga i la prohibició de que "ejerza cargo de corresponsal de la prensa española", "en vista de los antecedentes que obran en esta delegación Nacional referentes a la actuación profesional del periodista Ramon Garriga Alemany, en los tiempos anteriores al Glorioso Movimiento Nacional, en los que colaboró con algunos periódicos separatistas como "La Veu de Catalunya" y otros periódicos de carácter separatista y habiendo sido informada además de la falta de cordialidad del sr. Garriga con otros corresponsales extranjeros".

⁴⁷ Un article publicat al *Diario de Barcelona* en el 19 aniversari de l'ocupació de Barcelona, el 26 de gener de 1958, i signat per D. de F. conté uns paràgrafs que reflecteixen molt bé el perquè les redaccions dels diaris que van poder reaparèixer van recuperar la immensa majoria dels seus redactors d'avantguerra, encara que haguessin seguit treballant durant tota la guerra, o part d'ella, en el mateix mitjà incautat per un partit polític o en un altre mitjà igualment "roig", en l'aplicació d'una mena de llei de punto final molt sui generis que acceptava el principi de la obediència debida mentre no s'hagués fet des de la militància. Aquest article té un valor extraordinari. Les opinions que s'hi expresen son especialment representatives pel fet que provenen de Domingo de Fuenmayor (D. de F.)

que van poder reincorporar-se sense cap problema a la premsa oficial. Joan Sariol Badia, que havia treballat a *La Veu* i *L'Instant* va poder reingressar a la *Hoja del Lunes* —on també treballava abans de la guerra— amb tots els honors, i a més se li va donar un lloc a la delegació de l'agència EFE, gràcies a la seva condició d'*ex cautivo*. Antoni Casas Fortuny, que havia estat redactor en cap de *La Veu de Catalunya* entre 1930 i 1932, va ser admès a la primera redacció de *Solidaridad Nacional*; Lluís Bertran i Pijoan, molt vinculat al catalanisme d'abans de la guerra, redactor de *La Veu de Catalunya* (1917-37), fundador i director del setmanari humorístic *El Borinot*, (1923-27), autor de mitja dotzena de llibres de poemes en català i secretari general de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, va ingressar a la *Solidaridad Nacional* el juny de 1941, i hi va arribar a exercir el càrec de cap de la secció d'internacional. També va entrar a *Solidaridad Nacional* Aurora Díaz-Plaja, formada a l'Escola de Bibliotecàries de la Generalitat.

Angel Marsà Ierrouxista que procedia de *Las Noticias* i després d'un recorregut per diaris radicals poc abans de la guerra havia entrat a *La Vanguardia* de la mà d'Antonio Martínez Tomàs, arribant-hi a sots-director, durant la guerra, per sobreviure, va haver de treballar a *La Humanitat*, el diari d'Esquerra Republicana. Això —i sembla que el seu passat maçó— li va causar problemes en el procés de depuració,

que va treballar a la immediata posguerra al Gabinet de Censura de la Jefatura Provincial de Prensa, vinculada a govern civil, des d'on es coï a la selecció de periodistes. No es tracta doncs d'especulacions, sinó d'un reflex del criteri exacte que es va seguir per deixar treballar a uns i no als altres: Vegeu-ne el text íntegre a l'Apèndix 9.

malgrat que en el moment de l'entrada de les tropes franquistes va formar part del primer grup que va publicar l'exemplar del 27 de gener de *La Vanguardia*. Tammateix no va poder seguir en la redacció del diari. Anys més tard va entrar a la redacció d'*El Correo Catalán*.

Antoni Nadal Rodó i Esteve Busquets Molas —fejocistes que procedien de diaris d'Unió Democràtica i la Lliga— també va superar sense problemes el procés de depuració i van formar part de la primera redacció d'*El Correo Catalán*. Jaume Castell Itarte, que havia treballat amb Busquets fent la informació municipal a *El Matí*, va entrar a la postguerra a la redacció del falangista *Solidaridad Nacional*.

Luis Marsillach, que provenia de *Las Noticias* i havia treballat el 1937 i part del 1938 a *Mañana*, el diari d'Angel Pestaña, i els últims mesos de la guerra a *La Vanguardia*, va poder ingressar sense problemes a les redaccions de *Solidaridad Nacional* i la *Hoja del Lunes* immediatament després de la guerra.

Tal com ens explicava Josep Tarín Iglesias, redactor d'*El Correo Catalán* el 1939, les amistats eren un element decisiu quan no es tenia un passat polític massa allunyat dels guanyadors de la guerra. A Busquets Molas el va beneficiar l'amistat amb Ricard Suñé, com d'altres van poder-se acollir al padrinatge de periodistes influents i de fidelitat provada al règim, desitjosos de comptar amb un entorn de gent agrai da. I potser en la reinserció sorprenent d'algun periodista podrien trobar-s'hi secrets inconfessables.

Els empresonats

Però no tots van tenir la sort de poder continuar en el seu lloc de

treball. No cal parlar dels periodistes que de manera activa havien militat en algun dels partits i sindicats proscrits pel règim i dels que provenien de la premsa en català i que van haver d'emprendre el camí de l'exili o, si es van quedar, en el millor dels casos van quedar condemnats a l'ostracisme. Referint-nos només als periodistes que sense cap militància política declarada van seguir treballant durant la guerra en feines anodines n'hi ha prou amb recordar el cas de Marius Verdaguer, advocat i escriptor menorquí que va arribar a Barcelona el 1913, als 28 anys, i que després d'un pas fugaç per *Las Noticias* i *El Día Gráfico* —gràcies a l'ajuda de Lluís Almerich, que n'era redactor en cap— va entrar com a redactor a *La Vanguardia*. Sempre va dedicar-se a la informació internacional i, en alguna època a la crítica literària. Tota la seva obra literària l'havia publicada en castellà. No va prendre públicament cap actitud política. Es va quedar durant la guerra a la redacció de *La Vanguardia* i el 1939 no es va voler exiliar. No va superar la depuració. Va ser empresonat el 4 d'abril i després d'un penós periple per presons provisionals, el 11 de setembre va ser portat a Montjuïc, on va estar fins que el 16 de novembre el seu expedient fou sobresegut⁴⁸.

María Luz Morales, periodista també sense una especial significació política, que va substituir a contracor Gaziel en la direcció de *La Vanguardia*, i la va ocupar durant sis mesos, després de la

⁴⁸ En sortir de la presó, Màrius Verdaguer va marxar tot seguit a Palma i no va tornar a exercir el periodisme. Només algunes col·laboracions escadusseres a *Destino*, al *Diario de Mallorca* i a *Baleares*, i a algunes revistes de poca difusió. A *La Vanguardia*, el diari on havia treballat durant vint-i-cinc anys, només hi va tornar a publicar un article l'any 1961. Es titulava "La luz recobrada", i hi parlava d'una greu malaltia als ulls que havia patit. Havia tornat a Barcelona el 1958.

guerra va ser detinguda per aquesta raó i va passar uns 40 dies en presó. Quan va sortir, li va ser negada la inscripció en el Registre Oficial de Periodistes. No va poder tornar a exercir la professió fins molts anys després i encara amb articles signats amb pseudònim.

Frederic Pujulà i Vallés era un periodista republicà que treballava a *El Diluvio*. Tenia 61 anys quan va ser detingut el 23 de febrer de 1939. Va ser condemnat a mort, però el 24 de gener de 1940 li van commutar per cadena perpètua. Va sortir el 16 de setembre de 1946, i mai no va tornar a fer de periodista.

Josep Roig i Guivernau va ser detingut el 24 de maig de 1939. Havia dirigit el diari *Ultima Hora*, d'Esquerra Republicana. Condemnat a 20 anys, en va complir gairebé set. En sortir no va poder tornar a cap diari, però amb el temps va dirigir *El Mueble*, revista de l'empresa Muebles La Fábrica.

Lluís Guixeras i Carratalà, periodista de confiança del conseller de Treball Martí Barrera que, apart de treballar en aquest departament i a Ràdio Associació de Catalunya, es va limitar a fer de redactor de successos al *Diario del Comercio* els dos anys anteriors a la guerra, fou condemnat el 1939 a quinze anys de presó, dels quals només en va complir tres gràcies a un indult. No va poder tornar a exercir el periodisme fins el 1978.

Lluís Almerich, un popular i veterà periodista que havia estat redactor en cap de *Las Noticias* ja des de la dècada dels anys deu, dirigia de fet, durant la guerra, el diari *La Noche*, que havia passat de Pich i Pon als anarquistes. També va ser empresonat uns mesos i, en

sortir no va poder tornar al periodisme⁴⁹.

El propietari d'*El Diluvio*, Manuel Lasarte, va ser detingut el 1939 i va morir uns mesos més tard a la Presó Model. El director, Jaume Claramunt, que ho era des del 1916, el 1939 es va exiliar a Cuba, on havia nascut, i allà va morir.

Els discrets retorns

Aquella primera depuració, però, no va esgotar el procés. Durant mesos es va anar produint un degoteig de periodistes que tot i haver treballat en mitjans catalanistes o d'esquerres no van marxar a l'exili i mica en mica van anar intentant reincorporar-se discretament a l'activitat professional.

Un d'aquests casos és el de Sebastià Gasch, que havia col·laborat també a *L'Opinió* i *Mirador* com a crític i va poder tornar a treballar en premsa després de la guerra, sense carnet, fins que li va ser regularitzada la situació el 1952 en un curset organitzat per Claudio Colomer amb el beneplàcit de la direcció general de Premsa que dirigia Juan Aparicio.

En el mateix cas es trobava Andreu-Avel·lí Artís, Sempronio, que

⁴⁹ Es va guanyar la vida, al principi, fent biografies d'herois castellans firmant com a Luis Manrique, ja que tenia prohibit signar amb el seu nom i amb el pseudònim de Clovis Eimeric, que havia popularitzat. Quan l'editorial Millà va començar a publicar en castellà, el 1944, la col·lecció "Monografies històriques de Barcelona", Almerich va escriure el primer volum —en van seguir vint més— titulat *Tradiciones, fiestas y costumbres populares de Barcelona*, posteriorment reeditat en català. Quan el 1946 es va començar a autoritzar l'edició en català, l'editorial va reconvertir la col·lecció en "Monografies històriques de Catalunya" i Lluís Almerich hi va publicar també el primer títol *Els castells de Catalunya* i després altres com la *Història dels carrers de la Barcelona vella*, en tres volums.

també va estar treballant uns anys a precari, fins que se li va regularitzar la situació mitjançant el curset d'estiu de l'Escola Oficial de Periodisme, l'any 1952. Sempronio, que abans del 1939 havia treballat amb Bertran i Pijoan a *El Borinot*, i també amb Sebastià Gasch a *Mirador*, *Revista de Catalunya*, *Ultima Hora* i *L'Opinió*—, m'ho explicava d'aquesta manera:

"Quan després del 26 de gener es van publicar a la premsa crides perquè els professionals del periodisme es presentessin a una adreça determinada, jo no en vaig fer cap cas⁵⁰.

⁵⁰ L'afirmació de Sempronio és exacta i està perfectament documentada. Abans d'iniciar-se el procés de depuració ajustat a la legalitat franquista va haver-hi una primera tria governativa destinada a poder reprendre el més aviat possible la publicació de diaris a Barcelona. Només entrar a la ciutat, les tropes d'ocupació van voler establir un control del personal que hagués estat vinculat a la premsa republicana. Amb aquest objectiu van publicar a *La Vanguardia*, que feia aleshores funcions de diari oficial, unes crides que tenien tota l'aparença d'anar encaminades més a la cacera de desprevinguts que no pas a la recuperació de fidels. El 29 de gener *La Vanguardia* publicava la nota següent:

"El Jefe del Servicio Nacional de Prensa ordena a todos los elementos de carácter administrativo que hubieran tenido relación con los periódicos "Solidaridad Obrera" y "Tribuna" que se presenten mañana lunes a las doce del mediodía en las oficinas del mencionado Servicio Nacional".

La Jefatura Provincial del Servicio Nacional de Prensa havia quedat instal·lat en el número 82 del passeig de Gràcia (que apareix esmentat en alguns documents com a paseo del general Mola, nom que va portar un temps). Assumida la Jefatura en el primer moment per les autoritats d'ocupació, se'n va fer càrrec, a partir del 16 de març, Julio Zarraluqui Villalba, un periodista que s'havia passat la guerra a Burgos i havia tornat a Barcelona al ser ocupada pels franquistes. El 12 de setembre, per disposició del ministre de la Governació, Ramon Serrano Suñer, el governador civil de la província va assumir directament la Jefatura Provincial de Prensa i la seu d'aquesta es va traslladar des del passeig de Gràcia a Govern Civil, on el dia 26 de setembre ja hi funcionava la secció de censura, en la que José Bernabé Oliva va substituir Julio Zarraluqui.

El dimarts 31 de gener *La Vanguardia* publicava una altra nota en la que s'explicava que *"al objeto de ir confeccionando los oportunos ficheros de personal de redacción, administración y talleres de los periódicos de Barcelona, el Servicio Nacional de Prensa convoca para hoy al citado personal de los antiguos periódicos "El Día Gráfico", "El Noticiero Universal" y "La Vanguardia".* L'endemà es va citar als de La Humanitat, Las Noticias, *Solidaridad Obrera* i CNT i per al dia 2 als de Frente Rojo, La Publicitat, *Tribuna*, La Rambla, *La Noche*, *Mañana* i *El Diluvio*. Finalment el dia 4, una nova nota va reclamar la presència de *"todo el personal de redacción, administración y talleres de aquellos periódicos que aún no hayan sido convocados expresamente por este Servicio Nacional de Prensa"*.

Encara crida més l'atenció aquesta nota publicada el 17 de febrer a *El Correo Catalán*:

"Servicio nacional de prensa. Aviso a los censores. Los funcionarios de gobierno civil de esta ciudad que hayan ejercido de censores, deberán presentarse hoy, de doce a dos, en la oficina del Servicio Nacional de Prensa. Paseo de Gracia, número 82".

D'allà, alguns dels qui de bona fe s'hi van presentar, com en Roig i Givernau, van anar a parar directament a la presó. Vaig preferir retirar-me de moment del periodisme i dedicar-me discretament a altres coses. Ja vindria el moment de tornar a escriure sense problemes. (...) Acabat l'any 1939 vaig anar buscant la manera de poder tornar al periodisme sense que es notés gaire".⁵¹

Més endavant va poder començar a publicar algunes coses a *Destino*, signant amb pseudònims. Aleshores va ser quan es va inventar el Sempronio que després li ha quedat per sempre. Poc a poc, amb la cobertura d'amics intocables, va anar normalitzant el seu treball periodístic. I com que no era l'únic que havia retornat al periodisme sense passar per la depuració teòricament obligatòria, Claudi Colomer va muntar la ficció del curset de l'estiu del 1952 a l'Ateneu, a través de la qual es va donar el carnet a tots els que es trobaven en una situació semblant.

El 1939 no existia encara cap escola de periodisme. No es va crear l'oficial fins el 17 de novembre de 1941, per una ordre de la Vicesecretaría de Educación Popular⁵² que assegurava que l'objectiu era "*dar efectividad a los cursillos de especialización de periodistas*" que ja s'havien vingut realitzant des del 1939, com a forma d'adoctrinament i control, i "*como sustitutivo, provisionalmente, de la proyectada Sección de Periodismo en las Facultades de Letras*". Va

Sembla increïble que les forces d'ocupació poguessin arribar a pensar que s'hi presentaria algú. Josep Miquel Xicota i Domènec de Bellmunt, dos dels periodistes que havien treballat a censura durant la guerra, en aquell moment eren ja a l'exili, d'on el primer no va tornar fins el 1965 i el segon hi va morir.

⁵¹ *Periodistes sota censura*, pag. 10.

⁵² La *Vicesecretaria de Educación Popular*, depenent de la *Secretaria General de FET y de las JONS*, va heretar totes les facultats atribuï des fins el 20 de maig de 1941 a la *Subsecretaria de Prensa y Propaganda*, depenent del Ministeri de la Governació.

ser, com era habitual en el franquisme, una provisionalitat de més de trenta anys.

De totes maneres, i de manera excepcional “*por una sola vez, y para dar cabida a todos aquellos profesionales del periodismo que carecen de correspondiente carnet*”, es va fer una convocatòria especial, tot just creada l’Escola, en la que mitjançant un curset de sis mesos, de desembre del 1941 a maig del 1942, es va donar el carnet sense necessitat de passar pels cursos regulars que anaven a començar, a tots els que van ser capaços d’acreditar “*la plena adhesión al Movimiento i a la profesionalidad*”⁵³ (sic)

Els mecanismes de la repressió

Quan el gener de 1939 les tropes franquistes van entrar a Barcelona, la premsa depenia, des de feia un any, del ministeri de la Governació, al capdavant del qual hi havia Serrano Suñer, i més concretament d’una sots-secretaria de *Prensa y Propaganda* i una direcció general de Prensa per la que van passar, successivament, els dos germans Giménez-Arnau, Antonio Tovar i Luis de Ercilla. Aquesta situació es va mantenir poc més de dos anys, fins que Serrano Súñer va ser enviat a Exteriors: el mes de maig de 1941 la premsa passà a dependre d’un altre ministeri: la *Secretaria General de FET y de las JONS* (després *Secretaria General del Movimiento*), al capdavant de la qual Franco va posar José Luis de Arrese. Dintre d’aquest ministeri es va crear una *Vicesecretaría de Educación Popular de FET y de las JONS*,

⁵³ Orden de 24 de noviembre de 1941 de la Secretaria General de FET i de las JONS, vicesecretaria de Educación Popular.

amb quatre delegacions nacionals: premsa, propaganda, ràdio i cine i teatre. Arrese nomenà vicesecretari d'*Educación Popular* a Gabriel Arias Salgado i delegat nacional de *Prensa* a Juan Aparicio.

El règim jurídic bàsic de la premsa fins al 1966 fou la Llei de Premsa aprovada en plena guerra civil, el 21 d'abril de 1938, en l'època de José Antonio Giménez Arnau a la delegació nacional de Premsa del ministeri de la Governació presidit per Serrano Súñer.

Paral·lelament a aquesta estructura governamental, la Falange mantenia una entitat, que segons les èpoques va actuar més o menys vinculada a la direcció general de premsa: la *Delegación Nacional de Prensa i Propaganda de FET i de las JONS*, creada el maig de 1937. Va ser l'organisme que, al principi sense cobertura legal i a partir del 13 de juny de 1940 amb una Llei que li autoritzava a fer-ho amb caràcter retroactiu, es va anar apropiant dels edificis i maquinària de diaris incautats a mesura que els franquistes ocupaven ciutats. Va ser doncs el germen de la Cadena Azul de Prensa del Movimiento.

A escala local, però, les coses eren molt més senzilles. De fet es mantenia el mateix criteri dels primers mesos de guerra, quan les atribucions de premsa depenien encara directament de la presidència del govern a través d'una *Delegación del Estado para Prensa y Propaganda* creada el 14 de gener de 1937. Hi fou home clau Ramon Garriga, encarregat del servei d'informació.

A aquesta *delegación nacional* se li va encarregar la censura de diaris, revistes i llibres, a partir d'una Orden de la secretaria general del Jefe del Estado del 29 de maig de 1937. Aquesta Ordre establí que la censura de llibres i revistes es faria a les oficines provincials de la *delegación*, depenents del governador civil, que nomenaria el

responsable de la censura.

I encara que el gener següent la competència de premsa va passar al ministeri de Governació —i després, al llarg dels anys quaranta, a tres ministeris més— l'organisme bàsic de relació amb la premsa va ser el govern civil, a través del seu departament de censura, o encara més a través personalment del governador civil, que mantenia contactes permanents amb els directors dels diaris. Amb els anys, el telèfon entre el governador i els directors va esdevenir el més eficaç mecanisme de control.

A Barcelona, els primers dies de l'ocupació, els afers de premsa que ja no venien decidits des de Burgos —que eren la pràctica totalitat— eren resolts directament pel general cap de les forces d'ocupació, Eliseo Álvarez Arenas⁵⁴. Una nota publicada en el primer número reaparegut d'*El Noticiero Universal*, el 20 de febrer, ho deixa ben clar:

"Se pone en conocimiento de todos los organismos oficiales, entidades, Bancos y particulares que no se publicará ninguna nota o aviso en este periódico que no venga debidamente autorizada por el Excelentísimo Señor General jefe de los Servicios de Ocupación, o persona en quien haya delegado a este fin".

⁵⁴ Les autoritats militars van seguir tenint atribucions en censura de premsa de manera preceptiva —a la pràctica les van tenir sempre— en base a l'Orden Circular de la vicepresidència, de 2 de juny de 1939 (BOE del dia 4) que en el seu apartat B establia: "*Censura de premsa - Esta función se ejercerá por las Autoridades militares en cuanto a los escritos que hayan de publicarse por la Prensa o per emisiones radiotelefónicas y que tengan relación con maniobras, movimientos de fuerzas, organización del Ejército y, en general, todo lo relativo a asuntos militares. La Autoridad militar nombrará sus censores, según las normas que ya rigen para este servicio, y éstos se atenderán, para el desempeño de su cargo, a lo que queda establecido. En los demás aspectos de orden moral o político, la censura será ejercida por las Autoridades civiles*".

L'onze de març va ser nomenat cap provincial de premsa el periodista Julio Zarraluqui Villalba, procedent del lerrouxisme més anticatalanista. Com a cap del servei provincial de propaganda fou nomenat Joan Ramon Masoliver.

Zarraluqui fou encarregat d'exercir de manera directa la censura civil i militar, a les ordres del tinent coronel Pumarola. Zarraluqui es va emportar amb ell al departament de censura el seu íntim amic Eduardo Carballo, amb qui havia compartit molts anys el treball de redacció al diari lerrouxista barceloní *El Progreso*, transformat l'octubre de 1933 en *Renovación*, al fer-se'n càrec directament Pich i Pon. Zarraluqui va fitxar també altres col·legues d'*El Progreso*: Joan Bosch —més conegut pel seu pseudònim de Pedro Nimio— i Paco Cadena. Carballo havia arribat a ser director d'*El Progreso*, l'últim abans que el 1933 es convertís en *Renovación*, i va ser detingut el 1936 per haver col·laborat amb els militars sublevats a Barcelona. A més de la censura, el servei provincial de premsa va fer-se càrec dels tràmits de la depuració de periodistes, segons el mateix Zarraluqui confessa en les seves memòries. Aquests tràmits es feien de comú acord amb el sindicat vertical, en aquells primers mesos més decisiu que l'Associació de la Premsa en qüestions professionals.

Els primers cinc mesos de l'ocupació, Barcelona no va tenir governador civil i tots els afers governatius van dependre dels Servicios de Ocupación, dirigits pel general de brigada (de divisió per ascens del 29 de febrer) Eliseo Álvarez Arenas, que era, al mateix temps, subsecretari estatal d'Orden Público, des que la mort de Martínez Anido, ministre d'*Orden Público*, havia aconsellat fer

desaparèixer aquest ministeri i integrar-lo al de Gobernación que presidia Serrano Suñer. Álvarez Arenas, a més, va ostentar el càrec de capità general de la IV regió militar des que aquesta va ser creada, per decret del 3 de març, en la demarcació territorial del que fou, durant la República, la *IV División Orgánica*, fins que el 6 de juliol, en una nova reorganització de les capitànies generals, va venir a la de Catalunya el general Luis Orgaz Yoldi.

El règim de *Servicios de Ocupación* va mantenir-se a Barcelona fins que l'1 de juliol un decret del Generalísimo els va substituir pel govern civil, al capdavant del qual es va posar Wenceslao González Oliveros. El servei provincial de premsa, encarregat a Julio Zarraluqui, depenia directament de Serrano Suñer. Era del ministeri de governació de qui rebia cada dia per telegrama les consignes d'actuació. Això va ocasionar algunes friccions entre el servei de premsa i el d'ocupació, primer, i el governador civil després, ja que algun cop va haver de censurar algunes declaracions personals del general Álvarez Arenas o de González Oliveros, considerades no pertinents pel ministeri de governació.

Zarraluqui va haver de conviure poc temps amb el governador civil. Coincidint amb el nomenament d'aquest, el 1 de juny, Serrano Suñer va nomenar cap a nou cap del servei provincial de premsa a Barcelona, a un capellà el pare Tusquets. Però Zarraluqui es va resistir a abandonar el càrec i davant el conflicte, el pare Tusquets va presentar la renúncia. Per intentar resoldre el plet, el governador civil González Oliveros va nomenar el 9 de setembre Zarraluqui com el seu cap de premsa. Però així i tot aquest es va negar a abandonar la secretaria de la Jefatura Provincial de Prensa, sense que des de la

subsecretaria del govern es decidissin a cessar-lo.

Això va indignar el governador civil, que finalment va fer valer la seva autoritat i va proposar el carlí José Bernabé Oliva, redactor d'*El Correo Catalán*, com a successor de Zarraluqui, com a cap de premsa particular i com a secretari de la Jefatura Provincial de Prensa. El govern li va acceptar la proposta i d'aquesta manera es va produir el canvi en els serveis de censura, que van quedar més directament vinculats a govern civil. Quan el desembre de 1940 González Oliveros fou nomenat president del Tribunal de Responsabilidades Polítiques i va ser substituït en el govern civil de Barcelona per Correa Veglisson, aquest es va trobar ja la nova situació, i la va respectar.

Així doncs, els dos periodistes que el 1939 van ser els intermediaris més directes entre la primera autoritat local i els directors de diaris foren Julio Zarraluqui i José Bernabé, d'origen polític ben diferent: lerrouxista l'un, carlí l'altre⁵⁵.

El 1939, un cas especial

La censura de premsa, l'any 1939, va tenir unes característiques molt especials. El control era tan rígid, i la fidelitat dels qui feien els diaris tan gran, que de fet no pot parlar-se pròpiament de censura tal com es va exercir als anys quaranta, cinquanta i seixanta, fins a la Llei de Premsa. Els diaris eren sobretot uns butlletins oficials que es limitaven a recollir les notes enviades pels diferents organismes de

⁵⁵ Vegeu a l'apèndix 10 unes breus biografies d'aquests dos personatges claus a la premsa barcelonina de 1939.

govern, i molt poca cosa més, fora d'alguns reportatges sobre les malvestats comeses pels "rojos". Fins a l'aparició del *Diario de Barcelona* i *La Prensa*, quan ja havien passat quasi dos anys de l'ocupació de Barcelona, els diaris no van començar a tenir uns continguts amb aparença mínimament semblant a una premsa normal, malgrat la censura prèvia i les pressions directes del governador civil o dels comandos falangistes "incontrolats", com el *Rondín Antimarxista*, organitzat a Barcelona pel capità de la guàrdia civil Manuel Brabo Montero, fill del qui fou comissari de policia de Barcelona en l'època sinistra del Sindicat Lliure, Manuel Brabo Portillo. El *Rondín Antimarxista* era en teoria un servei d'informació vinculat a l'origen a la *Jefatura Provincial de FET y de las JONS*, és a dir al partit únic institucionalitzat, i més tard a la *Jefatura Superior de Policia* de Barcelona. En la pràctica, actuava amb total impunitat com una policia paral·lela —si és que la policia oficial ja no actuava amb prou impunitat— en la línia de les "colles de la porra" decimonòniques.

I quan no era el *Rondín*, eren els grups de jovenets falangistes teledirigits pel governador civil Correa Veglisson els que posaven la por al cos als que havien gosat anar un mil·límetre més enllà del que era aconsellable. El mateix Ignasi Agustí, periodista passat al bàndol franquista durant la guerra i un dels fundadors del *Destino* falangista, va haver de posar terra entre ell i aquests grups en un parell d'ocasions, desapareixent discretament de la ciutat⁵⁶.

⁵⁶ Un cop fou per la publicació d'un article, titulat "La pecera de Barcelona", en el que criticava indirectament l'ocupació del Círcol Equestre per part dels falangistes, i un altre per l'editorial titulat "El justo medio" que va publicar *Destino*, a les acaballes de la Segona Guerra Mundial, advocant també per la desfalangització de la vida ciutadana. Aquest cop les patrulles "incontrolades" van assaltar la redacció de *Destino* i van deixar el despatx d'Agustí, com ell mateix ha explicat a les seves memòries, *Ganas de hablar*, "con las mesas revueltas, los cuadros estrellados contra la pared, los armarios volcados, un pandemónium como si hubieran pasado por allí los propios vándalos".

Dos setmanaris religiosos

Pel que fa als setmanaris, *Destino*, va ser l'únic d'informació general que es va publicar a Barcelona el 1939, apart de la *Hoja Dominical* i *La Fiesta Santificada*, que es venien a les parròquies als fidels que anaven a missa el diumenge.

La Hoja Dominical era una fulla editada pel bisbat, fundada el 1892, que es venia a totes les parròquies amb el mateix contingut, bàsicament litúrgic i de devocions. *La festa santificada* era una publicació semblant, feta pels claretians de Barcelona des del gener de l'any 1926, en català quatre pàgines en octau. Era força popular, perquè als continguts estrictament litúrgics hi afegia històries morals il·lustrades, consultori, tradicions religioses, vides de sants... El juliol de 1936 va deixar de publicar-se, però el gener de 1938 va reaparèixer, en castellà i editada a Saragossa. A partir del número 633, del 3 de setembre de 1939, va tornar a fer-se a Barcelona, però va mantenir-se en llengua castellana.⁵⁷ Tot i mantenir un to clarament reaccionari i un anticomunisme militant, va evitar qualsevol mena de referència a la situació política espanyola i els textos de to nacional-

⁵⁷ El número següent, de data 10 de setembre, inclou a aquesta informació: "Advertencias: Ya se habrán dado cuenta nuestros amables lectores que desde le número anterior "La fiesta santificada" sale de Barcelona. Vuelto a la normalidad, vuelve a su antigua sede. Con este cambio, es natural que en sus principios haya algunas diferencias, perdonen nuestros lectores, que veremos de corregir hasta donde nos sea posible. De momento, un voto de gracias a todos los que de cualquier modo colaboraron en la reaparición en la inmortal Zaragoza".

catòlic que es podien trobar en canvi en altres publicacions religioses de l'època. El nom de Franco, per exemple, només hi va sortir una vegada l'any 1939, i molt tangencialment⁵⁸.

Les altres publicacions religioses, de periodicitat no setmanal, que van editar números l'any 1939 van ser el quinzenal *Boletín Oficial del Obispado* i els mensuals *Hoja informativa del templo de la Sagrada Familia*, *Auroras del Santo Rosario*, *Anales de Nuestra Señora del Sagrado Corazón*, *San Ignacio*, *Anales de la Congregación Misión San Vicente de Paul*, *Información catequística*, i *Montaña de San José*. Un panorama no gaire brillant, malgrat el poder de l'Església en aquells moments. Moltes revistes religioses mortes el 1936 ja no van tornar a sortir el 1939, entre elles la important *La paraula cristiana* de Josep Maria Capdevila.

Destino, el setmanari

Destino era una revista creada a Burgos per un nucli de catalans que la van portar a Barcelona així que la ciutat fou ocupada per les tropes franquistes. El seus models van ser el setmanari *Mirador*, que s'havia editat a Barcelona des del 1929 fins al 1938⁵⁹, i la revista falangista

⁵⁸ Aquest únic text al·lusiú al nou context polític es va publicar en una secció de diàlegs ficticis titulada "Charlas al sol", en el número del 9 d'abril. Es tracta d'aquest paràgraf que reciten a cor els dos dialogants: "Creemos en una España, grande y libre, libre de rusos y afrancesados, libre de comunistas, socialistas y judíos y masones. Creemos en la España de los Héroes del Alcázar de Toledo y de Santa María de la cabeza. Creemos, esperamos y amamos a la España de Franco ¡Amén!"

⁵⁹ Carles Geli i Josep Maria Huertas han estudiat els dos setmanaris i la relació entre ells en els llibres *Les tres vides de Destino* i "*Mirador*", *la Catalunya imposible*.

Azor, que havia sortit entre 1932 i 1934 dirigida per Luys Santamarina.

El primer número es va publicar el 6 de març de 1937, de la mà de Josep Maria Fontana i Xavier de Salas. Poc a poc s'hi van anar incorporant Joan Ramon Masoliver, Josep Vergés i Ignasi Agustí, i seguidament Carles Sentís, Santiago Nadal, Martí de Riquer, Eugeni d'Ors, Valentí Castanys i Pere Pruna. També intel·lectuals no catalans com Laín Entralgo, Torrente Ballester, Alvaro Cunqueiro i altres. Com a editor figurava la delegació de Prensa i Propaganda de Falange.

El número 100 va coincidir amb l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona. Vergés i Agustí van emprendre la tasca de fer possible la continuació a Barcelona del *Destino* de Burgos. El número 101 va sortir el 24 de juny de 1939. Són significatius alguns dels noms que figuraven com a col·laboradors d'aquell número: Apart de Masoliver i Laín Entralgo, que ja hi eren a Burgos, hi constaven les signatures dels periodistes Félix Ros i Josep Esteve Vilaró i dels dibuixants Junceda i Ramon Vila Arrufat. Ben aviat s'hi van incorporar Manuel Brunet, procedent de *La Veu de Catalunya*, Joan Teixidor, Guillermo Díaz-Plaja, Josep Maria Junoy i Sebastià Gasch. I la revista comptava amb els col·laboradors catalans de Burgos, a mesura que van poder tornar a Barcelona, com Carles Sentís, Santiago Nadal i Valentí Castanys. Començava a perfilar-se d'aquesta manera una base de periodistes, escriptors i dibuixants catalans sobre la que el nou règim intentava construir el seu edifici de propaganda. Masoliver només va estar a Barcelona el 1939, perquè el gener de 1940 va marxar a Roma de corresponsal. Josep Pla va publicar-hi el primer article el 30 de setembre, i el segon el 24 de febrer de 1940, a partir del qual iniciaria una col·laboració que ja no es va interrompre mai.

En canvi, Eugeni d'Ors, que havia estat col·laborador a Burgos, no va tornar a publicar res a *Destino* fins al 1941.

Aquell any 1939, *Destino* era sobretot una revista d'articles i alguna peça literària, amb molt poca presència dels gèneres més vius del periodisme, com el reportatge i l'entrevista, massa perillosos per a la censura. Mantenia les sagetes falangistes a la portada, però les va treure aviat: el maig de 1940. El contingut no era doctrinari falangista, sinó que aspirava a un aire de publicació normalitzada, dedicada a la vida ciutadana i cultural. Però tot el que es pot dir a favor de *Destino*, la seva evolució i la seva importància en la societat barcelonina, es fa difícil d'aplicar a l'any 1939, per les circumstàncies tan especials del moment. Era encara una revista que vivia de subvencions i subscripcions forçoses en una ciutat on poca gent tenia diners per comprar una revista; va ser en els anys posteriors que va accelerar la desfalangistització, va començar a despertar l'interès de la gent i va anar assolint un mercat propi.

Altres publicacions periòdiques

Apart dels diaris i del setmanari *Destino*, poca cosa més podia trobar-se als quioscos de Barcelona que hagués estat produït a la ciutat. S'hi trobaven naturalment revistes fetes per Falange a Burgos i Madrid, però l'escassetat de paper en limitava enormement el número.

La gran varietat de revistes de tota mena, moltes d'elles en català que s'editaven a Barcelona abans de la guerra, i algunes durant la guerra, van desaparèixer dels quioscos. Una de les mancances

més sentides va ser, segons n'han deixat constància molts testimonis, les publicacions infantils. Va caldre esperar a l'any 1941 per a què reaparegués el popular *TBO*.

Fins al 1945 no van sortir a Barcelona dos nous setmanaris, i encara dedicats exclusivament a la informació esportiva: *El Once*, que volia seguir la tradició del *Xut!* català editat abans de la guerra, de la mà de Valentí Castanys, i *Barcelona Deportiva*. Se'ls van unir, el 1952 *Dicen*, que la dècada següent es convertiria en diari, i el 1954 *Lean*. *Fotogramas* va començar-se a publicar el 1946 i a la dècada dels cinquanta van començar a donar també una mica de color als quioscos els setmanaris humorístics il·lustrats de l'Editorial Bruguera. La dècada dels cinquanta va veure també l'eclosió de diversos setmanaris d'informació general que van trencar l'exclusiva que havia mantingut destino durant els anys quaranta: la *Revista* editada per Puig Palau, el 1952, *Garbo*, el 1953, i la *Gaceta Ilustrada*, el 1956.

El *Calendari del pagès* i altres anuals

El 1939 es van seguir editant, com si res, els tradicionals anuals de treballs agrícoles, santorals, fases lunars, hores de sortida i posta del sol, i festes religioses fundats als anys seixanta i setanta del segle XIX, alguns dels quals segueixen editant-se encara en l'actualitat. En realitat, els de l'any 1939 s'havien editat durant les últimes setmanes del règim republicà perquè es posen a la venda al mes de novembre o desembre anteriors a l'any que corresponen. Per tant, el gener del 1939 es va poder trobar als quioscos, en català el *Calendari dels*

pagesos, aviat retirat, i la seva versió castellana, el *Calendario de Fray Ramón, ermitaño de los Pirineos, religioso, astronómico y literario*. També hi havia el *Calendario del Principado de Catalunya*, editat igualment per aquell any.

Una publicació semblant, si bé no venal, era l'*Almanaque memoràndum* que des del 1905 publicava la llibreria i editorial Subirana del carrer de la Portaferriça com "obsequio a sus apreciables favorecientes", de característiques molt semblants als anteriors però que aquell any va merèixer una edició especial (1939. *III año Triunfal*) a la que a l'habitual santoral i calendari religiós s'hi va afegir una cronologia de "fechas memorables del Movimiento Nacional".

La resta de publicacions periòdiques editades aquell any a Barcelona, una dotzena en total, tampoc eren destinades als quioscos, sinó que eren de difusió restringida als socis d'entitats religioses o esportives, col·legis professionals i grups patronals⁶⁰,

⁶⁰ Hem localitzat diversos exemplars editats el 1939 de les següents publicacions mensuals:

- Agrupación Excursionista de Cataluña.
- Noticiario del Centro Excursionista de Gracia.
- Boletín Filatélico Español.
- Circular I.P. Col. Abogados.
- Servicio Sindical de la Cámara mercantil.
- Nuestra acción.
- Menage.

Van publicar un únic exemplar, les següents:

- Anuario de la Biblioteca Central.
- Analecta Sacra Tarraconensia.
- Porvenir
- Cazas.
- Cometa.
- Espigas.
- Ampurias.

Aquesta última revista, *Ampurias, revista de arqueología, prehistoria y etnografía*, que va publicar el seu primer número el 1939, és una de les més interessants, des del punt de vista cultural, de les que es van publicar aquell any. Editada pel servei de recerques arqueològiques de la Diputació de

apart de les dues publicacions oficials bàsiques, la *Gaceta Municipal*, setmanal, i el *Boletín Oficial de la Provincia*, diari, que va reprendre la seva publicació el 4 de gener després d'una setmana d'interrupció.

Homenaje de Cataluña liberada

Tammateix, una publicació feta a Barcelona el 1939 mereix un esment especial: l'àbum *Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco*, elaborat durant l'any 1939 i publicat a finals d'aquell mateix any⁶¹.

No es tracta d'una revista de gran difusió, sinó de tiratge molt limitat —potser mig miler d'exemplars— destinats a les autoritats i als anunciants (240) que havien fet possible el finançament de la revista. Però més enllà del seu coneixement pel gran públic, és en el fet mateix de l'elaboració on està l'interès d'aquest àbum, sobretot si es

Barcelona, el primer número inclou a articles, entre altres, de Lluís Pericot, J. Maluquer i A. Palomeque. La redacció era al Museu Arqueològic de Barcelona, un cop reobert l'agost del 1939 quan es van recuperar els fons traslladats a Ginebra. L'editorial deia que “a nuestra revista vienen a unirse las actividades de la Sociedad Catalana de Antropología, Etnografía y Prehistoria, cuyos fondos económicos y tareas científicas, paralizadas en 1926, se refunden en esta revista Ampurias que aspira también a ser órgano universitario donde se reseñen y se recojan los trabajos de la juventud que labora en los seminarios de Investigación de las Facultades de Ciencias y Filosofía y Letras de Barcelona, principalmente en los seminarios de Prehistoria e Historia Antigua”.

⁶¹ Tot i que aquesta publicació no porta data ni res que permeti situar-ne amb exactitud el moment de publicació, el número 125 del setmanari *Destino*, de data 9 de desembre de 1939, inclou a una notícia comunicant-ne l'aparició recent. Un article de Ramon Salvo (*Revista de Catalunya* número 112, novembre de 1996) estableix, a partir d'altres notícies anteriors aparegudes a *Destino*, que “*havia estat projectat per ser ofert al caudillo el mes de juliol, tot coincidint amb l'aniversari del Alzamiento*”. Però el procés d'elaboració es va anar retardant i fins a finals de novembre no van sortir els primer exemplars de la impremta, la mateixa del carrer de Casanova 212 on s'imprimia *Destino*. L'article de Ramon Salvo, dedicat monogràficament a aquest i un altre àbum semblant que es va publicar poc després, estableix unes interessants línies d'anàlisi sobre el seu contingut i el significat polític i cultural.

té en compte els noms dels col·laboradors i anunciants i el fet que la producció va iniciar-se immediatament després de l'ocupació de Barcelona, albó que Ramon Salvo, que és qui més ha estudiat aquesta publicació ha definit com una “comunió fraternal d'aquells poetes, escriptors, comerciants, industrials, i institucions laiques, religioses, oficials i locals, representants dels qui volien “una Nueva España””. El més important és, efectivament, que els principals industrials barcelonins expressen en aquest àlbum la seva adhesió al nou règim amb el corresponent requadre publicitari i que els artistes plàstics, fotògrafs i escriptors que omplen la revista són noms prou significatius de la cultura feta a Catalunya: Brangulí, Compte, Sagarra, Zercowitz i Pérez de Rozas entre els fotògrafs; Olegari Junyent, Carles Sindreu, Manuel de Montoliu, Ramon de Semir, Carles Poch, Magí A. Cassanyes, Luys Santa Marina i Javier de Winthuysen entre els escriptors. Ramon Marinello va tenir cura de la direcció artística. Al costat d'aquests noms que són els que consten com a col·laboradors en l'àlbum publicat, devien també tenir algun tipus de participació, potser anònima, d'altres com Carles Sentís, Martí de Riquer, Félix Ros, Sebastià Sánchez Juan, Josep Maria Junoy i Joan Teixidor, ja que una nota publicada a *Destino* el mes de juliol⁶² anunciant la propera publicació de l'àlbum, els esmenta com a col·laboradors literaris. Alguns d'ells, com Junoy i Sánchez-Juan, van signar en un segon àlbum semblant que es va fer més endavant.

L'àlbum va ser doncs una manera de què alguns intel·lectuals que ja actuaven com a tals a la Barcelona anterior a la guerra es

⁶² Número 106, de 29 de juliol de 1939.

posicionessin clarament amb el nou règim. De fet ja ho havien fet al marge d'aquest àbum: Sebastià Sánchez Juan, Carles Poch, Fèlix Ros i Carles Sindreu treballaven en la censura de premsa; Luys Santa Marina era un conegut escriptor falangista, afincat a Barcelona des del 1927, que a partir del mes de juliol del 1939 va dirigir el diari *Solidaridad Nacional*, en el qual col·laborava Josep Maria Junoy; el també periodista Carles Sentís havia treballat en els serveis d'espionatge franquistes; Félix Ros era dels afiliats de primera hora a la Falange barcelonina; Martí de Riquer formava part del grup de fundadors de la revista *Destino* a Burgos, com Carles Sentís; Joan Teixidor s'incorporà a *Destino* després de la guerra...

Entre ells hi havia gent força jove, com Martí de Riquer, Joan Teixidor, Félix Ros i Carles Sentís, que el 1939 tenien respectivament 25, 26, 27 i 28 anys, i altres més veterans, amb una dilatada trajectòria anterior a la guerra que havia evolucionat sovint des de l'avantguardisme radical cap a posicions molt moderades, clàssiques des del punt de vista estilístic i catòliques des de l'ideològic. Tal és el cas, per exemple, de Josep Maria Junoy i Sebastià Sánchez Juan. Josep Maria Junoy, el més gran de tots —tenia 52 anys el 1939— havia estat un dels fundadors del diari catòlic *El Matí*. Carles Sindreu, que tenia quasi quaranta anys el 1939, havia estat abans de la guerra, un periodista sovint càustic, vinculat al surrealisme i a les avantguardes racionalistes, com el GATPAC (Grup d'Artistes i Tècnics per al progrés de l'Arquitectura Contemporània) i l'ADLAN (Amics de l'Art Nou), igual que el crític Magí Cassanyes, un altre dels col·laboradors de l'àbum. Un estudi de l'evolució personal de cadascun d'ells aportaria substancials possibilitats interpretatives sobre la base

d'intel·lectuals catalans amb que va comptar el franquisme des del principi.

El disseny de la revista, marcat pels orígens avantguardistes dels seus col·laboradors, sorprèn en el context de l'època, amb els seus collages, algun poema visual i una certa estètica d'*Ací d'Allà* A.C., la revista del GATPAC.

Síntesi del capítol 5

El marc econòmic

El momentani estancament demogràfic no va ser res comparat amb el permanent estancament de l'activitat productiva. És en aquest desajust on es troben els problemes de la ciutat els anys següents, amb nivells d'atur altíssims i tremendes bosses de pobresa. Si la situació econòmica ja no era bona als anys trenta, a remolc de la crisi mundial, va continuar essent dolenta als anys quaranta, amb un món en guerra. Si a Barcelona no va haver-hi catàstrofe demogràfica, sí que va haver-hi catàstrofe industrial. Barcelona, amb el seu milió d'habitants, va conservar el seu dinamisme demogràfic, però va perdre tot el seu dinamisme econòmic precisament quan més el necessitava, per refer les ferides de tres anys d'enfrontament civil.

1939 va ser un any en què les esperances en la fi dels problemes van anar decaient poc a poc des de l'eufòria inicial, amb una gran voluntat de posar-ho tot en marxa, fins a les perspectives més realistes amb que es va acabar l'any, entrant així a la boca del túnel dels anys quaranta. Pot dir-se però que 1939 va ser un any molt més "normal" del que ho serien els anys posteriors. No hi havia restriccions elèctriques importants, que van començar a produir-se després de l'estiu de 1944, a causa de l'extraordinària secada d'aquell any, i de moment no va haver-hi problemes d'energia, encara que tant era, perquè els de transport eren tan grans, i aviat n'hi va haver de matèries primeres, que l'energia no servia de gran cosa.

La matèria primera per al sector tèxtil, fonamental en aquells moments a causa de l'existència a la ciutat de grans empreses com la Fabra & Coats i La España Industrial, no va faltar el 1939. El govern espanyol va obtenir que nou bancs nord-americans atorguessin un crèdit de 13.750.000 dòlars a diverses cases exportadores nord-americanes per a la compra de 250.000 bales de cotó que revendrien a les fàbriques tèxtils catalanes. Aquests crèdits van ser garantits pels principals bancs espanyols.

L'organisme encarregat d'ordenar i orientar la reorganització empresarial i el retorn a l'activitat productiva i comercial, a Barcelona, un cop ocupada la ciutat, va ser la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil número 2, creada, com les altres CIIM espanyoles per decret del 3 de maig de 1938. Entre les seves tasques va figurar la d'elaborar estadístiques de destrosses, atur forçós i manca de matèries primeres i mitjans de transport, així com gestions per a tractar de trobar solucions a aquests problemes, amb servei d'assessoria jurídica i econòmica per a les empreses. Però sobretot va dirigir la "incorporación", és a dir la recuperació de les empreses pels seus propietaris, i va tractar de controlar el "desagrupamiento" de les empreses col·lectivitzades.

Els bancs van seguir treballant pràcticament sense interrupció en el canvi de règim. Els primers dies després de l'entrada de les tropes franquistes, a més, van estar especialment ocupats amb els canvis de bitllets. A les seves portes s'hi van formar cues interminables de milers de persones que havien tingut la precaució de conservar els bitllets emesos abans de juliol de 1936. A la vegada que es canviaven els bitllets emesos amb anterioritat al 18 de juliol de 1936, s'obligava a lliurar a les oficines bancàries els que havien estat emesos amb posterioritat, sense donar res a canvi. Menys èxit va tenir l'ordre de lliurar totes les mones de plata, d'un duro, dues pessetes, una pesseta i dos rals. Per a molts, mancats de moneda franquista i sense poder utilitzar els bitllets republicans, el valor intrínsec de la plata de les monedes era l'únic recurs que els quedava.

A altres no els va quedar més remei que posar en venda el seu patrimoni, per obtenir moneda vàlida. Va ser el moment dels que, havent passat la guerra en la zona franquista i disposant d'efectiu, van aprofitar-se de la situació per obtenir a bon preu propietats immobiliàries dels que necessitaven urgentment liquiditat.

La Borsa de Barcelona, així que va obrir el 1939, va registrar una activitat inusitada, sobretot en la subscripció d'Obligacions del Tresor, en la que Barcelona va fer l'aportació més alta: 1.785 persones van subscriure un total de 372 milions, més que a Madrid i Bilbao.

El salari mitjà d'un obrer qualificat, l'any 1939, es pot situar entorn de les 300 pts al mes i en la meitat d'aquesta quantitat el d'un obrer no qualificat. Un estudi fet aquell mateix any establia en 4.217,4 pts el cost de les necessitats anuals mínimes d'una família de cinc persones. Si es té en compte que amb les entre tres i cinc mil pessetes anuals que pogués guanyar una persona que no estigués a les escales més inferiors del món laboral, a més de comprar menjar havia de pagar el lloguer de l'habitatge, vestir-se, comprar articles d'higiene i neteja, pagar el transport i preveure altres necessitats, fins i tot en el cas que a la casa hi entrés algun salari més que el del cap de família, resulta evident que la majoria de la població anava subalimentada.

Els preus dels productes bàsics es van disparar. Una cosa eren els preus oficials i l'altre els reals que calia pagar allà on fos possible trobar-los, si és que ho era. El poder adquisitiu del salari dels treballadors havia quedat reduït a menys d'una tercera part en relació amb el d'abans de la guerra. Els salaris eren, aproximadament, els mateixos que l'any 1936 i el menjar, en conjunt, costava prop de deu vegades més. La falta de relació entre preus i salaris era total, i qui en sortia beneficiat, lògicament, eren els empleadors i els venedors, els que havien guanyat la guerra.

Capítol 5

El retorn dels propietaris

Recuperació de les propietats, requisites, reobertura dels bancs i la Borsa, recaptació d'impostos, represa de l'activitat econòmica.

Les notícies de la caiguda de Barcelona va omplir d'alegria els catalans refugiats a Burgos, San Sebastián i altres ciutats. El desig de tornar a casa es barrejava amb les ganes de recuperar tot allò que en algun moment van creure perdut per sempre i, en alguns casos, amb un gens dissimulat esperit de revenja.

El falangista José María Fontana ho va descriure amb mots eloqüents:

“La desbandada hacia Cataluña fue general. Quien no obtenía un nombramiento más o menos oficial u oficioso, gestionaba un pase, y, si no, se metía en toda clase de vehículos, como Dios le daba a entender. La cuestión era llegar, y llegar pronto. Y a fe que muchísimos lo consiguieron”¹.

¹ Fontana, pag. 366. Fontana hi afegeix comentaris encara més mordaços:

“En San Sebastián y en todas las colonias de refugiados catalanes reinaba una excitación desmedida. Los bulos y las noticias eran desorbitados —yo siempre he sospechado en nuestra idiosincrasia un cierto andalucismo— la histeria, general. En pocos días, todo el mundo adoptó un cierto aire de cazador tartarinesco, que es el atuendo —psíquico y físico— que el catalán adopta cuando se dispone a emprender cualquier cosa poco corriente o que él considera aventurada. La hazaña no era para menos, pues “los refugiados” se disponían a “invadir” Barcelona. Una fiebre organizadora les consumía. Los que podían se agregaban a los servicios de ocupación en cualquiera de sus facetas. Pero la mayoría planteaba el problema a base de resolver ordenadamente los siguientes puntos: transporte, víveres, armamento, equipo y salvoconductos. Formábanse caravanas de coches y hasta de autobuses. Las provisiones para “los de allá” se amontonaban en cantidades fabulosas, y se buscaban pasaportes absurdos, hasta del Cardenal Primado, no faltando quien los solicitara del propio Caudillo ; para demostrar que, cuando nos afanamos por algo, queremos siempre lo mejor (..)”.

El monàrquic Joaquim Maria de Nadal, que havia estat secretari de Francesc Cambó els anys de la República, confirma en les seves memòries aquestes urgències del retorn:

“Un cop finida la guerra, tinguérem pressa, com és natural, a retornar a la nostra Barcelona. I així, a primers de maig del 1939 ens embarcàrem en la nau «Domine», de la Companyia Transmediterrània. El vaixell anava de gom a gom; molta gent havia de dormir a coberta, i un amic nostre, persona d'una certa significació, es considerà feliç perquè li fou permès de passar la nit a la cel·la utilitzada normalment com a presó.

El viatge va ésser deliciós: un parell de dies de sol, i mar en calma, ens portaren a la vista de Barcelona cap a la posta del sol del dia 9 de maig. Quan entràrem a port, uns vaixells enfonsats foren el primer testimoni de la finida guerra que ens amargà l'esperit preparant-lo a d'altres espectacles llastimosos i a nous dolors.

Al moll ens esperaven, amb el fill i la jove, altres parents íntims que havien romàs durant tota la guerra a Barcelona i oferien l'espectacle llastimós de llur desnodrició i de les angúnies passades. Quan tot caminant arribàrem a la plaça d'Antoni López, en contemplar-ne l'aspecte desolat, així com el del Passeig de Colom, se m'ompliren els ulls de llàgrimes. Aquell era el meu Passeig de Colom, tranquil, familiar, animat, polit i resplendent de sol, per on havien transcorregut els meus anys d'infant contemplant l'animació del port, i les maniobres dels vaixells, i els soldats que feien la instrucció, i els “generals” que portaven a passeig les mules de les properes Drassanes !...

Altres impressions més punyents encara m'esperaven, en arribar a casa, que, durant aquella època, serví d'habitatge a cinquanta-quatre refugiats que havien saquejat tots els meus mobles i quadres i records de família i havien arribat fins a construir cuines sobre els parquets, utilitzant els escalfapanxes dels salons. Els nuvis havien, però, aprofitat llur estada a Barcelona unes setmanes abans, i, ajudats per la senyoreta Maria Granés, la bona institutriu de quan eren infants, ens havien preparat unes quantes habitacions on poder passar les primeres nits, fins a prendre les disposicions que judiquéssim definitives”.²

Els propietaris es trobaven les cases normalment en força mal estat. Havien estat ocupades per organismes oficials, hospitals o per a l'allotjament de refugiats. Tots havien marxat. Ramona Via, que havia treballat durant la guerra com infermera en una gran casa incautada, i que va seguir-hi atenent malalts els primers dies de l'ocupació, descriu

² De Nadal, pags. 455-456

els seus sentiments en el moment de marxar-ne per últim cop, el 16 de febrer:

“He dit adéu a la Creu Roja. L'edifici se m'havia fet tan familiar! I el jardí. (...) Hem de deixar aquest edifici, perquè els seus propietaris tornen. Tornen de l'estranger, on se'n van anar quan a Espanya acabava d'esclatar la guerra. Ells, naturalment, voldran trobar a la seva arribada aquesta casa ben lliure, ben desocupada de tot allò que no és seu; estan en el seu dret... S'han passat tota la guerra a l'estranger, sense sacrificar-se gens ni mica ni pels uns ni pels altres. No han volgut saber res del país mentre hi havia fam i sang i foc i llàgrimes. Ara, amb la pau, hi tornen; i volen trobar la seva casa neta de ferits i malalts, de metges i infermeres, neta de taques de sang. És ben seva; estan en el seu dret (...) Sort que en aquest moment no hi ha cap soldat ferit, que seria ben trist haver-lo de treure per fer pas a aquells que, si poden tornar, és gràcies a tants soldats com s'han sacrificat mentre ells s'ho passaven ben tranquil·lament a l'estranger.

És clar que també m'ho puc mirar d'una altra manera: ¿i si no s'ho haguessin passat gens tranquil·lament a l'estranger? Potser es tracta de persones d'edat, o delicades de salut, que no podien de cap manera fer la guerra ni en un camp ni en l'altre, i potser a l'estranger l'han ballada molt magra, vés a saber; potser s'han passat aquests anys, tots aquests estius, tardors, hiverns i primaveres, enyorant el sostre i les parets de casa seva. Com ara els enyoraran tots els que han hagut de fugir cap a França...

A ratxades em ve com una gran tristesa d'haver d'abandonar aquest edifici que guardarà per sempre més tants records per a mi”³.

La primera feina dels propietaris, un cop arribats, va ser treure la runa de les cases enderrocades. Era difícil trobar mitjans de transport i per això alguns es limitaven a treure la runa del solar i deixar-la al carrer, malgrat les multes que imposava l'Ajuntament.

Després va caldre començar les reparacions, per a les que la Cambra de la propietat Urbana oferia crèdits “*en modestas cantidades*”.⁴

Les obres de reparació fetes pels particulars a les seves cases van ser teòricament controlades per la delegació provincial del

³ Via, Ramona: *Antologia*, pags 81-82

⁴ LVE, 5 de juliol

Servicios de Regiones Devastadas y Reparaciones, presidida pel governador civil i amb seu a la Diputació. Calia demanar autorització a aquest organisme per qualsevol obra, excepte *“las obras de consolidación indispensables para evitar la ruina de lo subsistente y el peligro de daño a personas y cosas”*. Tampoc calia que els organismes oficials li demanessin autorització per *“las obras que provisionalmente tengan que acometerse a fin de crear locales destinados a la concentración de prisioneros, albergue de población civil procedente de evacuación, comedores de urgencia y otras análogas destinadas a satisfacer necesidades apremiantes inherentes a la guerra”* .

Una llei del 9 de setembre del 1939 obligava els propietaris a fer les reparacions necessàries als edificis en un termini màxim de tres anys, però les dificultats per aconseguir materials de construcció van convertir aquesta obligació en una utopia. Aquesta llei prometia, a més, indemnitzacions i beneficis fiscals als propietaris d'edificis ensorrats que comencessin a reparar-los abans de tres mesos. A la pràctica, les ajudes econòmiques es van reduir a exempcions en la contribució urbana.

Desnonaments

No sempre els propietaris es van trobar la casa buida o amb els mateixos llogaters que hi havien trobat. En un primer moment les autoritats van preocupar-se sobretot per la vessant política de les ocupacions de pisos: *“Todo propietario de fincas urbanas en el término municipal de esta plaza que tenga algun piso ocupado sin que medie*

*contrato de alquiler o requisita oficial, dará cuenta a la Jefatura de la Cuarta Región, especificando la clase y procedencia de los inquilinos que lo ocupen. Se exceptúan los pisos ocupados por pisos (sic) o centros oficiales*⁵.

Però aviat es va poder comprovar que la majoria dels que podien ser objecte de persecució política ja havien marxat i que molts dels habitants que es trobaven en situació irregular era perquè no tenien altre lloc on viure⁶. Era particularment important el nombre de les famílies que vivien en barris molt afectats per les bombes i que durant la guerra havien estat allotjades a cases desocupades. Alguns propietaris, conscients del poder i la impunitat de què gaudien en la nova situació, van actuar sense contemplacions i els carrers es van omplir de mobles de les famílies expulsades. Tot això va obligar a crear un dipòsit municipal a la tinència d'alcaldia d'Hostafrancs *“en vista de que los muebles procedentes de lanzamientos de deshaucios de pisos podrían quedar en la vía pública ocasionando perjuicios y resultando un espectáculo poco adecuado”*⁷.

⁵ LVE, 5 de maig

⁶ Directius de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona van anar a Madrid amb representants d'altres cambres de la propietat de Catalunya i de la resta d'Espanya *“para tratar con el ministro de Justicia de los problemas planteados durante el periodo rojo a causa de haberse introducido en los pisos sin contrato; con el ministro de Hacienda de las cuestiones tributarias, y con el director general de Regiones Devastadas y Reparaciones, de la aportación de la propiedad a la rápida reconstrucción de fincas dañadas por la guerra”*.

⁷ *“La Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de esta ciudad participa a los juzgados, propietarios, administradores de fincas y procuradores de los tribunales que, en vista de que los muebles procedentes de lanzamientos por desahucio de pisos podrían quedar en la vía pública ocasionando perjuicios y resultando un espectáculo poco adecuado, se dirigió la Corporación a la Alcaldía solicitando la habilitación de un local para ser depositados y que la Comisión Municipal permanente amablemente ha dispuesto que sea utilizada al indicado fin una dependencia en la Tenencia de Alcaldía del distrito VII, situado en la calle de la Cruz Cubierta, número 104”*. (Nota publicada a LVE el 5 d'octubre de 1939). L'acta de la reunió de la Comissió Municipal Permanent del 5 de novembre, publicada a la *Gaceta Municipal*, pag. 305, confirma que *“en virtud de una comunicación de la Cámara de la Propiedad Urbana, interesando la designación de un local para depósito de*

L'espectacle va arribar a tal punt que el governador civil va haver d'intervenir-hi, l'octubre del 1939, amb una nota a la premsa on es prohibia que es fessin més desnonaments sense autorització de Govern Civil⁸:

Abundan (...) propietarios que (...) han llevado a efecto lanzamientos inhumanos, una veces con sujeción al orden procesal y otras tomándose violentamente por su mano lo que ellos creerán justicia. Estos propietarios inmisericordes han motivado espectáculos bochornosos de violencia que, por generalidad, por afectar directa o indirectamente al orden público (...) deparan a este Gobierno Civil la oportunidad de intervenir de modo radical y decisivo... No ha sido para tal abuso para lo que nuestro Glorioso Ejército ha devuelto sus casas a estos propietarios sin conciencia(...)

muebles procedentes de desahucio, resolviose mantener el existente con anterioridad al Glorioso Movimiento Nacional, en la Tenencia de Alcaldía del distrito VII, para tal finalidad'.

⁸ De fet, ja els mesos anteriors la Cambra Oficial de la Propietat Urbana i el mateix Governador Civil havien fet públics precis als propietaris per a que no s'encruellessin amb els inquilins. El 5 de juliol, la Cambra de la Propietat demanava als propietaris que "*procuren no molestar a los inquilinos respecto al cobro de los alquileres devengados durante el periodo rojo, pues hay que tener en cuenta que los arrendatarios ya realizan, en las presentes circunstancias, un esfuerzo abonando el importe de los alquileres corrientes, máxime teniendo en cuenta que aún está pendiente de solución el pago de los atrasos de las contribuciones y arbitrios correspondientes al tiempo de la dominación marxista y que cuanto más razón tengan por su espíritu de comprensión, más podrán encontrarse soluciones equitativas que redunden en beneficio de todos*". I el 3 de setembre, Govern Civil havia fet pública la nota següent: "*Algunos propietarios de fincas urbanas que han venido haciendo uso de sus derechos, con aspectos y resultados crueles, respecto a determinados inquilinos pobres que arrostran, sin culpa, las consecuencias de la revolución rojo-separatista. De la misma manera, se ha procedido en algún caso respecto a los servicios de luz y agua, indispensables para la subsistencia de familias que, momentáneamente no pueden pagarlos mientras no se reajuste de nuevo su situación económica. El gobernador civil encarece a todos los propietarios y empresas indicadas que —sin mengua de sus derechos— tengan la consideración cristiana y social que las circunstancias imponen en casos tales y espera de ellos que prefieran usar de la tolerancia buscando arreglos amistosos, a fin de dar tiempo al tiempo, y que difieran la ejecución implacable de normas jurídicas perentorias (...)*".

La multiplicidad de estos casos, en que a la más ciega y sórdida codicia se sacrifica friamente la vida de centenares de personas desvalidas. débiles mujeres y niños, arrojándolos con sus pobres enseres a la calle, se producen precisamente cuando el invierno se avecina ⁹

En conseqüència, el Governador Civil prohibia més desnonaments sense coneixement de l'organisme que presidia i obligava a retornar habitatge i mobiliari als que havien estat expulsats sense procés judicial, invitant a fer el mateix als que ho havien fet amb procés. Aquest "*régimen excepcional*" havia de mantenir-se "*durante todo el invierno próximo*". Uns dies després havia de publicar una nova nota, davant l'allau de peticions de desnonament que li havien arribat, demanant que no se'n presentessin més, perquè tampoc no es concedirien fins passat l'hivern¹⁰.

Els propietaris, al principi, exigien als qui ocupaven els seus pisos el lloguer dels tres anys de guerra, fins que al mes de juny el govern va aprovar una llei reglamentant el sistema d'arrendaments, segons la qual se'n podien exigir "*a partir del mes en que la Liberación tuvo efecto*"¹¹, però no d'abans ni per més lloguer del que es pagava abans del 17 de juliol de 1936. S'hi establí també que els llogaters de les cases que no estiguessin en condicions d'habitabilitat adequades no havien de pagar fins que haguessin estat reparades.

⁹ LVE, 6 d'octubre

¹⁰ LVE, 22 d'octubre

¹¹ BOE 13 de maig

Incautacions d'edificis

Va haver-hi també propietaris que, en tornar, es van trobar amb la desagradable sorpresa que allò que havia estat incautat primer per institucions republicanes ara s'ho havien fet seu la Falange sense gaires tràmits. Ramona Via escrivia al seu diari, el dissabte, 11 de març de 1939:

“La família Cantarell no s'ha pogut instal·lar a la seva torre i ha de viure a l'hotel tot esperant com acaba la cosa; perquè a la seva torre ara hi ha el sindicat, amb una gran bandera vermella i negra al balcó —i qualsevol s'atreveix a reclamar...”¹²

El mateix confirma Maria Aurèlia Capmany:

“Aquell estiu tampoc no vam anar a estiuejar a la nostra casa de Sant Feliu de Codines, per moltes raons. En primer lloc perquè així que la FAI se'n va anar, s'hi va instal·lar la Falange”.¹³

Les noves autoritats van tractar de fer almenys un seguiment de les incautacions que falangistes i militars portaven a terme d'una manera anàrquica, però amb un cert suport legal¹⁴. Es van dictar diverses resolucions intentant limitar l'abast d'aquestes incautacions, però no devien ser gaire efectives¹⁵.

¹² VIA, Ramona: *Antologia*, pag. 88

¹³ Capmany, pag. 76

¹⁴ El de l'article 2on. del decret franquista núm. 108, de 13/IX/36.

¹⁵ Cinc dies després de l'ocupació el Jefe Provincial de FET y de la JONS, Mariano Calviño, anunciava: “*Queda terminantemente prohibida la incautación de locales y material sin previo conocimiento de esta Jefatura, que solicitará la misma de la autoridad civil o militar correspondiente*” (LVE, 1 de febrer)

El 3 de febrer es feia saber que “*dentro del plazo de 48 horas, a partir de la publicación de esta nota, todo lo porteros o en su defecto los propietarios o administradores de las fincas urbanas de Barcelona, en las que se hayan incautado o requisado locales por organismos o personas de cualquier carácter o calidad que sean, a partir de la entrada de las tropas nacionales, lo participarán por medio de papeleta en la que consten las señas de dichos locales y la indicación de*

La presència d'un important contingent de forces militars va plantejar problemes d'allotjament, que van ser resolts els primers moments amb l'ocupació provisional d'edificis de l'Estat (escoles sobretot) i de locals d'associacions dissoltes¹⁶, i en alguns casos amb la col·laboració més o menys interessada dels propietaris.

sus ocupantes. Estas papeletas se entregarán en mano en la sección de Información de esta Jefatura del Servicio de Seguridad, sita en la Gran Vía Diagonal, 407, 3º (antiguo edificio de la consejería de Economía).

El 10 de febrer el general-governador Eliseo Álvarez Arenas publicava la normativa "sobre requisas e incautaciones" indicant la manera de fer-les i on comunicar-les. El dia abans havia estat aprovada la Ley de Responsabilidades Políticas que disposava la incautació de béns (art. 3er., capítol 1er.) de "las personas tanto jurídicas como físicas, que desde 1º de octubre de 1934 y antes de 18 de julio de 1936 contribuyeron a crear o a agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima a España y de aquellos otros que, a partir de la segunda de dichas fechas se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos o con pasividad grave".

A finals de febrer, la delegació d'Auxilio Social també es donava per al·ludida: "Las reclamaciones sobre objetos que pudieran haber sido requisados, usando indebidamente el nombre de Auxilio Social, pueden dirigirse a las oficinas de la Asesoría Jurídica de la delegación provincial (Pº del General Mola, 132, 2º), de 4 a 6 de la tarde" (LVE, 22 de febrer)

¹⁶ La Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament de Barcelona va prendre, en la seva reunió del 28 de novembre, l'acord següent:

"Dada cuenta de un oficio del Excelentísimo Señor Gobernador civil de la provincia interesando la colaboración del Ayuntamiento para el alojamiento de la nueva fuerza de seguridad y asalto destinada a esta ciudad, se resolvió dirigirse a la expresada autoridad haciendo constar que los locales adecuados a tal finalidad propiedad del Ayuntamiento se encuentran ocupados por los Servicios de Recuperación de Automóviles de la 4a. Región, hasta el punto de que al interesar el Servicio de Prisiones local, hubo que ceder el Palacio de la Misiones, enclavado en el centro del Parque de Montjuich, a pesar de no reunir condiciones para ello, encontrándose otros edificios, como el de Bellas Artes, en estado ruinoso y sin posibilidad de ser utilizados, por lo que actualmente el Ayuntamiento se encuentra imposibilitado de prestar tal colaboración que, por otra parte, excede de sus obligaciones legales, permitiéndose, no obstante, sugerir que pudieran utilizarse a tal fin los edificios procedentes de las organizaciones rojas, como el CADCI, la Casa del Pueblo de la calle Nueva de San Francisco, o bien el antiguo edificio del Banco de España, o el de los Somatenes, en todos los cuales tiene jurisdicción el Estado". (Gaceta Municipal, 1939, pag. 469)

Una actitud tan enèrgica no la va mantenir en canvi l'Ajuntament amb d'altres edificis de la seva propietat o sota la seva administració situats fora de la ciutat. Per exemple, la Permanent del 10 d'octubre va aprovar una proposició del tinent d'alcalde de cultura segons la qual s'acordava "ceder temporalmente en uso al Estado Mayor de la 4a. región la finca que destinada a Colonia Escolar Permanente posee este Excelentísimo Ayuntamiento en Berga, para que pueda ser utilizada como acuartelamiento de un Batallón de Montaña, que ya la viene ocupando por haberlo así impuesto la necesidades de la guerra". (Gaceta Municipal, 1939, pag. 396). O un altre acord del mateix dia "interesando que al objeto de que tengan adecuado alojamiento las fuerzas de la primera Compañía del Batallón de Trabajadores numero 66, que actualmente trabaja en la vía férrea de Calafell, se les autorice para que pueda continuar utilizando un pabellón de los que ese Excelentísimo Ayuntamiento posee en dicha playa, mientras duren los trabajos a que se hace referencia" (Gaceta Municipal, 1939, pag. 396)

“Aquest matí han entrat els nacionals. L’avi ha col·locat set-cents soldats en unes naus buides de la fàbrica. I els oficials vénen a dormir a les golfes”¹⁷

Aquesta situació va mantenir-se fins al mes d’agost, quan el capità general va disposar el desallotjament tan aviat com fos possible dels locals habitats o la formalització d’un contracte d’arrendament si fos necessari seguir-los donant un ús militar.¹⁸

¹⁷ Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 89

¹⁸ Els primer dies, especialment, l’allotjament de tropes va suposar l’ocupació de nombrosos locals i habitatges. Aquestes requisites i incautacions van prendre una amplitud que reflecteix una nota de Govern Militar ordenant que “*Los señores propietarios de la plaza de Barcelona remitirán, antes del día 10 del actual, a este Gobierno Militar, relación triplicada de los locales o pisos que están ocupados por servicios del Ejército o por jefes y oficiales que no tengan formalizado el contrato.* (LVE, 6 de juliol).

L’Orden General de la Jefatura de la Cuarta Región, del 3 d’agost era també prou explícita de la situació creada:

“El rápido incremento de la unidades y organismos del Ejército durante la guerra, y, en general, las necesidades de la campaña, hicieron precisas la ocupación de edificios y locales y la incautación de material, muebles y otros enseres, pertenecientes a organismos y entidades civiles del Estado, colectividades o simplemente particulares, presidiendo en estas ocupaciones e incautaciones cierta amplitud que en las circunstancias de la campaña y aun en los primeros momentos de la liberación de las poblaciones era en cierto modo justificada, tanto con el fin de atender mejor al alojamiento de los grandes efectivos de las fuerzas y complejidad de servicios como para la debida organización y eficaz enlace de unos y otros. Actualmente aquellas circunstancias han desaparecido y las aludidas necesidades disminuido, lo que ha de permitir puede y debe prescindirse (sic) de una gran parte de los edificios y locales requisados, desalojando y entregando a sus legítimos propietarios los que no sean precisos e incluso los que, aun considerando indispensable su ocupación, puede reducirse la capacidad utilizable para fines militares. Por otra parte, la estabilización de los servicios y organismos en las plazas de esta región exige se formalicen debidamente la ocupaciones de edificios y locales que sean de imprescindible necesidad, mediante los oportunos contratos de arrendamiento. De este modo habrá de lograrse lo antes posible una normalización en todos los órdenes de la actividad ciudadana y en cuya labor incumbe al Ejército una destacada misión, patentizando con ello las características de austeridad y disciplina que han de ser norma en todas sus acciones. Precisa pues que todos aquellos edificios, locales, muebles, enseres, etc. cuyo disfrute por el Ejército no sea absolutamente necesario vuelvan, por intermedio de las comisiones de Revisión de la Vivienda y el Mueble, existentes al efecto o por las entidades y organismos similares, a poder de sus propietarios y se les dé el destino y empleo que normalmente tenían en la vida civil de las localidades, debiendo presidir esta devolución el orden de prelación siguiente:

Primero: Enseñanza pública y privada

Segundo: Servicios de carácter público

Tercero: Establecimientos comerciales e industriales, empresas, etc. Por ultimo, a los particulares.

Contrariamente, quedarán ocupados o se dispondrá su ocupación, caso necesario, de todos aquellos edificios o locales cuyos propietarios sean presuntos o declarados dentro de la ley de responsabilidades, a cuyo fin las autoridades militares se dirigirán al presidente del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas. Las Comisiones de la Vivienda y el Mueble u organismos similares serán los encargados de informar a los gobernadores militares y tomar por orden de éstos

Aquestes disposicions del capità general van venir refrendades dos mesos després per un decret sobre devolució als seus propietaris dels immobles, maquinaria, vaixells i automòbils que foren requisats per les autoritats del nou règim per necessitats de guerra.¹⁹

Amb aquest decret, que establia amb pèls i senyals tots els tràmits per a procedir a la devolució, es pretenia sobretot, com s'hi diu, “*la normalización del régimen de propiedad rústica y urbana*”. El manteniment d'unes incautacions era incompatible amb els principis

las disposiciones conducentes a la rápida ejecución de lo indicado, debiendo quedar el día primero del próximo mes de septiembre totalmente terminadas las entregas de todo lo que haya de ser devuelto e igualmente formalizados los contratos de arrendamiento en los casos en que sea todavía imprescindible el uso por el Ejército de los referidos edificios, locales, etc. Con arreglo a cuanto acaba de exponerse, los gobernadores militares de las cuatro provincias que integran la región de mi mando, verificarán por intermedio de tales comisiones una escrupulosa y urgente revisión de los edificios y locales existentes en el territorio de su jurisdicción en poder de organismos, unidades o individuos del Ejército, disponiendo desde luego la devolución inmediata a sus propietarios y ordenando formalizar los oportunos contratos de arrendamiento de aquellos que el servicio exija continúen en poder del Ejército, prohibiendo que subsistan más ocupaciones o incautaciones que las formalizadas de este modo y no autorizando el que desde la publicación de esta nota se proceda a nuevas requisas, ocupaciones o incautaciones”.

¹⁹ El decret que va publicar el BOE número 259 establia que per a la devolució calia que els ocupants fessin arribar primer una sèrie d'informacions:

- a) Naturaleza y situación de las fincas edificios y locales requisados, intervenidos u ocupados.*
- b) Su descripción, con inventario de los muebles y efectos que contuvieren en el momento de la incautación, requisa u ocupación.*
- c) Nombre, apellidos y domicilio o residencia de sus propietarios o poseedores .*
- d) Fecha de requisa, incautación u ocupación.*
- e) Autoridad u organismos que la decretaron.*
- f) Motivos o causas determinantes de los mismos.*
- g) Circunstancias y formalidades que se llevaron a cabo.*
- h) Justificación, en su caso, de la necesidad de mantener total o parcialmente la requisa, incautación u ocupación.*
- i) Posibilidad de dejar sin efecto, mediante la instalación de los servicios de que se trate en otros edificios o locales de la propiedad del Estado, provincia o municipio, con indicación de los más adecuados en su caso, o de propiedad privada susceptibles de alquiler”.*

Les relacions amb aquestes dades havien de lliurar-se a la autoritat militar de la regió si la requisa havia estat feta per militars i a Govern Civil en els altres casos. Aquestes autoritats “*resolverán enseguida sobre la legalidad de la requisa, y los acuerdos serán reclamables por las partes interesadas en el plazo de ocho días ante los Ministerios del Ejército, Marina y Aire, o ante el de Gobernación*” i quan s'hagués decidit finalment mantenir la requisa “*se hará tan sólo por el tiempo indispensable para encontrar terrenos, edificios o locales donde puedan instalarse los servicios*”, i mentrestant caldrà pagar lloguer. “*El tiempo estrictamente indispensable*” va ser en ocasions d'anys i els lloguers sempre molt inferiors als preus del mercat.

sacrosants de defensa de la propietat privada que el nou règim defensava i amb les crítiques enceses que s'efectuaven contra les incautacions efectuades durant la guerra pels comitès revolucionaris. Però tot i així, algunes incautacions van mantenir-se durant anys, transformades en cessions temporals fetes pels propietaris, en teoria ben de gust, però a la pràctica més o menys forçats per les circumstàncies.

Especialment afectats van resultar aquells propietaris que van haver d'abandonar la seva casa en marxar a l'exili. Un testimoni molt interessant explica com el fill d'un matrimoni exiliat, en tornar a Barcelona des del front es va trobar el pis ocupat per unes altres persones:

“A mi llegada a Barcelona, a mediados de abril [del 1939], me encontré ante un hecho desagradable: el piso que mi familia había ocupado durante doce años en la barriada de Gracia estaba “intervenido”. En época roja, al acto de apoderarse de lo ajeno se le llamaba “requisar”. Pero ahora las cosas habían cambiado. Al menos de nombre”²⁰

²⁰ Aroca, pag. 9. Els detalls sobre qui eren els que s'havien instal·lat al pis, explicats al protagonista per una veïna, són encara més interessants:

“Tu padre se marchó a principios de enero. Lo decidió de la noche a la mañana. Estaba tan solo el pobre... Me dejó las llaves del piso para que te las entregara si aparecías por aquí. Pero una semana después de la entrada de los nacionales se me presentó la portera, pidiéndome las llaves. Venía de parte de Vidal, el del tercero-primero. Por lo visto durante la guerra había pertenecido a la quinta columna y ahora es uno de los gordos. Tuvo que entregárselas. Aquella misma noche, el propio Vidal y cuatro o cinco falangistas registraron el piso. No vi que se llevaran nada. Pero no me devolvieron las llaves. Y yo no me atreví a reclamarlas. Luego, a mediados de febrero, llegaron esos castellanos: un matrimonio con un niño de cinco años. Son de Valladolid o de por allí. El marido está enchufado en algún centro oficial, pero no se mete con nadie. Y ella no parece mala chica. Pero lo que han hecho es un atropello” (Aroca, pag. 26).

Arribat a Barcelona el 14 d'abril, Jose Maria Aroca va ser detingut el 7 de maig següent, condemnat a mort —havia estat comissari polític durant la guerra—, indultat, i va estar a la presó fins al juny de 1950.

Incautacions de vehicles

Capítol a part mereix la requisita d'automòbils per l'Exèrcit, portada a terme davant l'escassetat de mitjans de transport amb què els ocupants varen trobar-se. També un decret publicat al *BOE* va regular-ne la devolució el més ràpidament possible als seus propietaris²¹. A la pràctica, però, van ser molt pocs els que van recuperar el seu vehicle requisat:

“El meu pare tenia un dels primers taxis que van circular a la província de Barcelona. Durant la guerra va poder evitar que li requisessin a base de prestar serveis gratuïts a alguns caps polítics i fer tants favors com va caldre. D'aquesta manera, combinant viatges de pagament —sobretot per portar familiars a veure els seus fills que eren al front— i viatges sense cobrar, va poder anar tirant i aconseguint gasolina. Però quan, acabada la guerra, els franquistes li exigien cada dos per tres que els fes de xofer gratuïtament, al final se'n va atipar i els va dir que ja es podien quedar el taxi i va canviar d'ofici. No va ser una requisita en el sentit estricte del mot, sinó una donació, però evidentment gens voluntària”.²²

La requisita de mitjans de transport no s'havia limitat, naturalment, només als vehicles amb motor, molt minoritaris encara a l'època, sinó sobretot als de tracció de sang. Però les incautacions per les noves autoritats van durar només, almenys teòricament, els mesos que es van mantenir el règim d'ocupació. El mes de juny ja s'oferia als que els n'havien pres que en reclamessin la devolució.²³ D'aquesta manera es

²¹ El *BOE* del 27 de maig va publicar una disposició de la vicepresidència del Govern sobre recuperació de vehicles requisats per l'Exèrcit, segons la qual calia passar pel Servicio de Automovilismo de Ejercito (Avda. Grmo. Franco, 351) i omplir una fitxa per a reclamar-lo.

²² Testimoni de Carme Martí Poch, recollit personalment. El taxi del seu pare, Francesc Martí, tenia la matrícula B-36252 S/P

²³ “En cumplimiento de las recientes disposiciones del ministro de Agricultura, ha quedado constituida la junta provincial de devolución de ganado, carros y atalajes, intervenidos por el Estado. Los agricultores que tengan requisados (...) deben dirigirse a los alcaldes (...)”. *BOE* del 1 de maig. Tot i que aquesta és una qüestió que afectava principalment les zones rurals, a Barcelona

guardaven les aparences de respecte del nou règim al dret de propietat, tot i que a la pràctica pocs devien recuperar els vehicles

Auxilio Social va ser un dels organismes del nou govern que més diligent va mostrar-se en la incautació de vehicles (i també de locals, com hem vist més amunt). Un periodista anglès que es trobava a Barcelona aquells dies ho va deixar explicat així:

“El primer que Auxilio Social va fer, però, és requisar tots els mitjans de transport privats que no havien agafat els militars. Els propietaris de cotxes veien contínuament els seus propis vehicles per tota la ciutat, sense matrícules i amb les paraules Auxilio Social i l'emblema de la mà amb el punyal pintats a la carrosseria. No obstant això, els cotxes, les furgonetes, etc., oficialment només s'havien pres “en préstec”.²⁴

Recuperació de béns incautats durant la guerra

Quan els propietaris van tornar, s'interessaren no solament per les finques urbanes i rústiques, sinó per tots els altres béns que havien deixat, especialment cotxes, mobles i joies. Les autoritats van organitzar uns serveis destinats a facilitar aquestes recuperacions. Maurici Serrahima descriu un cas en les seves memòries:

“Aquesta tarda m'ha tocat fer una gestió típica d'aquests temps. Una senyora alemanya, alta i corpulenta, dolçament jovenívola, va comprar en 1928 uns mobles a la venda dels que eren de la tia Tereseta Poch —tia de la meva mare— de la qual jo em vaig encarregar. Li van desaparèixer durant la guerra, els ha trobats al servei de recuperació, i m'ha demanat que faci de testimoni per acreditar que són d'ella. Hem anat al magatzem del servei i els he reconeguts. A despit de la meva declaració, tem

hi havia encara aleshores importants extensions agrícoles. Les oficines d'aquesta junta de devolució a la ciutat estaven a la Inspecció de Sanitat, al Saló de Sant Joan.

²⁴ “*Franco in Barcelona*”, pag. 20

que no els hi donaran, perquè li han insinuat altres coses... i dic que no en faci cas, i que se'n sortirà... No ho sé, és clar”²⁵.

L'ex alcalde de Sabadell, Josep Maria Marcet, va descriure la situació de manera precisa:

*“Lo mismo había de suceder con enseres domésticos de propiedad particular. Joyas, muebles de gran valor, cuadros, etcétera, desaparecieron en la vorágine y, para su recuperación, fue necesario emplear las mejores dotes de investigación paciente, y organizar una auténtica caza de pertenencias y efectos particulares, si se quería reconstruir, en lo posible, la hacienda propia. Serían muchos los que jamás recuperarían objetos valiosos y queridos, mientras otros incrementaban su bienes sin escrúpulo alguno. Muchas casas que habían sido incautadas por los capitostes de la situación durante el período rojo, fueron ocupadas por evacuados llegados de Castilla y las Vascongadas principalmente, quienes destrozaron todo aquello de lo cual no se apoderaron. En muchos casos fue muy difícil dilucidar la verdadera propiedad de bienes con objeto de que sus legítimos dueños, a su regreso, pudieran recuperarlos”.*²⁶

Les dificultats per acreditar la propietat d'objectes recuperats queda palesa també en aquest testimoni:

“Un cop acabada la guerra civil, anaven tornant les famílies barcelonines que, abandonant-ho tot, s'havien passat a l'altra banda. Les colònies de refugiats catalans més importants van ser les de Sant Sebastià, Sevilla i Salamanca, encara que, pocs o molts, n'hi havia a gairebé totes les ciutats. Aquests catalans, en general, havien passat les seves peripècies i tornaven amb el cervell capgirat sota la influència de la propaganda franquista i del que havien patit injustament.

Quan arribaven de tornada a Barcelona, es trobaven amb el seu pis envaït. Havien perdut els mobles i el parament de la casa. Aquí començava la picaresca congènita dels espanyols, tant se val el seu nivell social o la població on havien nascut. Tots els qui tornaven de l'Espanya nacional acudien als grans magatzems de mobles recuperats per tal de reclamar els objectes que reconeguessin com a seus. Hi havia butaques que deu famílies alhora deien que eren seves”.²⁷

²⁵ Serrahima, pag. 51

²⁶ Marcet, pag. 22

²⁷ Dargallo, pags 271-272

Tot depenia del grau d'influències que es tenia. Va haver-hi qui no va esperar que les coses fossin localitzades pel servei de Recuperació, i va tirar pel dret. Jacint Reventós explica el que va passar amb la seva família:

“Per mitjà d'uns veïns del barri de Sant Gervasi, la mare es va assabentar que els porters de casa, així com la cuinera, n'havien tret força coses abans que el senyor Álvarez del Vayo s'hi instal·lés. Aquells mateixos veïns sabien on vivien ar a aquesta gent. La mare volgué anar immediatament a fer-los un registre. Com a primera idea se li acudí que el pare l'acompanyés amb el seu uniforme militar. El pare s'hi va negar en rodó. Aleshores la mare va recórrer al seu germà gran, que s'havia passat tota la guerra amagat a Barcelona però que en canvi podia al·legar el mèrit d'haver format part, ja des d'abans del juliol de 1936, d'una curiosa organització que es deia el “Fascio Argentino”. Això ara li donava dret a carnet i uniforme. En l'auto d'aquell oncle, que era un Autoplano verd clar descapotable salvat de les requisés perquè l'havia tingut ben amagat i que tenia “ahi te pudras”, anàrem al suburbi prop del Besòs que els veïns ens havien indicat i ens ficàrem per les cases preguntant i escorcollant. Aquelles famílies semblaven terroritzades i ens ho deixaven regirar tot sense oferir cap mena de resistència. Em sembla recordar que vam fer tres “ràzzies”, que foren productives ja que recuperàrem força coses, si bé en general de poc valor. La gent no protestava o només ho feia molt tímidament quan els en preniem alguna, però ens mirava amb una barreja de por i odi que sempre recordaré. Carregàvem completament el “ahi te pudras” de l'Autoplano i jo passava a seure al davant entre l'oncle i la mare. Sincerament, m'hauria estimat més estalviar-me aquelles estones tan violentes —fins ho eren per a mi, criatura de deu anys— que no pas recuperar aquelles coses”.²⁸

Segurament no tots els propietaris van actuar de la mateixa manera. Com en tots els altres aspectes de la vida de la postguerra, les actituds que es poden detectar van ser diverses, o si més no va haver-hi excepcions. La que reflecteix el testimoni que reproduïm a continuació en podria ser una, si no fos que es refereix a la mateixa persona que havia mantingut l'actitud contrària, segons el relat que acabem de reproduir. És la visió diferent de dos germans, Jacint i Joan

²⁸ Reventós, Jacint, a *Dos infants...*, pag. 211

Reventós, de l'actitud de la seva mare pel que fa a les recuperacions. Tant pot ser que els dos jutgessin els fets de manera diferent com que la seva mare hagués mantingut actituds diferents en moments diferents:

“Aquell mateix dia, una persona molt coneguda es presentà a casa per oferir els seus serveis amb vistes a recuperar part de tot allò que s'havia evaporat. Assenyalava cases i famílies que, segons deia saber, tenien mobles i roba sortits de casa. La mare, si a la primeria se l'escoltava, així que comprengué el sentit últim que amagava aquell oferiment s'enravenà com si li haguessin passat un pal al llarg de l'esquena entre la pell i el vestit i refusà en rodó aquells serveis, que duïen un mòbil polític, tot dient a aquell manefla “que si algú li havia pres alguna cosa, era la seva consciència que l'havia d'induir a tornar-la, i que ella no faria, ni autoritzaria ningú que fes, cap gestió per recuperar-la per força. Algun temps després, d'una manera anònima, van ser dipositats a ca la vila un parell de mobles antics, tots dos de força valor, que les autoritats municipals ens retornaren”.²⁹

En altres casos, era l'atzar el que permetia la recuperació de béns per part dels seus legítims propietaris:

*“La colección de armas de mi padre fue decomisada en 1936 y no nos fue devuelta por el Servicio Nacional de Recuperación hasta que alguien, creo que un abogado amigo de mi familia, la reconoció en una antesala del Palacio de Pedralbes, con ocasión de la visita a Barcelona del tan decorativo Conde Ciano”.*³⁰

A Barcelona, el procés de recuperació de mobiliari va posar-se en marxa immediatament després de l'entrada dels franquistes. Ja el 31 de gener, la Comissió Municipal Permanent va facultar el Tinent d'Alcalde Ignasi Ventosa per a crear magatzems on aplegar els mobles dispersos i establir els mecanismes de devolució³¹ i tres

²⁹ Reventós, Joan, a *Dos infants...*, pags. 200-201-202

³⁰ Barral, pag. 30.

³¹ Acord pres a la sessió del 31 de gener de 1939 per la Comissió Municipal permanent: “*Facultar al Teniente de Alcalde de Reconstrucción, señor Ventosa, para que proceda a adoptar las medidas*

setmanes més tard es constituïa formalment una Comisión Revisora de Viviendas y Muebles que el mes d'abril va obrir al garatge David del carrer d'Aribau una exposició dels mobles localitzats fins aquell moment. Al mes d'octubre van obrir-se nous magatzems d'exposició als locals de l'antic CADCI, a la Rambla de Santa Mónica, i en altres indrets³². La recerca va basar-se sobretot en les delacions³³ voluntàries o gratificades. Durant la primavera de 1939 és habitual trobar a la premsa anuncis prometent gratificacions a “*quien sepa el paradero*” o a “*quien pueda dar noticias*” de mobles, cotxes, una

necesarias para la recogida de los bienes muebles abandonados en esta ciudad en almacenes destinados al efecto, así como para establecer el régimen de visita de los mismos y las formalidades pertinentes para la entrega a sus dueños”. (Gaceta Municipal número 39, pag. 7). La Comisión Revisora de Viviendas y Muebles Abandonados es va constituir formalment el 25 de febrer, integrada per Paulino Coll, tinent coronel d'Estat Major, com a president; i els vocals següents: Jacinto Bassols i Ignacio Ventosa, de l'Ajuntament; Miguel Barros, de la Diputació, i José Marín, capitán del SIPM, i Rafael Alonso, capità del Cos Jurídic de l'Exèrcit.

³² L'abril es va obrir una sola planta de Can David, la quarta, a la que el mes següent s'hi va afegir la cinquena i l'altre mes la sisena. Posteriorment es van obrir altres exposicions en nous llocs: “*El lunes día 24 tendrá efecto la apertura al público de la Exposición de recuperación de Muebles, en la planta cuarta del Garaje David, Aribau, 230. Dicha exposición será permanente y por renovación sucesiva, a partir de esa fecha, de 10 a 12 y de 15 a 18. El precio de la entrada será de 0,50 pesetas. Las personas que reconozcan muebles o efectos de su propiedad, darán cuenta a los empleados de la Exposición y formularán declaración jurada por escrito, que remitirán a la Comisión Revisora de Viviendas y Muebles (Pº de Gracia, 112, 1º)*” (LVE, 23 d'abril). “*La Comisión Revisora de la Vivienda y el Mueble abrirá al público mañana jueves, día 18 del corriente, la nueva exposición del Mueble Recuperado, en la planta 5ª del edificio de la Casa David, calle Aribau, 230, que podrá visitarse conjuntamente con la que ya existe en el mismo edificio, planta cuarta*” (LVE, 17 de maig) “*EXPOSICIÓN DEL MUEBLE RECUPERADO - El próximo viernes día 30 se inaugurará la planta 6ª, que podrá ser visitada lo mismo que las otras plantas ya abiertas, de 11 a 13 i de 15 a 18*” (LVE, 29 de maig). “*El lunes día 16 del actual quedan abiertas al público, en exposición, las plantas 4ª y 5ª de la Casa David, y en la misma semana podrán ser visitadas también la 6ª planta, los locales del CADCI (Rambla Santa Mónica, 25), calle San Pedro, 83, bajos; calle Rogent, 84, y calle Balmes, 240. Dichas exposiciones tendrán una duración improrrogable de 12 días para dar lugar a la preparación de otras nuevas*”. (LVE, 14 d'octubre). El 21 de novembre encara se'n va obrir una altra a “*Clarís, 107, esquina Provenza*”, a la vegada que s'anaven renovant les existències dels altres locals.

³³ “*Con el objeto de recuperar y devolver a sus legítimos dueños los efectos de que han sido desposeídos, se ordena que a partir de la publicación de esta Orden, todas las personas que tengan conocimiento de donde haya depósitos de muebles, objetos artísticos, libros, etc., así como también las personas que tuviesen en su poder efectos que no son de su propiedad, lo indiquen a la Tenencia de Alcaldía de su distrito. A los que no lo hicieran les serán aplicadas las sanciones con arreglo a los Bandos dictados por las autoridades públicas*”. (LVE, 3 de febrer)

partida de matalassos, una altra de catifes perses, o com aquest, ben curiós:

*“Caballos y mulos - Manuel Raventós gratificará espléndidamente a toda persona que le ayude a recuperar alguno de los caballos percherones o mulos que los rojos le robaron últimamente. Razón: Casa Codorniu. San Sadurní de Noya”.*³⁴

Per a la recuperació no calia cap prova, només declaracions jurades de testimonis, el que va donar peu a tota mena d'apropiacions indegudes. La mateixa Comisión Revisora de Viviendas y Muebles reconeixia en una nota que *“en más de una ocasión se ha tropezado con dificultades serias para determinar con exactitud si muebles*

³⁴ LVE, 26 de març. És variadíssima la panòplia d'exemples d'anuncis curiosos, com aquest altre del 10 de març: *“Máquinas de escribir, sumar y calcular desaparecidas. Compañía mecanográfica Guillermo Trúniger S.A., Balmes, 7, gratificará a toda persona que pueda ayudarle a localizar y eventualmente recuperar algunas de las más de setecientas máquinas Underwood...”*. O aquest altre del 29 de juny: *“Se ruega a todos cuantos hayan hallado libros de jurisprudencia o colecciones jurídicas cuyo propietario desconozcan, se sirvan ponerlo en conocimiento del Colegio de Abogados, con el fin de ser devueltos”*. L'abundància d'anuncis reclamant béns perduts va arribar a tal volum que les autoritats, considerant que feien mal efecte, van prohibir-los. La nota en què ho feien no té desperdici, ja que posen en el mateix sac la recerca de persones i la d'*“automóviles y otro material”*. Heus-ne aquí el text complet: *“De la IV Región Militar, Estado Mayor, recibimos para su publicación la siguiente nota: “A partir de esta fecha queda prohibida la inserción en los periódicos y la difusión por la radio, de todo anuncio que afecte a la recuperación de personal (prisioneros, desaparecidos...), automóviles y otro material, que no haya sido previamente autorizados por la censura”* (LVE, 14 d'abril)

Com a forma de control, van ser bloquejats també els objectes dipositats en establiments de guardamobles: *“Se ordena a todos los establecimientos guardamuebles y análogos de Barcelona, que deben renovar en el plazo de un mes los contratos que se hayan efectuado a partir del 18 de julio de 1936, dando cuenta al terminar el citado plazo de los contratos que no hayan sido renovados por sus titulares. Se prohíbe el traslado de los muebles y enseres, objeto de dichos depósitos, sin la autorización expresa de esta Jefatura, previa la oportuna comprobación de la legítima propiedad de los solicitantes”*. (Nota de la Jefatura Superior de Policía lliurada a la premsa i publicada a LVE el 13 d'abril). *“A las personas que todavía no hayan retirado sus muebles recuperados, se les otorga para verificarlo un plazo máximo de cinco días a partir de la fecha de publicación de este anuncio, bien entendido que de no hacerlo perderán el derecho a la recuperación y los indicados muebles serán retirados de diversos guardamuebles, en espera de la determinación que la superioridad estime pertinente”* (LVE, 27 de setembre)

reclamados o en litigio corresponden o no a quien los señalaba como suyos, presupuesta desde luego su buena fe".³⁵

A més de diversos magatzems de Barcelona, es van utilitzar també altres locals de fora de la ciutat, com el castell de Figueres, com explica, José Luis Vilallonga:

“Lo recuperamos prácticamente todo. Las casas, las fincas, incluso las acciones y el dinero que algunos bancos habían salvado de la quema. Recuperamos también casi todo lo que nos habían robado «los rojos», muebles, cuadros, tapices y toda clase de objetos de valor—menos los varios cientos de pares de zapatos de mi padre—, todo ello almacenado y cuidadosamente clasificado en el castillo de Figueras, cercano a la frontera francesa”.³⁶

Els cotxes, un cas particular

La recuperació de vehicles, en canvi, va donar en general resultats molt poc positius, a causa del mal estat en què en general es trobaven. Joan Guillamet en deixa constància:

“En acabada la guerra, tothom que havia estat propietari d'algun vehicle automòbil abans del 36 va començar a mirar si podia localitzar-lo per servir-se'n novament, perquè durant el conflicte tots els vehicles particulars de tracció mecànica havien estat requisats. Alguns varen tenir sort, d'altres no tanta i d'altres, gens. Es varen formar uns grans dipòsits de vehicles muntats pel servei de recuperació amb els cotxes i camions que es trobaven abandonats arreu i allí anaven molts a veure si hi trobaven el que havia estat seu. N'hi havia que sí, que l'hi trobaven, però li mancaven la meitat de les peces. Llavors era qüestió de fer la passada pels magatzems dels

³⁵ En la mateixa nota, la Comissió explicava que per a la recuperació de mobles recuperats “*las pruebas y avales de cada declaración jurada no tienen que referirse para nada a los conceptos de honorabilidad o ideología sino que constituyen únicamente una afirmación solemne de que el mobiliario en cuestión les era ya conocido y reconocen de nuevo como perteneciente al reclamante a quien avalan. Es lógico pues que antes de firmar hayan visto en el local correspondiente los efectos respecto a la propiedad de los cuales se declara, se jura y se acepta voluntariamente una responsabilidad aislada o conjunta*”. (LVE, 20 d'octubre)

³⁶ Vilallonga, pag. 74.

parracaires marxants de ferro vell, que n'havien fet força arreplega, mirar si n'hi trobaven unes d'iguals i pagar-les, tot i ser velles, al preu que el parracaire en demanés, que de vegades pujava més que no pas si haguessin estat noves”.³⁷

A Barcelona, el dipòsit de cotxes recuperats va estar instal·lat fins el mes d'agost a la plaça de toros Monumental, on s'hi havien trobat els franquistes tot de cotxes vells, ja que durant la guerra s'havia fet servir com a centre de desguàs per obtenir peces de recanvi³⁸. Néstor Luján ho recordava:

³⁷ Guillamet, Joan, pag. 82-83. En el mateix text, Guillamet segueix explicant els negocis que es van muntar entorn de la reconstrucció de vehicles recuperats:

“En aquells temps, els magatzems dels parracaires venien a fer de botigues de recanvis per a cotxes i camions. Com que encara varen trigar bastants anys a sortir cotxes i camions nous, tots els tractes de compra-venda es feien amb vehicles d'ocasió, de vegades més vells que l'anar a peu. Quan hom en comprava algun no sabia mai si era de cinquena, de quinzena o de vintena mà, perquè molts els compraven i se'ls venien sense haver fet tan sols el canvi de nom i, si passava algun cas en el qual calgués exigir responsabilitats, el que se la carregava era el titular del vehicle, d'ençà del qual hi havia vegades que ja havia recorregut set o vuit mans. Va durar uns anys que el negoci dels vehicles usats va ser força productiu, però de molta murresca per dintre. Tanta, que va començar a circular entre la gent del poble, aplicat als que s'hi dedicaven, l'anomenada de «gitaneria blanca». Es veu que els gitanos negres tenien per missió tractar amb cavalls menjadors de grana i oserda. De tractar amb cavalls bevedors de gasolina en tenien cura els gitanos blancs, segons es deia.

S'havien arribat a fer martingales importants, com canviar el número de motor d'un cotxe per a què pogués anar amb una documentació que no li corresponia, canviar una peça bona per una altra defectuosa moments abans de fer el lliurament del vehicle i després d'haver fet el tracte i el pagament, sense que el comprador se'n adonés, documents que faltaven i mai no acabaven d'aparèixer, cotxes que en el moment de provar-los eren una joia i que després d'haver-los pagat eren un rave que no anaven ni empenyent-los i s'aturaven a cada pas. Ensarronades, raons, maldecaps: aquestes eren algunes de les compensacions que tenien molts automobilistes de la post-guerra immediata. Després hi havia el problema de la gasolina, que anava racionada també i servia per a què alguns hi poguessin fer el seu negoci. N'hi havien que posseïen diferents vehicles i només en feien servir un, però arreplegaven tota la gasolina de racionament que corresponia a tots els altres. Gastaven la que els convenia i la que els sobrava se la venien d'estraperlo. Va haver-hi una època en la qual la penúria de carburant va ser tan accentuada, que alguns automobilistes varen instal·lar als seus vehicles el gasògen”.

³⁸ Tot el procés de recuperació de cotxes el coordinava, en teoria, una “Cámara del automóvil”, que el 25 de març feia saber que “*los propietarios de automóviles cuyos vehículos hayan sido requisados o desaparecidos, deberán presentarse en la “Cámara del Automóvil”, Rambla de Cataluña 41, 1º, con los documentos que posean (...) para facilitar la gestión de la “Cámara del Automóvil” en la identificación y gestionar su entrega a los legítimos propietarios de los automóviles que se recuperen*” (LVE, 25 de març). Però dintre del caos organitzatiu propi del moment, també es va crear un *Servicio de Recuperación de Automóviles*, situat en el Palau número 1 del recinte de la Fira de Mostres, que anava publicant llistes de “*propietarios de vehículos que pueden pasar a retirar la orden de devolución y el vehículo (...) en el plazo de diez días, pasado el cual se estimará renuncian a sus derechos en beneficio del Estado*” (Com a mostra, pot veure's la relació de 98 noms que va publicar el 19 de maig *La Vanguardia Española*).

“Havia aplaudit per primera vegada Manolete l’1 d’octubre de l’any 1939 a la plaça de les Arenas, ja que la Monumental encara no estava condicionada, perquè durant la guerra havia servit de dipòsit de cotxes esgavellats, rebentats pels combats, que n’hi havia més que un foc no en cremaria”.³⁹

Amb els cotxes, com amb els mobles i altres objectes, van proliferar tot seguit els anuncis oferint recompenses a qui ajudés a localitzar-los i també el d’empreses constituïdes ad hoc per ajudar a trobar -los⁴⁰. Les recuperacions van generar tot un món de picaresca:

“Al tenerse noticia de que algunas personas desaprensivas tratan de legalizar la posesión y situación de coches automóviles que no les pertenecen, simulando haberlos adquirido, para lo cual intentan conseguir la inscripción a su nombre de títulos de propiedad correspondientes a otros coches, se advierte que esta Jefatura Superior de Policía tiene tomadas sus medidas para impedir que tales intenciones sean llevadas a la práctica y, en caso de comprobarse que alguna de estas maniobras ha sido llevada a cabo, se aplicará la ley con todo rigor”.⁴¹

El què era amagat

Alguns propietaris, abans de marxar, havien tingut cura d’amagar bé els objectes de valors en la casa que abandonaven:

³⁹ Luján, pag. 36. La cita de Luján és inexacta pel que fa a les dates. A la Monumental s’hi van començar a fer *corridos* el diumenge 27 d’agost i a les Arenes quatre mesos abans, el primer diumenge d’abril. Té raó en canvi pel que fa a la figura de Manolete, que va debutar en la data que ell diu, ja que les primeres *corridos* que es van fer a Barcelona van ser més aviat *novilladas* de poca categoria.

⁴⁰ Dos exemples de mostra, publicats els dos a *La Vanguardia Española* el 25 de març: “Automóviles: Son numerosos los que, por mediación de nuestras investigaciones, son recobrados por sus propietarios. Gestión seria y rápida. New-York information. Oficinas: calle Tallers, 55”. Un altre: “Recuperación de coches por pesquisas particulares: “Soler”. Muntaner, 6, pral 2^a”.

⁴¹ LVE, 22 d’abril

“Un dia, quan en Josep Maria Vilaclara ja havia tornat a Tiana, es va posar a buscar, juntament amb la tieta Dolores, el que hi havia colgat al celler de Can Sup. El que estava aparedat a casa, ho van trobar de seguida, però els paquets que hi havia sota terra no es trobaven. Cap d'ells dos no en recordava prou bé la situació, al cap de tant de temps, i en Josep Maria va cavar, infructuosament, en dos o tres llocs diferents sota els ulls esverats dels conills, que s'ho miraven des de les gàbies. La tieta repetia anguniejada:

—Han de sortir. Aquí no hi ha entrat ningú en tota la guerra, fora de nosaltres. Finalment van trobar els amagatalls i van recobrar tot el que s'hi havia enterrat”⁴².

Alguns van utilitzar mètodes menys rudimentaris, com explicava Lluís Munné Arús als seus nebots Josep Maria i Lola, en una carta plena d'entusiasme victoriós, tretze dies després de l'entrada a Barcelona de les tropes franquistes:

*“Aún gravitan sobre nosotros las emociones de la gloriosa entrada de las tropas nacionales que nos han limpiado de la chusma marxista [...] Para adelantar tu satisfacción he de decirte que tengo salvado tu mobiliario a pesar de las penas que me costó y que ya te contaré de palabra, pues es muy largo. También salvé tus cubiertos de plata por haber tenido la feliz idea de ponerlos en una caja del Banco donde trabajo, en custodia a mi nombre y cuando vino el saqueo de los Bancos, mediante un documento que le hice hacer a mi cónsul, pude lograr lo respetaran por tratarse de intereses extranjeros. [...] Espero que no tardemos mucho en poder juntarnos todos para celebrar, no sólo el triunfo de las armas y postulados del invicto Franco, sino la suerte que nos ha deparado Dios de llegar a este feliz momento todos con salud y sobre todo con vida para poder gritar muy alto ¡Franco! ¡Franco! ¡Franco! ¡Arriba España!”*⁴³

D'altres van tenir la sort de servents fidels que van preocupar-se de salvar els béns dels seus amos:

“La senyora del tercer pis de la nostra casa de Barcelona, en tornar de Sant Sebastià, va trobar el pis destrossat pels refugiats que hi havien viscut durant la guerra civil. Quan va saber que la portera li havia salvat molta roba blanca, li'n va quedar molt agraïda. El mal del cas va ser que els amics a casa dels quals la Mundeta i l'Emília

⁴² Dargallo, pag. 254

⁴³ Castellet, pag.60.

havien portat els farcells de roba van negar-ho. Ells deien que no tenien ni un fil de roba que no fos ben seu. Els qui acabaven d'arribar de Sant Sebastià van denunciar el fet a la justícia. La portera i l'Emília van haver d'anar a declarar. No recordo com va acabar la història, però em sembla que van recuperar alguna peça de roba.

L'Emília deia:

—Dos farcells ben plens, vam portar-hi, la Mundeta i jo. I pel cap baix, vam fer tres viatges. ¡Qué poca vergüenza tienen algunos!”⁴⁴

El saqueig de les tropes

Algunes desaparicions de béns que van ser atribuïdes als que es van quedar foren en realitat responsabilitat de les tropes ocupants, sobretot les marroquines i les italianes, lliurades a un indissimulat saqueig:

“Aquests soldats malparits!... Es pensen que som enzes i ells sí que són uns totxos. Ens han mort els dos conills i la gallina... malparits! Fins i tot el capó de la festa major, que tants sacrificis em costava. I a més, per tocar-nos els cordons, ens conviden a dinar. Ens conviden! Amb els meus conills! I encara tenen la barra de demanar que els faci un bon guisat”⁴⁵.

Un altre testimoni:

“En arribar al carrer de Sant Bruno, de tornada de l'església, vam tenir la primera decepció. Mentre érem fora havien entrat a robar a cal senyor Feliu i a casa de la Quimeta, els nostres veïns. Encara érem davant de la porta espanyada que van sortir de la casa del senyor Feliu dos soldats, retardats, amb uns farcells plens de roba i els objectes que havien robat. Ràpidament van tirar riera amunt, camí de Can Santromà. La Xita, l'Esteve de Can Mates, jo i altres nens els vam perseguir. Quan passàvem per davant del barri de Can Puigcarbó, vam sentir unes veus que parlaven en castellà. Vam entrar-hi i vam trobar-hi un caporal que feia amistat amb els masovers. Li vam explicar el que havia passat i el caporal va sortir a la riera amb nosaltres, corrent

⁴⁴ Dargallo, pags 271-272

⁴⁵ Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 91

darrere els lladres. Només se'n veia un. L'altre s'havia fet fonedís. També havien desaparegut l'Esteve i els altres nens. Amb el caporal, darrere els lladres, només hi anàvem la meua germana i jo. El caporal va dir que ens n'anéssim, que detenir-los era cosa seva. Vam obeir-lo a contracor. Vam veure com el perseguia, fins que van desaparèixer tots dos del nostre camp visual. Suposo que tot devia acabar amb el repartiment del botí entre el caporal i els dos soldats, ja que a casa del senyor Feliu no va tornar-hi res del que n'havia sortit. Tampoc no s'hi va acostar ningú a donar-los cap mena de satisfacció.

Vam quedar molt decebuts, ja que els nacionals, tant de temps esperats, ens havien sortit tan pocavergonyes com els republicans. Era com si ens haguessin embrutat alguna cosa molt estimada. Ens va caure l'ànima als peus i ens vam desenlluernar una mica, bastant, de la famosa «Espanya de Franco», on tot semblava que eren flors i violes».⁴⁶

O com posa en evidència aquest contundent testimoni d'un soldat franquista:

“Lunes, 13 de febrero de 1939 - Después de desayunar, me puse en contacto con un marroquí para comprarle un reloj de pulsera de marca Nukora. Nunca dejaré de sorprenderme de lo ventajoso que resultaba hacer negocios con los musulmanes”⁴⁷.

Els Bancs i la Borsa

El matí del 26 de gener algunes oficines bancàries van obrir amb normalitat “i la gent va venir a fer operacions fins a última hora”.⁴⁸ No hi ha constància que obrissin el dia 27, però sí a partir del 28, dissabte,

⁴⁶ Dargallo, pags. 242-243.

⁴⁷ Sagastizabal, pag. 270

⁴⁸ Testimoni d'H.C. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pag. 128. Segons Sánchez Asiain, pag. 133, “la situación de guerra impidió que los establecimientos bancarios desarrollaran su negocio de acuerdo con los habituales patrones de comportamiento: (...) la banca republicana (...) fue diluyéndose paulatinamente hasta llegar a convertirse en un apéndice del Ministerio de Hacienda, a la vez que veía como desaparecían los fundamentos del negocio bancario, en paralelo a la descomposición de la moneda republicana”.

quan ja s'havia fet pública la llista de sèries de bitllets del Banc d'Espanya considerats il·legítims.⁴⁹ Els legítims es podien canviar per sèries circulant a l'Espanya franquista, però durant els dies 28, 29 i 30 només es permetia canviar per valor de 100 pts. Aquests tres dies de “*canje de urgencia*”, dissabte, diumenge i dilluns, van estar obertes les oficines de la sucursal del Banc d'Espanya, en les que es van canviar bitllets i monedes per valor de vint milions⁵⁰. A partir del dimarts 31 va començar el que es considerava el “*canje normal*” en què ja no hi havia límit de quantitat⁵¹.

El mateix dia 31 es van formar cues interminables de milers de persones a les portes dels bancs i cases de canvi de moneda⁵², que van continuar els dies següents. Es veu que era abundosa la gent que havia tingut la precaució de conservar els bitllets emesos abans de juliol de 1936. La sucursal del Banc d'Espanya i les altres oficines bancàries van tenir obert matí i tarda fins al dia 8 de febrer, en què van començar a obrir només pel matí, de nou a una.⁵³ La represa de les entitats bancàries va ser ràpida:

“L'endemà mateix de l'arribada a Barcelona vaig presentar-me a l'oficina bancària on era empleat. No hi havia estat des del setembre de 1937, data de la meva mobilització

⁴⁹ LVE, 28 de gener. Dels bancs de la Barcelona acabada d'ocupar se'n van fer càrrec els membres de les comissions gestores constituïdes durant la guerra en el costat franquista per substituir els consells d'administració i organismes de gerència. Aquestes comissions van quedar dissoltes per Ordre ministerial del 23 de juny del 1939 i substituïdes pels consells d'administració constituïts de nou.

⁵⁰ LVE, 4 de febrer.

⁵¹ El canvi quedava regulat per les disposicions contingudes en el decret del 27 d'agost de 1938. B.O. del 17 de setembre, pags 1278-1280.

⁵² LVE, 1 de febrer

⁵³ LVE, 8 de febrer.

militar. S'anaven presentant els empleats que per diversos motius s'havien dispersat. També comparegué el director i alguns dels seus directes col·laboradors, que havien pogut sortir de la zona republicana. (...) Calia regularitzar la vida econòmica de les poblacions catalanes i la primera acció a exercir era de procedir al canvi de moneda, reservada als establiments bancaris".⁵⁴

Inicialment es va fixar per a fer el canvi un període entre el 31 de gener i el 27 de febrer⁵⁵, però posteriorment es va allargar, tot i que es va establir que el dia 27 de febrer "*no se efectuará el servicio de canje, reanudándose normalmente al siguiente dia, 28*".⁵⁶ Aquesta ampliació es va perllongar fins el 16 de març⁵⁷ i posteriorment es van anar concedint pròrrogues fins que el procés de canvi es va donar per definitivament tancat l'onze d'abril de 1940.

"El fet que a partir del moment que van entrar els militars, tota mena de paper moneda posat en circulació pel govern de la República després del 18 de juliol de 1936 deixés de tenir qualsevol rastre de valor va desmoralitzar i desesperar moltíssima gent".⁵⁸

A la vegada que es canviaven els bitllets emesos amb anterioritat al 18 de juliol de 1936⁵⁹, s'obligava a lliurar a les oficines bancàries els que havien estat emesos amb posterioritat, sense rebre res a canvi. Per aquest lliurament es va donar un termini molt més curt, que va acabar

⁵⁴ Moreta, pag. 132.

⁵⁵ LVE, 31 de gener

⁵⁶ LVE, 26 de febrer

⁵⁷ LVE, 5 de març.

⁵⁸ Amorós, pag 154.

⁵⁹ No pas tots, però, ja que molts dels bitllets anul·lats duien dates d'emissió anteriors al 18 de juliol de 1936 i d'altres que en principi eren vàlids a l'hora del canvi no van ser admesos perquè havien estat sobretimbrats amb la inscripció "República Española".

el 26 de juliol del 1939⁶⁰. Molts van aferrar-se a la vana esperança que els bitllets il·legítims acabarien essent admesos, i les autoritats bancàries mantenien la ficció:

“6 de juny de 1939 - Vaig anar a Barcelona, a portar al Banc d'Espanya tots els bitllets que teníem i que no valen. El vespre abans, després de sopar, amb la Marta en vam anotar les sèries i numeracions en un full de paper de barba; el pare guardava tots aquells bitllets de banc al calaix del mig de la calaixera de la iaia, junt amb les escriptures de propietat de l'edifici de la fusteria, les nostres partides de naixement i fes de baptisme, la seva llicència de l'Exèrcit i tots els altres documents de casa; entre ells el meu títol d'infermera, tan inútil ara com els bitllets de banc de la República. Al Banc me'n van donar un resguard, que diu que ens ha de servir per canviar per bitllets nous; però es veu que passarà molt de temps abans això no arribi, i en el millor dels casos ens en donaran una quantitat insignificant. Si és que ens en donen res”.⁶¹

Menys èxit va tenir l'ordre de lliurar totes les monedes de plata, d'un duro, dues pessetes, una pesseta i dos rals. Per a molts, mancats de moneda franquista i sense poder utilitzar els bitllets republicans, el valor intrínsec de la plata de les monedes era l'únic recurs que els quedava:

*“Cuando otras ciudades caían en manos de los nacionales, se había fijado un precio bajo de cambio para el dinero del gobierno, pero en Barcelona sólo se confirió un valor completo a ciertas emisiones de billetes impresos antes de una fecha dada, y de éstos sólo eran válidos números de series limitadas. Los aceptables eran tan escasos que de todos los billetes que teníamos en los comedores, que alcanzaban cinco cifras, ninguno era conforme. La gente contempló con gran desconfianza la orden de que toda la plata saliera de la circulación, y, de hecho, permaneció en curso mucho después de la fecha de su retirada. La plata tenía un valor específico y la gente no tenía intención de sustituirla por el metal devaluado de Franco”.*⁶²

⁶⁰ Decret del 9 de juny de 1939. Una ordre del 12 de juny va especificar que havien de ser lliurats “los billetes del Banco de España que se reputen puestos en circulación por el enemigo después del 18 de julio, los llamados certificados de plata y el papel moneda del Tesoro marxista”. Un cop recollits, els bancs ho enviaven al Banco de España.

⁶¹ Via: *Antologia*, pag. 110

⁶² Cooper, pags. 297-306

“Pel setembre, també recordo que a Lloret arribà l’ordre de lliurar els duros de plata que la gent tenia amagats. Segons deien, la mesura era provisional; els duros serien tornats als seus propietaris, solament amb l’encunyadura canviada. S’anaven a entregar a l’oficina dels autobusos de linia; a cadascú li apuntaven meticulosament quants duros havia donat. D’aquells duros d’avantguerra, que eren grossos, esplèndids, de plata massissa, no se n’ha tornat a cantar mai més ni gall ni gallina”.⁶³

La manca de moneda fraccionària, durant tot l’any, va ser crònica, i alguns botiguers van recórrer al mateix sistema que s’havia adoptat durant la guerra davant d’idèntic problema: emetre moneda de cartró. Van ser sancionats alguns casos⁶⁴, però la realitat de la manca de moneda pel canvi persistia.

Mentre la majoria de la població barcelonina, que havia viscut tres anys en la zona que emetia els bitllets ara no admesos, es trobava sense gens d’efectiu a la butxaca, hi havia gent que havia passat la guerra en l’altra zona que nedava en l’abundància monetària i se’n sabia aprofitar per obtenir a bon preu patrimoni immobiliari dels que necessitaven urgentment liquiditat. A la premsa barcelonina de l’any 1939 es llegeixen sorprenents anuncis oferint comprar finques urbanes per quantitats que van de les 50.000 a les 300.000 pessetes.⁶⁵

⁶³ Reventós, Jacint, pag. 214

⁶⁴ “Ha sido detenido Angel Juncá Suñé, por contravenir las órdenes del Excmo. señor Gobernador Civil de la provincia prohibiendo a los industriales sustituir con vales el cambio que a sus parroquianos deben facilitar para el pago de lo que adquieran en sus establecimientos. El detenido se insolentó con los agentes de policía que se presentaron en la panadería de su propiedad para comprobar la denuncia de que había sido objeto, en la que se encontraron cartones a los que él adjudicaba el valor que oscila entre 10 y 65 cts.”. (LVE, 29 de setembre). “Multa [del gobernador civil] de 2.500 pesetas y cierre del establecimiento durante ocho días al dueño del bar Viladoms, por utilizar vales en substitución de la moneda fraccionaria” (LVE, 16 de setembre). Vegeu també al capítol 3 les informacions sobre la manca de moneda fraccionària als transports públics.

⁶⁵ Alguns exemples: “Casa o terreno en Barcelona. Emplearía hasta 300.000 pts” (LVE, 3 de maig). “Compraré torre de 20.000 a 40.000 palmos, terreno de 100 a 150.000 pts en Pedralbes, Bonanova, Sarriá, San Gervasio” (LVE, 5 de maig) “Invertiré 40.000 duros en comprar finca. Ofertas rápidas” (LVE, 3 d’agost)

La Borsa, així que va obrir⁶⁶, va registrar una activitat inusitada, sobretot en la subscripció d'Obligacions del Tresor, en la que Barcelona va fer l'aportació més alta: 1.785 persones van subscriure un total de 372 milions⁶⁷, més que a Madrid i Bilbao. Una activitat que portava al comentarista de Borsa de *La Vanguardia Española* a dir, el 14 de setembre, que “*se registra una considerable afluencia de dinero, dispuesto a absorber el papel que va saliendo (...) no obstante algunas restricciones que aún pesan sobre las mismas*”⁶⁸

La Suscripción Nacional

Fins que el nou règim va organitzar i posar en marxa un sistema fiscal, les seves finances van seguir basades un temps, i l'any 1939 per descomptat, en el sistema que havia permès portar a terme la sublevació militar i desenvolupar la campanya bèl·lica, és a dir, els donatius generosos d'aquells que volien acabar amb la República,

⁶⁶ Oficialment, les borses de Madrid, Barcelona i Balbao van obrir el març del 1940, quan es va cancel·lar la moratòria bursàtil. Però el que durant la guerra s'havia anomenat les “vacances” de les borses s'havia acabat en realitat poc després de l'ocupació de Barcelona, ja que la premsa reflecteix clarament al llarg de l'any 1939 l'activitat de la Borsa de la ciutat, amb detall de les cotitzacions i els moviments de compra i venda, per més que fossin considerades extraoficials.

⁶⁷ La subscripció a tot Espanya va arribar als 5.582.585.000 pts, amb el que va quedar cobert un 280% del total emès (*LVE*, 30 de setembre).

⁶⁸ *LVE*, 15 de setembre. Efectivament, l'activitat borsària de Barcelona va estar sotmesa, els anys 1939 i 1940, a nombroses restriccions, fins que una Ordre del 6 de juliol de 1941 va reorganitzar la Borsa de Barcelona d'acord amb el reglament de la de Madrid. Però la restricció més important va ser la clausura del Mercat Lliure de Valors (Llei del 23 de febrer de 1940, *BOE* del 25, confirmada per la Llei del 19 de setembre de 1942, *BOE* del 1 d'octubre). El Mercat Lliure de Valors, o Bolsín, amb seu al carrer d'Avinyó, era una borsa no oficial pròpia de Barcelona, entorn de la qual es desenvolupava abans de la guerra gran part de l'activitat borsària barcelonina. El Bolsín era el principal centre d'activitat d'un conjunt important de bancs i els permetia una més gran agilitat en l'atenció de les sol·licituds de compra i venda dels seus clients.

fossin governs estrangers o bé industrials, banquers i terratinents del propi país. Però l'erari públic de l'Estat franquista es nodria també de les aportacions més petites, però plenes de significat, de les classes mitjanes. Aportar voluntàriament diners a la causa era una forma d'implicació i per això aquest mètode va ser fomentat pel nou règim.

La fiscalitat basada en els donatius anava més enllà de les aportacions voluntàries i esdevenia en alguns casos obligatorietat, com el Día del Plato Único i el Día sin Postre⁶⁹ a les que cal afegir altres que van tenir una certa rellevància: la del Subsidio al Combatiente i la Prestación Personal. La primera era un gravamen del 20% sobre consumicions en bars, perfums i articles de luxe, espectacles públics i aparells radiofònics i fotogràfics, i d'un 10% sobre altres articles, sempre que no fossin dels considerats de primera necessitat⁷⁰, que estaven exempts de recàrrec. Entre aquests últims, la principal font d'ingressos provenia dels taxis, les joguines i les pastisseries. A més, els industrials havien de pagar un 25% de recàrrec sobre tota la seva producció, però a la pràctica van defugir aquesta obligació amb tota mena de subterfugis, fins al punt que la

⁶⁹ Vegeu àmplia informació sobre aquests dos sistemes de recaptació en el capítol 6, dedicat als subministraments de menjar a la ciutat.

⁷⁰ Eren considerats de primera necessitat l'oli d'oliva, les mongetes, l'arròs, el sucre, les olives sense envasar, la carn fresca, el café, els caramels, les confitures i gelats més barats de 0,15 cts, els óssos de porc, les conserves de carn més barates de 2 pts, el xoriç més barat de 14 pts kg, la xocolata més barata de 2,50 pts la lliura, el cacao, la fruita fresca, la farina, el sigrons, les hortalisses, els ous, el sabó, la llet, les lleties, la matega, el peix, les espècies, els productes per a la lactància, les patates, el pà, el formatge més barat de 10 pts kg, la pasta desopa, la sal, la sardines en llauna, les conserves de pebrot i tomàquet, la botifarra, la sèmola, la mantequilla i els vins quinats. sempre amb un mínim de 5 cèntims. L'1 de juliol es va afegir a l'exempció els menjars que se servissin en hotels formant part de la pensió, i els menus de restaurar inferiors a 3 pessetes amb 50 cèntims. El Consell de Ministres del 10 de novembre va declarar exempts tots els articles alimenticis i d'higiene personal, així com els espectacles i bars i també alguns altres, el que en va suposar la pràctica desaparició.

Comissió Provincial del Subsidi va fer pública una dura nota⁷¹ en la que deia que *“habiéndose observado poco celo por parte de las llamadas al agradecimiento que deben a la Patria, que los redimió de la barbarie roja, mostrando muchos resistencia pasiva a cumplir las leyes y órdenes del nuevo Estado, se da un plazo último e improrrogable de 3 días para que cumplan con este precepto los que no lo hubieran hecho, y les significo a los interesados que estoy dispuesto inflexiblemente a proponer al Ilmo Jefe provincial las sanciones morales y materiales a que haya lugar, pasando el tanto de culpa a los tribunales de Justicia, publicándose todo en la prensa local para ejemplo de que para algo se ha derramado en España un torrente de sangre”*.

Com a comprovant del cobrament del recàrrec, els venedors havien de lliurar als consumidors uns vals que servien després per a fer la liquidació a l'Estat. Això va donar lloc a algunes sancions a establiments que cobraven el recàrrec però no lliuraven els vals.

El mes de maig,⁷² un cop acabada la guerra, el Consell de Ministres va decidir canviar-li oficialment el nom pel de Subsidi a l'ex-combatent. Se'n beneficiarien, a partir d'aleshores, els licenciatos de l'Exèrcit franquista en atur forçós i sense ingressos personals, que rebien tres pessetes diàries més una pesseta per cada parent que l'ex-combatiente tingués al seu càrrec, fins un màxim de 6 pessetes diàries.

⁷¹ LVE, 22 de juliol

⁷² BOE del dia 19

Pel que fa a la Prestación Personal al Servicio del Estado, era obligatoria per a tots els homes entre 18 i 50 anys. Va ser establerta per decret del Ministeri de la Governació el 16 de maig del 1939,⁷³ i suposava l'import de quinze jornals cada any, que es pagaven per trimestres (4-4-4-3). El jornal de cadascú es calculava a partir d'uns barems segons l'ofici i el preu mitjà a la localitat, amb un màxim de 25 pessetes. A la pràctica, doncs, venia a ser com un impost sobre la renda, però el més curiós era que *“la obligación referida podrá redimirse directamente abonando su importe en efectivo o cumpolirse mediante la intensificación del trabajo habitual de acuerdo con el patrono y entregando éste el importe”*, el que l'acostava més a una taxa medieval que a un impost modern. El mateix Foment del treball recomanava als empresaris aquesta segona opció de rescat mitjançant hores de treball suplementari⁷⁴, preferentment els dissabtes per la tarda, segurament perquè es veia que seria una manera més efectiva d'obtenir-lo. La recaptació, que a nivell de l'Estat depenia d'un Instituto de Crédito para la Reconstrucción Nacional, la gestionava a Barcelona la Duiputació Provincial i el cens es va establir a partir de declaracions jurades dels empresaris sobre els treballadors de la seva empresa (8.000 a Barcelona) i de declaracions personals que els serenos van repartir per les cases (200.000 a Barcelona). El termini per lliurar aquesta fulla de declaració es va fixar primer en el 31 d'agost i després es va prorrogar fins al 30 de setembre,⁷⁵ però tot i així el fracàs va ser estrepitós. Van ser molt poques les declaracions

⁷³ BOE del 18 de maig i reglament el 19 de juliol

⁷⁴ LVE, 7 de desembre

⁷⁵ Ordre del 24 d'agost, B.O.E. num 238

recollides pels serenos: el 24 de setembre La Vanguardia Española publicava una crida patètica amenaçant amb tota mena de sancions davant la “escasa proporción de declaraciones presentadas” i el 23 de novembre es fixava un nou termini de deu dies per a que s’inscriguessin els que no ho havien fet. A partir del 4 de desembre, els empresaris havien d’ingressar a la Caixa d’Estalvis Provincial, de la Diputació, l’import corresponent a l’últim trimestre de l’any, primer dels dos únics cops que es va recaptar, perquè al començar el segon trimestre de 1940 ja es va suprimir. Aquest impost anava estretament vinculat al de la cèdula personal, més antic, fins al punt que les oficines de tots dos estaven a les mateixes dependències de la Diputació.

L’impost de Prestació Personal, els fons del qual estaven destinats exclusivament a obres de reconstrucció, no exclouïa la Contribución General sobre la Renta.

Aquest pintoresc sistema fiscal, fonamental l’any 1939, basat en impostos que comportaven una certa complicitat dels contribuents i que buscaven no solament la recaptació de fons sinó l’adhesió patriòtica, va trobar al principi, en plena exaltació de la victòria, un cert eco, perquè semblaven mesures molt del moment, de curta durada. Però quan es va veure que s’allargaven i que el que semblava voluntari esdevenia obligatori sense final previsible, va començar la picaresca per esquivar-los.⁷⁶

⁷⁶ Un informe confidencial de l’11 de febrer de 1941 de la delegació barcelonina de Información e Investigación de Falange (A.G.A. Gobernación caja 51) dedicava varies planes a denunciar les falles del sistema:

“Si se hiciera un estudio comparativo de los ingresos obtenidos por estos impuestos desde el principio de su aplicación hasta el presente, veríase que han disminuido considerablemente. Las causas (...) quedan así definidas:

1º. - No poder seguir tributando por falta de medios económicos

A Barcelona, en concret, i apart dels donatius que anaven, en teoria, a organismes concrets com Auxilio Social, hospitals o centres benèfics, i d'impostos tan pintorescos com els que acabem de comentar, s'hi va portar a terme la recaptació, fonamentalment d'or, plata i joies, però també de diners, del que s'anomenava la Suscripción Nacional, de la que Barcelona havia quedat exclosa durant la guerra per haver quedat en l'altre bàndol. Però ocupada Barcelona, i amb la guerra encara no acabada, es reclamava el suport financer dels barcelonins a la causa, suport que va mantenir-se fins i tot uns mesos després d'acabada la guerra.

La primera crida als barcelonins la va fer el general en cap dels Servicios de Ocupación, Álvarez Arenas, quinze dies després de l'entrada de les tropes franquistes, amb una "Nota oficiosa" en la que feia una crida a què la gent donés or i joies al Tesoro Nacional: *"Nadie lleva cadenas de oro, ni relojes, ni anillos en la España Nacional. Es de mal gusto ahora. Es sobre todo una vergüenza adornarse con lo innecesario cuando España necesita de ese oro para su garantía y solvencia ante el mundo. En sustitución del oro, llevar sortijas y cadenas de acero"*. Els lliuraments havien de fer-se a la Jefatura de

2º.- Abstención de tributar en espera de que se resuelvan las instancias en solicitud de rebaja.

3º.- Desinterés e instigación derrotista por parte de los encargados del cobro domiciliario, a la par que el poco respeto que imponen los mismos.

4º.- Cansancio de que perdure un impuesto llamado a desaparecer, por haber perdido la oportunidad.

5º.- Tolerancia a la morosidad.

6º.- La simiente derrotista que encuentra terreno abonado, dado el instinto de eludir todo tributo".

L'informe es refereix en concret a cadascun dels impostos. Pel que fa al del Subsidio al combatiente, reconeixia que *"cada día se está burlando con más descaro; el comerciante busca en el cliente su cómplice, a no ser que éste se adelante a la propuesta que casi siempre es aceptada"*.

Quant a la Prestación Personal, un altre informe confidencial anterior, del 22 de maig de 1940 (A.G.A. Gobernación caja 30) reconeixia que *"ha sido bien acogida la acertada disposición del Gobierno referente a dejar sin efecto la llamada "Prestación Personal"; tal medida viene a aliviar la incómoda posición de la gente modesta, que ve aumentar de esta manera su menguado poder adquisitivo"*.

Servicios de Ocupación, al paseo de Gràcia 107. Es deia que es donaria a canvi un rebut i que es publicarien llistes dels donants a la premsa.

Aquesta crida va trobar ressò en un editorial de *La Vanguardia Española* titulat “*El oro para España*” en el que es reclamava que la gent donés l’or i la plata que tingués a casa “*para la salvación de la Patria*”. “*Los rojos*”, s’hi deia, “*siguieron otro camino: no solicitaron ni pidieron nunca nada, simplemente lo robaron*”⁷⁷. I, efectivament, deu dies després es publicava la primera llista de donatius en metàl·lic, joies i metalls preciosos per a la Suscripción Nacional⁷⁸.

Les crides devien tenir prou èxit, perquè el 17 d’abril va sortir de Barcelona cap a Burgos la primera remesa: un camió “*que contenía los objetos, metales y piedras preciosas que han sido recogidos en las oficinas de esta Jefatura; esta expedición estaba compuesta por once grandes cajones debidamente custodiados; dicha remesa corresponde a lo recaudado hasta el 31 de marzo próximo pasado*”.⁷⁹ Després d’aquesta primera remesa es van seguir recaptant donatius i publicant a la premsa llistes de persones i del què donaven⁸⁰, de tal manera que a mitjans de juny podia sortir de Barcelona cap a Burgos un altre camió amb “*cuatro grandes cajas con oro, piedras preciosas, metales, monedas extranjeras y otros objetos de mucho valor, que han sido*

⁷⁷ LVE, 15 de febrer.

⁷⁸ LVE, 25 de febrer. El mateix dia es publicaven dues llistes de donatius més: una per a Auxilio Social, que anava ja per les 172.400 pessetes, i una altra per “Poblaciones liberadas”.

⁷⁹ LVE, 18 d’abril.

⁸⁰ Vegeu, per exemple, la relació del 20 de maig a LVE, amb 61 noms. El mes de juny es feia saber que “*las aportaciones en metálico para la Suscripción Nacional recibidas en la Jefatura de la IV Región, en mayo, sobrepasan el millón de pesetas*” (LVE, 6 de juny)

entregados a su Excelencia para la Suscripción Nacional y que proceden de los donativos hechos por la población barcelonesa durante los meses de mayo y junio".⁸¹ La recapta va continuar durant el mes de juliol, i a finals d'agost la Jefatura de la IV Región informava que es portaven recollits 4.708.924 pessetes i que a partir d'aquell moment s'encarregaria de la recaptació el Govern Civil. A Capitania, s'especificava, només s'acceptarien donatius per a l'Exèrcit⁸². Però a partir d'agost ja no es troben més esments a la Suscripción Nacional, i els donatius rebuts per Govern Civil es referien a altres objectius més concrets i de caràcter benèfic.

Un estudi a fons de les llistes de donants permetria reconstruir un cert mapa de l'adhesió de barcelonins al nou règim, tot i que aquesta va ser sens dubte més àmplia que la dels que podien permetre's, en aquelles circumstàncies, de fer donatius.

La represa de l'activitat econòmica a la ciutat

El 1 de febrer de 1939, Joaquim Renart anotava en el seu diari:

"S'han obert la majoria d'establiments. Es treballa normalment".⁸³

⁸¹ LVE 23 de juny. La informació especificava que aquesta era la segona remesa que es feia.

⁸² Que, sens dubte, van seguir arribant. Només un exemple: el 9 de novembre visitava al general Orgaz "*don Jorge Puig Palau, acompañado de don Emilio Vidal-Ribas Güell, haciendo entrega a S.E. de un donativo de 100.000 pesetas en nombre de las Sederías Puig para el Ejército*". (LVE, 10 de novembre).

⁸³ Renart, pag. 242.

A finals d'any, un espai publicitari d'un quart de plana a *La Vanguardia Española* mostrava el dibuix d'una fàbrica en ple funcionament sobre un fons de runes sota el lema "*Resurge la industria nacional*". En lletra petita un laboratori farmacèutic anunciava que tornava a fabricar tres medicaments. Al costat, un altre espai publicitari de mitja plana anunciava també productes farmacèutics per curar "*eczema, herpes, granos, picores, forúnculos...*". Mals de l'època.

Entremig del "es treballa normalment" de Renart i del "*resurge la industria nacional*", un any en què les esperances en la fi dels problemes van anar decaient poc a poc des de l'eufòria inicial fins a les perspectives més realistes amb què es va acabar l'any, entrant així a la boca del túnel dels anys quaranta.

La normalització es va fer per decret. Immediatament després de l'ocupació el general cap dels Servicios de Ocupación, Álvarez Arenas, ordenava que "*todos los propietarios, empleados y obreros de los diferentes establecimientos industriales y comerciales de Barcelona deberán reintegrarse a sus puestos, abriéndose estos inmediatamente al público; los que sin causa justificada no lo hubieran hecho antes del miércoles 1 de febrero, serán responsables de desobediencia a mi autoridad y se les aplicarán con todo rigor las sanciones que en el artículo siguiente se establecen: Si fuesen propietarios, incautación de sus establecimientos por mi Autoridad, por considerar a sus dueños desafectos a la Causa nacional, y si fueren empleados u obreros, despido por abandono injustificado del trabajo con pérdida de todos los derechos*".⁸⁴

⁸⁴ LVE, 31 de gener

El mes de febrer, la voluntat d'un retorn immediat a la normalitat no era només de les noves autoritats, sinó també dels mateixos barcelonins, sobretot aquells per als qui tornar a la normalitat volia dir tornar a la situació de començaments de 1936. En aquest sentit, pot dir-se que 1939 va ser un any molt més "normal" del que ho serien els anys posteriors. No hi havia restriccions elèctriques, que van començar a produir-se després de l'estiu de 1944, a causa de l'extraordinària secada d'aquell any, i hi havia sobretot una gran voluntat de posar-ho tot en marxa, amb una il·lusió que aniria decaient els anys següents a causa de les dificultats⁸⁵.

Un editorial adreçat a Serrano Suñer, de pas per Barcelona el mes de juny després d'una visita al Duce, a Itàlia, expressava aquest entusiasme: "*Decidle, Excelencia, al Caudillo que Barcelona está, no dispuesta, porque esto revelaría un designio de futuro, sino ejecutando ya, como una tarea de presente, la consigna del hombre providencial que salvó a España: producir, producir, producir...*"⁸⁶.

L'organisme encarregat d'ordenar i orientar la reorganització empresarial i el retorn a l'activitat productiva i comercial, a Barcelona, un cop ocupada la ciutat, va ser la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil número 2, creada, com les altres CIIM per decret del 3 de maig de 1938⁸⁷. El primer president d'aquest organisme va ser el comte de Montseny, president a la vegada de la Diputació de

⁸⁵ No és la nostra intenció fer aquí un estudi de la situació de la indústria i el comerç catalans de la postguerra, que compten ja amb estudis d'altíssim nivell, sinó només oferir una breu panoràmica cronològica sobre com es van anar posant en marxa els mecanismes econòmics de la ciutat de Barcelona.

⁸⁶ LVE, 14 de juny

⁸⁷ BOE del 6 de maig

Barcelona. Fou cessat el 15 de setembre de tots dos càrrecs i substituït en la presidència de la CIIM numero 2 per l'empresari i comandant d'artilleria Santiago Gotor Aisa, que ocupà el càrrec fins a la dissolució de l'entitat el 1942. Tenia 17 vocals entre els que hi havia representants d'organismes oficials i d'algunes de les principals empreses de la ciutat: L'Espanya Industrial, la Transatlàntica, els magatzems El Siglo, Tramvies de Barcelona, les Indústries Rivièrè, la Casa Vidal Ribas de productes químics i Transports Aixelà.

La primera seu de la CIIM va ser, lògicament a Bilbao, i un cop la ciutat ocupada es va traslladar a Barcelona, on va quedar definitivament establerta la primera setmana de febrer. Entre les seves tasques⁸⁸ va figurar la d'elaborar estadístiques de destrosses, atur forçós i manca de matèries primeres i mitjans de transport, així com gestions per a tractar de trobar solucions a aquests problemes, amb servei d'assessoria jurídica i econòmica per a les empreses. Però sobretot va dirigir la *incorporación*, és a dir la recuperació de les empreses pels seus propietaris, i va tractar de controlar⁸⁹ el *desagrupamiento* de les empreses col·lectivitzades i el repartiment del

⁸⁸ Els anys 1998 i 1999, la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, en col·laboració amb el Museu d'Història de Catalunya i el Centre d'Estudis Històrics Internacionals, va inventariar, descriure i informatitzar el fons documental que conservava de la CIIM número 2. Una memòria dels resultats d'aquest treball es va oferir en el llibre *Empresaris de la postguerra. La Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil nº 2 1938-1942*, editat per la mateixa Cambra el 1999 i elaborat pels directors del CEHI, Rafael Aracil i Antoni Segura, i pels dos arxivers que van fer el treball d'inventari i descripció dels documents, Joan Oliva i Maria Pont.

⁸⁹ Diem que va tractar de controlar-ho perquè no sempre li fou possible, com posen en evidència les crides que feia a la premsa recordant a totes aquelles empreses "*que han procedido a su desagrupamiento sin tener en cuenta las normas señaladas al respecto*" que calia ajustar-se a una sèrie d'indicacions. (LVE, 1 de març i 14 de juny). Hi havia hagut rams, formats per poques empreses, que ja s'havien repartit el pastís després de la col·lectivització abans de que la CIIM numero 2 comencés a funcionar, per exemple els fabricants de gel: "*Reintegrados a su propiedad los productores de hielo, se han puesto de nuevo en marcha las fábricas que habían sido colectivizadas, quedando normalizada la producción de hielo en Barcelona*". (LVE, 9 de febrer)

béns d'aquestes empreses entre els que demostressin ser-ne els propietaris. Això, en el cas de les societats anònimes o empreses individuals era relativament fàcil, però més complicat en el cas de la col·lectivització de rams sencers, com va ser per exemple, el dels barbers o els conductors de carros⁹⁰.

Un cop recuperada la propietat del negoci, tots els empresaris, sense excepció, havien de demanar de nou la llicència municipal, encara que ja l'haguessin tinguda⁹¹. Les societats anònimes amb un capital superior als 5 milions estaven obligades a demanar autorització al govern per al nomenament dels gerents, directors i consellers.⁹²

Rafael Tasis, en un article publicat el 1957 en una revista de Mèxic⁹³ es referia als “fabricants que tornaven de Burgos o de San

⁹⁰ Els empresaris havien de presentar declaració jurada davant la corresponent *Comisión Desagrupadora*, que era qui atenia les seves reclamacions per recuperar la propietat del negoci. Els barbers, per exemple, van tenir de termini per fer-ho fins el 30 de maig i el material que es feia servir quan eren col·lectivitzats es retornava a qui el reclamés: “*Comisión desagrupadora de los industriales barberos de Barcelona: Se avisa a todos los industriales del ramo que a partir del próximo jueves, día 24 del actual, y solo de 9 a 12 de la mañana, quedará abierta una exposición de sillones recuperados, en los almacenes de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil, calle Gasómetro numero 10, locales 7 y 8, al objeto de que puedan ser reconocidos por sus legítimos propietarios*”. (LVE, 23 d'agost). En altres, com els carreters, es feien subhastes, segurament perquè el patrimoni, en aquest cas els cavalls, procedien de l'època en que havien estat col·lectivitzats i ningú en particular en podia reclamar la propietat: “*La Desagrupación del Arte Rodado (carreteros) - El día 2 de septiembre próximo, a las cinco de la tarde, procederá esta Comisión a la subasta, en la cuadra del pasaje de la Sagrada Familia numero 5 de esta ciudad, de los caballos que se encontraron en poder del extinguido Agrupamiento del Arte Rodado, al procederse a la disolución de éste. Sólo podrán participar en la subasta los industriales carreteros que hayan perdido sus caballos como consecuencia de la colectivización de la industria*” (LVE, 27 d'agost).

⁹¹ “*Ha sido ampliado en 15 días el plazo concedido para que los industriales y comerciantes legalicen el normal funcionamiento de su respectiva industria o comercio, solicitando la oportuna licencia municipal, sin la cual, sea el que sea el tiempo desde que aquellos vengan existiendo, podrán ser considerados como clandestinos*”. (LVE, 17 octubre)

⁹² BOE del 1 de setembre de 1939. Aquesta Llei de la Jefatura del Estado justificava la mesura per defensar l'Estat “*frente a posibles maquinaciones de los malos españoles, más peligrosos cuanto mayores posiciones puedan ocupar en las actividades de nuestra nación*”.

⁹³ “El paper polític de la burgesia catalana”, a *La nostra revista*, número 19-20, Mèxic D.F., gener-febrer 1957. Tasis signava amb el pseudònim Pere Bernat.

Sebastián a la primavera de l'any 1939 (o que sortien de l'amagatall on s'havien passat, amb angúnies i sense privacions, tota la guerra) i que, un cop havien comprovat que els magatzems estaven plens de gèneres i que tot rutllava en perfecte ordre, àdhuc amb millores d'organització, gràcies als Comitès d'Empresa o de Control, no tenien altra feina urgent que denunciar o —els més generosos— posar al carrer els components dels susdits comitès”.

Salvant les generalitzacions que fa Tasis, de tot punt exagerades, ja que no totes les empreses van arribar a la fi de la guerra en perfectes condicions, ni tots els empresaris van acomiadar els comanaments intermedis que els podien ser útils⁹⁴, el retrat del moment és exacte. I més interessant és encara l'acotació que fa a continuació:

“Val a dir que, llevat dels que se'n feien la pell i descomptant els mesos de presó que bona part hagué de passar, aquesta expulsió dels llocs que ocupaven fou, en general, una sort per a les víctimes: com que eren els més intel·ligents i els més emprenedors, aviat es tornaven a situar molt millor que no els que tingueren la sort de no ésser despatxats”.

De moment no va haver-hi problemes d'energia, però tant era, perquè els de transport eren tan grans⁹⁵, i aviat n'hi va haver de matèries primeres, que l'energia no servia de gran cosa. Pel que fa a l'energia, al principi, amb consums baixos, no va faltar ni el carbó, ni el gas ni

⁹⁴ Tammateix, la possibilitat de fer-ho la tenien. Els empresaris s'assabentaven el 31 de gener per la premsa que *“los patronos podrán suspender la reintegración al trabajo de sus empleados y obreros, por causas de grave actuación contraria al Movimiento Nacional...”* (LVE, 31 de gener). Quant als que van poder seguir treballant, en teoria havien de percebre els mateixos salaris que cobraven el 18 de juliol de 1936, però a la pràctica van passar molts anys abans els treballadors no van recuperar el poder adquisitiu de 1936.

⁹⁵ Vegeu informació sobre les dificultats de transport en el capítol 3.

l'electricitat. Va començar a arribar carbó vegetal primer⁹⁶, mineral després, destinat aquest últim a la fabricació de gas. El subministrament d'electricitat, inicialment controlat per l'Exèrcit, es va anar recuperant progressivament després dels excessos del primer dia⁹⁷ i d'algunes restriccions durant el mes de febrer i les dues primeres setmanes de març⁹⁸. Per estalviar energia, el 15 d'abril, dissabte, va fer-se el canvi d'hora. A les 23 es va avançar l'hora legal en 60 minuts. Es va tornar a la situació anterior el dissabte 7 d'octubre.

Quant a la manca de matèries primeres ja va ser angoixant des del primer moment de la postguerra, sobretot pel que fa als materials de construcció, imprescindibles per a la reconstrucció d'edificis i

⁹⁶ *"Para atender a la fabricación de gas a los hoteles y establecimientos benéficos, han llegado las primeras 10.000 toneladas de carbón vegetal. Hay cinco barcos más que están en camino y el comercio de combustible podrá normalizarse rápidamente". (LVE, 30 de gener). És evident que en el text d'aquesta informació n'hi falta un tros o hi ha un error, perquè amb carbó vegetal no es fa gas. D'altra banda, pot observar-se una constant en les notícies d'aquells primers dies: sempre hi havia vaixells "en camino" que havien de solucionar totes les carències. La promesa es repeteix en aquesta notícia de tres setmanes més tard: "por la Tenencia de Alcaldía de Abastos se han dado ya instrucciones a la Catalana de Gas y Electricidad para intensificar el suministro de gas a domicilio. La llegada de varios cargamentos de carbón, así como el anuncio de otros barcos que están, unos navegando y otros cargando..." (LVE, 21 de febrer).*

⁹⁷ El 26 de gener, les autoritats van donar ordre d'encendre tots els llums, per donar una nota ben visible del canvi que suposava l'ocupació. Vegeu-ne detalls al capítol 1.

⁹⁸ El 5 de febrer, el Servicio Eléctrico del Ejército feia saber als industrials de Barcelona que *"a partir del lunes día 6 podrán aumentar su actual consumo de electricidad, de una manera prudente, durante las horas de 22 noche a 7 mañana (...). Se ruega a los que trabajan en tres turnos de restringir todo lo posible durante el periodo de 17 a 22 horas (...). Los que trabajan en un turno, que lo hagan por la noche y si no es posible que lo terminen a las 17 horas". (LVE, 5 de febrer). Dues setmanes més tard, el mateix Servicio Eléctrico del Ejército feia saber que "por haber mejorado notablemente los medios de producción del fluido, a partir de hoy lunes día 20, las fábricas e industrias pueden utilizar normalmente la potencia que tengan contratada con la compañía suministradora excepto desde las 17 a las 21 horas los días laborables, que deberá restringirse el consumo a lo estrictamente indispensable. Los que tengan consumo superior a los 200 HP deberán comunicar a la compañía suministradora el horario de consumo que se establezca" (LVE, 21 de febrer). I finalment, a mitjans de març s'avisava que ja "pueden utilizar normalmente y sin restricciones la potencia que tengan contratada con la compañía suministradora" (LVE, 17 de març). El problema per als particulars era que disposaven d'electricitat però no de bombetes, que eren quelcom introbable a la Barcelona de 1939: *"Atento el Excmo Sr. Gobernador Civil a las necesidades de todo orden de la población, ante la escasez que se viene observando en el comercio de bombillas eléctricas..." (LVE, 21 de novembre).**

infraestructures danyats pels bombardeigs, i, en el cas de Catalunya, també pel que fa a les fibres imprescindibles per a la indústria tèxtil, molt important encara aleshores a la ciutat, amb empreses de grans dimensions com la Fabra y Coats o La España Industrial. La CIIM nº 2 va tractar d'encarrilar les necessitats, primer amb un optimisme que aviat es va demostrar desmesurat. L'endemà de l'ocupació, les coses es veien així:

“A consecuencia de una reunión celebrada ayer en la Diputación Provincial, a la que asistieron el presidente de la misma, señor Milà y Camps, y algunos diputados provinciales y los elementos que constituyen el Comité Algodonero, se tenía la fundada esperanza, sobre todo si persiste el mejoramiento en la transmisión de luz y fuerza, de poder poner en franca producción en los primeros días de la próxima semana un gran número de fábricas de la ciudad y del llano de Barcelona del ramo textil”⁹⁹

A l'arribar l'estiu, ja tothom era conscient de les dificultats d'importar cotó. Al port arribava de tant en tant algun vaixell amb bales de cotó dels Estats Units¹⁰⁰, però la quantitat era clarament insuficient. Es començava a parlar de solucions autàrquiques, algunes prou pintoresques, com la utilització de ginesta per obtenir fibra tèxtil o l'establiment de plantacions de cotó a Andalusia¹⁰¹. El mes de juliol, els

⁹⁹ LVE, 29 de gener.

¹⁰⁰ Com el vapor italià que va arribar la primera setmana de maig amb 700 bales de cotó nord-americanes.

¹⁰¹ El 20 de juliol, LVE publicava un article de Daniel Blanxart que és una de les millors mostres dels típics deliris autàrquics propis dels anys quaranta. En ell cantava les excel·lències de la ginesta (*retama*) per a fer fibres tèxtils i de paper: “*Cataluña puede dar una producción anual probablemente superior a 50.000 toneladas de rama seca que a un 13 por ciento de rendimiento corresponden más de 6.000 toneladas de fibra*”. Un mes abans (21 de juny), el periòdic *Madrid* publicava una entrevista amb “*un industrial catalán de paso en Madrid*”, al que no s'identificava, el

serveis tècnics de FET y de las JONS va convocar el II Consejo Nacional, a celebrar a Madrid el mes d'octubre, per a tractar del “*problema de la implantación de la autarquía*” als diferents camps. Es feia una crida a què tothom hi presentés idees sobre tota mena de sucedanis, sobretot de carburants i fibres tèxtils, idees que serien estudiades amb *atención* “*aunque procedan de personas que no militen en el partido*”.¹⁰²

Però paral·lelament a les iniciatives folklòriques, els industrials cotoners es movien en una línia de més eficàcia i la primera setmana d'agost es van obtenir resultats concrets. El govern espanyol va obtenir que nou bancs nord-americans atorguessin un crèdit de 13.750.000 dòlars a vàries cases exportadores nord-americanes per a la compra de 250.000 bales de cotó que revendrien a les fàbriques tèxtils espanyoles. Aquests crèdits van ser garantits pels principals bancs espanyols.¹⁰³ L'alcalde Mateu va anar personalment a Madrid a expressar el seu agraïment al Caudillo:

qual deia: “*Desde luego, y aunque otra cosa se haya dicho, las fábricas textiles de Cataluña están ya en condiciones de funcionar, y se ha salvado el utillaje en su casi totalidad. Algunas producen ya el 75% de su rendimiento en los días normales y, en su conjunto, trabajan a mitad de producción, pero ello obedece a las naturales dificultades en los transportes y, sobre todo, a la escasez de primeras materias, que se han de adquirir fuera de España, y a la necesidad de administrar cuidadosamente las divisas. Se ha demostrado, además, que no era necesaria la cantidad de algodón que se importaba, y que eran muchos los millones de pesetas inmovilizados en depósitos de algodón. Puede calcularse que con 100.000 balas de algodón por año basta para vestir a toda la población de España. En los campos de Motril, por ejemplo, se producían hace muchos años los mejores algodones del mundo y no hay motivo para que su cultivo no se restablezca en la medida necesaria. Además, se estudia el modo de hacer viscosilla, producto que Italia elabora en gran cantidad y que, mezclado, puede producir una economía del 50% en la importación que se establezca*”. A començaments d'agost, el ministre d'Indústria, Suances, en constituir-se a Bilbao la subcomissió reguladora del cotó va donar a conèixer l'existència d'una experiència pilot de plantació de cotó a Sevilla amb la que s'havien obtingut 12.000 bales “*para dar un paso en el camino de bastarnos a nosotros mismos, en un momento grave, como por ejemplo de aislamiento por causa de guerra*” (LVE, 8 d'agost).

¹⁰² LVE, 20 de juliol.

¹⁰³ LVE, 9 d'agost.

*“Nuestro júbilo está justificado. Necesitamos para nuestra producción textil de un año poco más de 300.000 balas de algodón. En Cataluña se consumen normalmente unas 1.000 diarias. Ya las tenemos. De Norteamérica vendrán 250.000 y de Egipto 60.000. El primer cargamento que ya está en camino llegará a nuestro puerto el 15 de agosto. Yo calculo que unos 100.000 parados tendrán ocupación constante a partir de la fecha anunciada”.*¹⁰⁴

El primer vaixell no va arribar el 15 sinó el 25 d'agost. Durant la tardor van anar arribant més vaixells que van deixar al port de Barcelona, en total, més de 60.000 bales de cotó. D'aquesta manera va quedar assegurada la producció durant l'últim trimestre de l'any¹⁰⁵. Les fàbriques tèxtils de Barcelona van acabar el 1939 funcionant intensament. L'alegria duraria poc, perquè al cap d'uns mesos tornarien les dificultats¹⁰⁶, però l'entusiasme de la patronal tèxtil de

¹⁰⁴ LVE, 3 d'agost.

¹⁰⁵ LVE, 4, 20 i 28 d'octubre, 4, 9 i 11 i 14 de novembre.

¹⁰⁶ Ho reflecteix un informe confidencial de la delegació barcelonina de Informació e Investigació de Falange (A.G.A. Gobernación caja 30, informe 72) del mes de maig de 1940: *“Con las 8.000 balas de algodón entregadas últimamente se zanja el crédito que una entidad bancaria americana otorgó (...) Hace dos meses aproximadamente que no se ha podido contratar ninguna cantidad de algodón “Jumel” y en cuanto al algodón americano el 58% del cupo correspondiente a los meses de Abril-Mayo ha sido alargado para el mes de junio; o sea que el algodón que tenía que servir para trabajar durante dos meses se tendrá que distribuir para tres, con el agravante de que la mayoría de los hiladores todavía no han entregado nada durante el mes de abril. La perspectiva para los meses de julio-agosto no puede ser peor, pues ya es oficial la noticia de que para dichos meses tan solo se podrá contratar el 25% para cada mes del 58% que el segundo trimestre del año actual tiene asignado. Así es que la intensificación del paro en las fábricas va a ser una realidad. Ante esta perspectiva, se recrudecen con mayor intensidad las inmoralidades que vienen cometiéndose por fabricantes, hiladores, almacenistas y comerciantes del ramo, sin que la detención de varios de ellos, les haya servido de escarmiento”.*

Barcelona aquell mes d'agost del 1939 va ser immens i les mostres d'adhesió al règim es van multiplicar sense estalviar superlatius.¹⁰⁷

Depuració de treballadors en empreses privades

Pel que fa a la mà d'obra, la reincorporació al treball va estar sotmeses a filtres tremendament arbitraris. Un informe confidencial de la delegació provincial de *Información e Investigación de Falange* a la Delegació Nacional¹⁰⁸ denunciava el maig de 1940 que *“en las depuraciones han sacrificado a cuatro desgraciados que tenían en las empresas y han ayudado y protegido a los verdaderos enemigos de nuestro Movimiento; se han dado casos insólitos, como el de hacer pasar por rojo a personal que por llevar un gran número de años en las empresas, un despido natural habría sido para las mismas, motivo de fuerte indemnización. A otros pobres viejos caducos que ya no rendían ya lo que habían rendido a la empresa en sus años de*

¹⁰⁷ El governador civil va engegar la màquina de fer ditirambes: *“Al hacer pública tan autorizada y grata información, estimo de estricta justicia revelar la intervención personalísima del Caudillo en la gestión y remate (a él naturalmente reservado y debido) de problema de tal trascendencia para Barcelona y, por consiguiente, para España. La normalidad del trabajo, del bienestar y de la vida civil para todos es inminente y quedará totalmente asegurada. Franco, Franco, Franco. Viva Barcelona entrañada en España. Arriba España integrada en Barcelona”* (LVE, 1 d'agost). El mateix dia, l'Ajuntament i la Cambra d'Indústria van expressar el seu agraïment al Caudillo per haver resolt el problema de la manca de cotó. Dos dies més tard ho feien el Centro Algodonero Nacional, el Foment del Treball Nacional i la Cambra de Comerç, i dos dies després el Colegio Oficial de Agentes Comisionistas de Aduanas de Barcelona, la S.A. de Receptores de Balas de Algodón de Barcelona, la Cámara de Corredores de Algodón Hilado de Barcelona, el Gremio de Confeccionistas Vendedores al Detall de Camisería, la Liga de Defensa Industrial y Comercial i altres entitats.

¹⁰⁸ Archivo General de la Administración (AGA), Governació, S.G.M. (10), caixa número 30. Informe número 72, 22 de maig de 1940.

juventud, también se hizo servir la depuración para sacárselos de encima”¹⁰⁹.

Un cop més, les contradiccions afloren en aquell any 1939. Al costat de persones acomiadades i condemnades al pacte de la fam sense que s’haguessin significat especialment durant la guerra, n’hi ha d’altres que, havent-se significat molt, no van ser inquietades o fins i tot van poder treballar en llocs claus de l’administració. Esmentem més endavant els casos de Pere Català Pich, autor del cèlebre cartell “Aixafem el feixisme” que va poder seguir amb la seva activitat normal sense problemes¹¹⁰ i d’Enriqueta O’Neill, actriu del Teatro Proletario i col·laboradora de Film Popular, que va entrar a treballar, el mateix 1939, a Govern Civil¹¹¹. Però n’hi ha d’altres, entre els que no és dels menys significatiu el cas d’Elvira Farreras, que va ser secretària de direcció de Malraux durant el rodatge a Barcelona, els últims mesos de la guerra, del film *L’Espoir*, amb guió de Max Aub, i que va entrar a treballar el 1939 al consolat alemany de Barcelona sense problemes¹¹². Es tracta sens dubte d’anècdotes dintre d’un panorama

¹⁰⁹ Un altre informe de juliol de 1940 (A.G.A. Gobernación caja 40) esmentava casos concrets: “*En la Delegación de los Servicios Hidráulicos del Pirineo Oriental, nuestro enlace denuncia a dos sujetos, representante el primero de la fatídica U.G.T. en las Oficinas; patrullero con armas en los primeros días de la revolución, coaccionador disimulado del personal honrado y alborotador marxista y voluntario de las milicias rojas, el segundo; incondicionales de la Anti-España, colaboradores de aquel “gobierno” separatista e indignos hoy de ocupar puesto en una oficina del Estado*”. I tot seguit l’informe posava en evidència la importància de la delació en els processos de depuració: “*Las causas de esta deficiencia depuradora radican en la falta de un valor cívico sin precedentes de sus compañeros de trabajo, quienes por olvido, temor, compasión inexplicable o amistad, dan referencias inmejorables*”.

¹¹⁰ Vegeu la nota 44 del capítol 6.

¹¹¹ Vegeu la nota 53 del capítol 6.

¹¹² Ella mateixa ho explica en una entrevista que a manera de memòries li va fer el periodista Antoni Ribas:

general repressiu i és probable que en casos com aquest hi hagi una part de la història que és inconfessable, però casos com aquests són il·lustratius de l'arbitrarietat i la desorganització dels primers temps i, sobretot, de què la repressió va estar basada en la delació. Si un tenia la sort de què ningú denunciés les seves activitats durant la guerra, és probable que pogués tirar endavant sense massa entrebancs. Sense la col·laboració d'una part important de la població, els mecanismes repressius, en tots els aspectes, no haurien funcionat sens dubte com van funcionar. I aquest és un aspecte que fins ara ha estat enormement menystingut.

L'aspecte més conegut fins ara és sens dubte el de les depuracions de funcionaris de la Generalitat, de l'Ajuntament, o de delegacions ministerials de l'estat, segurament perquè són les més fàcilment quantificables. Menys conegut és, en canvi, el tema dels acomiadaments per motius polítics en empreses privades.

Com a primera mesura, els administradors de les empreses van ser cominats a portar abans del dijous 2 de febrer unes llistes de tot el personal. Un mes i mig després de l'ocupació, el general Álvarez Arenas, cap dels Servicios de Ocupación, estableix els mecanismes

“El mes de febrer de 1939 va escriure'm la dona de Max Aub, Perpètua, per saber què ens havia passat... No va passar-nos res. Mai ningú no va dir-me ni preguntar-me res de tot això, ni quan posteriorment vaig treballar al consolat alemany (Farreras, pag. 39) (...) El 26 de gener entren els nacionals, el 27 m'estic a casa, però el 28, a una amiga que vivia al Putxet, la Carlota Viltró, que també parlava alemany, li proposo d'anar a oferir-nos com a intèrprets dels soldats alemanys ferits, al consolat alemany. I ens hi vam presentar. El consolat era a la casa de Domènech i Montaner dels jardins del passeig de Gràcia, sobre el Cafè Vienès. Vam explicar de què es tractava i vam deixar les adreces (...) L'1 de febrer es va aturar davant de casa un cotxe de la Legión Cóndor i un oficial em diu que jo i la Carlota ja podem presentar-nos al consolat. I vam anar-hi ràpid. El cònsol, Rolf Jaeger —després va passar-ho malament—, ens diu que necessita personal perquè tota la gent del consolat encara ha de venir de Burgos. Vol gent que sàpiga escriure a màquina i ens diu que l'endemà ja podem començar a treballar. La Carlota va fer de telefonista i jo em vaig encarregar de redactar les notes de premsa i de diverses qüestions de secretaria. I mai no ens van preguntar res del que havíem fet durant la guerra! (Farreras, pag. 43).

legals que devien utilitzar els patrons per acomiadar de les seves empreses els treballadors que desitgessin.¹¹³ En síntesi, les seves disposicions establien que l'empresari podia acomiadar per motius polítics tots els qui haguessin entrat a treballar després del 18 de juliol i, dels que hi fossin abans, aquells que cregués convenient prèvia consulta a la Jefatura Superior de Policía. Les decisions finals calia comunicar-les a la Delegación de Trabajo i el termini establert per a portar a terme aquesta selecció del personal amb mètodes expeditius fou en principi fins el 30 d'abril. Tots els acomiadaments posteriors havien de passar ja per la *Magistratura de Trabajo*, el que, de fet, no suposava un gran avantatge per al treballador¹¹⁴.

L'estricta legalisme que emanava el text d'aquestes disposicions contrastava amb la realitat. Els patrons, segurs de què el poder era al seu costat, burlaven sense por el compliment de la Llei i tiraven pel dret, en la seguretat que difícilment cap treballador gosaria reclamar ni molt menys obtenir satisfacció a la seva reclamació¹¹⁵. A la pràctica,

¹¹³ Vegeu-les a l'apèndix 7.

¹¹⁴ Segons una disposició del delegat de Trabajo, Fermin Sanz Orrio, els treballadors podien recórrer, si volien, contra acomiadaments "*por causas de orden político*". Per a fer-ho, en el termini de cinc dies havien d'aportar certificats de bona conducta expedits per autoritats de l'estat o del Movimiento. L'empresari tenia tres dies per a contestar i després decidia la Delgación de Trabajo. "*Se advierte a todos que el plazo para solicitar despidos por estas causas político-sociales termino el 30 de abril último, según lo dispuesto en el Bando del mismo mes, por tanto, posteriormente los despidos que se basen en tales causas habrán de tramitarse por el procedimiento ordinario ante la Magistratura de Trabajo, un virtud de demanda por despido*". (LVE, 9 de juliol). Sanz Orrio fou delegat de Treball a partir del 14 de juny, data en què va substituir a Ramon Torner en el càrrec. Anteriorment havia estat delegat provincial de la CNS.

¹¹⁵ En teoria tenien dret a fer-ho, com reflecteix aquesta altra nota de Sanz Orrio: "*Siendo mucha las empresas y patronos interesados en expedientes de depuración de personal tramitados a su instancia, que por negligencia o mala fe dejan de notificar a sus empleados u obreros la resolución de esta Delegación autorizando los despidos, con lo que causan a sus dependiente los perjuicios derivados de no poder utilizar el recurso de reposición establecido contra los despidos por la Orden de esa Delegación de 6 de julio último, se recuerda a los patronos la inexcusable obligación en que se encuentran de notificar a cada uno de sus empleados u obreros cuyo despido haya sido autorizado, la resolución íntegra de esa Delegación, debiendo hacerse tal notificación*

els patrons van quedar amb les mans lliures per a fer allò que mes els convingués, i no va seguir-se una línia comuna d'actuació¹¹⁶. Va haver-hi casos d'acomiadaments arbitraris i va haver-hi casos d'admissions sense filar prim. De fet, la selecció més important de treballadors ja l'havia feta l'exili i els empresaris no anaven tan sobrats de personal especialitzat com per a rebutjar un bon operari per causa de les seves idees. Els qui devien pagar un preu més alt eren els obrers no especialitzats, el peonatge fàcilment substituïble.

En una entrevista¹¹⁷, l'obrero tèxtil, militant del PSUC, Isabel Vicente, ens assegurava que quan va arribar a Barcelona el gener del 1940, de retorn de l'exili, va anar a demanar feina a la Sedeta, l'empresa on havia treballat des de molt jove, "però ja era tot ocupat":

"Havia estat tancada deu dies, en entrar els feixistes, però després havien readmès a tothom que s'havia presentat, sense demanar explicacions. Només els que érem fora ens havien quedat sense el nostre lloc de treball."

En un altre estudi que vam fer sobre l'empresa tèxtil barcelonina "La España Industrial"¹¹⁸, vam obtenir informació oral de treballadors que

individualmente a cada uno de los despedidos, justificando haberlo hecho así ante esa Delegación, ya que de lo contrario se entenderá, aparte de las sanciones que procedan, que el patrono interesado renuncia a seguir instando el expediente -Por Dios, por España, y su Revolución Nacional-Sindicalista- Fermín Sanz Orrio"(LVE, 28 d'octubre).

¹¹⁶ Cal remarcar que el control polític arribava a totes les categories laborals, començant per les més altes. Els gerents, directors i consellers de S.A. amb capital superior als 5 milions havien de ser aprovats pel govern, segons una Llei publicada al BOE el 1 de setembre.

¹¹⁷ FABRE, J. i HUERTAS, J.M.: "Conversa amb Isabel Vicente. Una vida a la Sedeta i a la presó". *L'Avenç*, num.20, pag. 13.

¹¹⁸ FABRE, J. i HUERTAS, J.M.: "La penúltima mort de "La España Industrial". Un assaig d'història oral". *L'Avenç* num. 34, pag. 25. Es tracta d'una síntesi que vem elaborar per a la revista d'un treball molt més ampli realitzat per encàrrec de la FIHES, ara integrada amb el CEHI, als arxius del qual, a la Vall d'Hebron, es poden consultar les cintes i la transcripció de totes les entrevistes

ens asseguraven que la majoria dels que van presentar-se a la porta de la fàbrica a partir de febrer de 1939 van ser readmesos sense inconvenients, fins i tot destacats militants anarcosindicalistes o membres del comitè d'empresa durant la guerra¹¹⁹. Manuel Oriol, que va viure la situació des de la secció de personal, ens assegurava que després de la guerra va ser admès tot aquell qui va tornar:

"Naturalment, molts ja no van tornar, i és possible que es produís algun cas de no admissió del qual jo no en tinc constància. El que puc assegurar és que no hi va haver cap trauma col·lectiu. El que sí recordo és que a tots, a mesura que ens anàvem presentant, ens feien fer una declaració jurada de quatre cares en la qual havíem d'inscriure la nostra afiliació, la data de la nostra entrada, la categoria que teníem en el moment de l'acabament de la guerra i en el moment de l'inici, situacions personals, etcètera. Hi havia també dues caselles on havies de posar els noms de dues persones que et recomanessin. Però en general t'ho signava qualsevol, el capellà o el senyor de la botiga del costat."

Andreu Belenguer, que també recorda que s'havia d'omplir aquest full és dur en els seus judicis i creu que van ser bastants els que no van ser admesos pels seus antecedents. "Et feien una mena de judici", diu. Però a ell, personalment, que era de l'Esquerra Republicana i havia estat al front, el van readmetre sense inconvenients. Josep Guinovart, que no treballava a La España Industrial però era del barri de Sants i treballava activament en la clandestinitat com a comunista —fou un dels 78 de la caiguda de 1946— assegura, però, que el motiu que agafessin a molta gent sense demanar gaires explicacions no era per la bona voluntat del baró, sinó per la necessitat que tenia una fàbrica

¹¹⁹ Uns dels que ens van explicar que havien estat readmesos eren J. Calatayud, que ja era membre significat de la CNT abans de la guerra i va anar voluntari al front, i Jaume Albúnia, que va pertànyer al comitè d'empresa col·lectivitzada durant la guerra.

tèxtil de recuperar personal especialitzat, la major part del qual havia marxat a l'exili.

Hi havia, a més, dos motius que generava la mateixa lògica del sistema per a què els amos no exageressin els acomiadaments: l'un, el principi que un treballador agraït és un treballador rendible, i l'altre que existia la por que en lloc d'un bon treballador acomiadat per desafecte els enviessin un *excombatiente* que fos un inepte o un gandul¹²⁰. Les reticències dels empresaris a contractar *ex combatientes* i, sobretot, mutilats, foren tan intenses com les pressions de les autoritats per obligar-los a agafar-ne. La norma era que havien de contractar un mutilat de guerra per cada vint treballadors que tinguessin¹²¹ i que el 80% de les vacants produïdes a partir del 18 de juliol del 1936 havien de ser cobertes amb *ex combatientes*¹²². La contractació havia de fer-se per mitjà del Foment del Treball Nacional, que va adquirir el compromís de col·locar 10.000 mutilats entre les empreses catalanes¹²³.

¹²⁰ Bona prova del descrèdit d'aquells que entraven a les empreses en virtut dels cupos obligatoris per a mutilats, excombatents o excautius n'és un informe confidencial de la *Delegación Provincial de Información e Investigación de Falange* a la *Delegación Nacional* (Archivo General de la Administración (AGA), Governació, S.G.M. (10), caixa número 30. Informe número 72, 22 de maig de 1940) en el que es lamentaven que "*los camaradas pertenecientes al Partido y que trabajan en las empresas citadas, por regla general son víctimas de postergación y hasta escarnio y se aprovecha la primera oportunidad que se presenta para deshacerse de ellos; a excombatientes y excautivos, les es muy corriente oírse decir que según la Empresa no tienen ningún derecho, toda vez que si alegan algún mérito, es de orden patriótico y no profesional y que por lo tanto, quien debe recompensarles, es el Estado con una medalla*".

¹²¹ Article 36 del reglament del Cuerpo de Mutilados

¹²² Decret Llei del 25 d'agost del 1939.

¹²³ El mes de desembre, el Foment es lamentava: "*En virtud del compromiso de honor contraído por el Fomento de colocar diez mil Caballeros Mutilados, los socios de la entidad han quedado dispensados de cumplir una tramitación un tanto complicada, librándose así de incurrir fácilmente en omisiones severamente sancionadas. Este privilegio, como es natural, no puede servir de pretexto para eludir la obligación legal y sobre todo moral de esforzarse en el cumplimiento de un deber que sería exigido a todos con el mayor rigor, si esta Corporación no hubiera adquirido aquel*

El problema va sorgir, però, quan es va comprovar que no es trobaven mutilats amb ganes de treballar. A mitjan agost només se n'havien presentat una vintena a la Casa dels Canonges, on hi havia la *Comisión Inspectora Provincial del Benemérito Cuerpo de Mutilados de Guerra por la Patria*¹²⁴. Els qui n'havien organitzat la col·locació no havien pensat que pertanyien a un exèrcit d'ocupació i per tant entre ells n'hi havia pocs de catalans o amb ganes de trobar treball a Catalunya.

Diferent era la situació d'ex-combatientes no mutilats: el mateix mes d'agost se n'havien inscrit 854 a la *Comisión Provincial de Reincorporación de ex combatientes al Trabajo, "de los cuales están colocados o en trámites de colocación 576"*¹²⁵. També els excautivos,

compromiso o, lo que no cabe esperar, se viese en la imposibilidad de llevarlo a buen término. Deseamos que nuestros asociados se fijen en lo que preceptúa el artículo 36 del Reglamento del Cuerpo de Mutilados, que establece la obligatoriedad de colocar un mutilado por cada veinte trabajadores o dependientes, o fracción de veinte superior a diez'. (LVE, 7 de desembre). El 9 de maig ja s'havia publicat una crida semblant de la Cámara Oficial de Industria.

En base a aquest article 36, ja a finals de març s'havia constituït a Barcelona la comissió encarregada de vetllar per la col·locació de mutilats de l'exèrcit —franquista, naturalment— a les empreses i als organismes depenents de l'Administració: “*Se pone en conocimiento del público en general que la Comisión Inspectora Provincial del Benemérito Cuerpo de Mutilados de Guerra por la Patria ha quedado instalado en esa capital en el edificio de la excelentísima Diputación. Misión principal de esta Comisión es la de colocación de los Caballeros Mutilados con capacidad de utilización en aquellos empleos, cargos o destinos que les están reservados por el Reglamento Orgánico del Cuerpo, de 5 de abril de 1939, y a tal fin ha de formarse el oportuno censo de destinos, viniendo obligados las corporaciones, entidades y personas particulares a presentar a la Comisión los que les corresponde, esperando que no se verá precisada a hacer uso de los medios coactivos que le asisten para exigir el cumplimiento de este deber legal*” (LVE, 2 d'abril)

Per assegurar-se que cap empresa es fes l'orni, el Governador Civil, al poc temps d'arribar, va fer pública una nota instant als treballadors que denunciessin els patrons que incomplissin “*la legislación social vigente*”, especialment en matèria d'admissió i readmissió de mutilats i ex-combatientes (LVE, 20 de juliol)

¹²⁴ “*El presidente de dicha Comisión, don Juan Sarradam ha dicho, respecto a los mutilados presentados, que lo han hecho algunos procedentes de los Tercios de la Virgen de Montserrat, de Nuestra Señora de Bolbonera, Banderas de Falange, todos ellos naturales de esta región y a los que se dará ocupación tan pronto como lo permitan las ofertas de plazas recibidas. El número de presentados hasta ahora asciende a 20, y entre ellos figuran un labrador, varios estudiantes, un peluquero, un minero, un comerciante, un contable, un relojero y un ganadero*”.(LVE, 10 d'agost).

¹²⁵ Així s'informà durant una visita del Governador Militar al local de la Comisión Provincial de Reincorporación de ex-combatientes al Trabajo, distints de la comissió encarregada de trobar feina

és a dir aquells qui van estar presos dels republicans, i els familiars de *caídos*, podien beneficiar-se d'aquesta legislació laboral amb una discriminació positiva basada en motius polítics¹²⁶.

El que més temien els patrons, tanmateix, era contractar afiliats a Falange, perquè això li suposava haver-li de donar vacances pagades cada dos per tres, ja que eren obligats a no descomptar-lis els dies que no anaven al treball, perquè tenien de ser presents en algunes de les nombrosíssimes concentracions patriòtiques de la postguerra, fins i tot si eren fora de Catalunya i suposava l'absència del treballador durant diversos dies¹²⁷.

De totes maneres, no va caure sobre les empreses privades cap allau d'*ex combatientes*, *ex cautivos*, mutilats o familiars de *caídos*, perquè la majoria van optar per buscar canongies a l'administració pública¹²⁸.

als mutilats: "*Hasta la fecha se han inscrito 854 ex combatientes, de los cuales están colocados o en trámites de colocación 576 (...). Los beneficios alcanzan en esta provincia a quienes tenían su residencia en la misma el 1 de julio de 1936, salvo casos previstos por a Ley*". (LVE, 30 d'agost)

¹²⁶ "*Todos los excautivos por Dios y por España y los familiares de Caídos por nuestra Santa Causa que se hallen sin colocación pasarán urgentemente por la Delegación Provincial de ex cautivos, Pº de Gracia, 58, principal*". (LVE, 26 de novembre)

¹²⁷ Alguns exemples: "*Los patronos pagarán el salario de los días no trabajados a los miembros de Organizaciones Juveniles FET y de las JONS que asistan a la concentración del 29 de octubre en Madrid*" (LVE, 19 d'octubre). "*La Sección Femenina de FET y de las JONS ruega a las empresas comerciales que tengan a su servicio camaradas afiliadas a la organización las autoricen a asistir al festival que tendrá lugar mañana sábado, a las 3 de a tarde en el campo de F.C. Barcelona, con motivo de primer campeonato nacional deportivo femenino de FET y de las JONS*" (LVE, 18 de novembre). "*La empresa cuyos obreros o empleados se trasladen a Madrid, por orden de los organismos del Movimiento, a los actos de sepelio de José Antonio Primo de Rivera, fundado y guía de la Falange, vienen obligados a conceder permiso y abonar sin recuperación el tiempo que dure el viaje, salvo que los afectados perciban por otro conducto o renuncien a dicha remuneración*" (LVE, 26 de novembre)

¹²⁸ Pot dir-se que la pràctica totalitat de funcionaris depurats per haver restat fidels a la República i a la Generalitat van ser substituïts pels privilegiats del nou règim. Aquesta discriminació va prendre caràcter de Llei en el Consejo de Ministros celebrat a finals d'agost on Franco va presentar una Llei "*en virtud de la cual el Estado tiene un gesto de reparación para todos aquellos funcionarios que en la zona roja fueron separados de sus empleos y se les concede el sueldo entero*" (LVE, 26 d'agost. El decret es va publicar al BOE del 27 d'agost). En el mateix Consell de Ministres va

Una altra forma de privilegis es va estendre a determinats establiments comercials sobre els que l'Administració tenia establerts quotes d'obertura, com els estancs, les gasolineres, els quioscos i les administracions de loteria, que van ser atorgats preferentment a mutilats, ex cautijs i familiars de *caídos*¹²⁹. Els estancs, per exemple, van ser atorgats sistemàticament a vídues de militars. Els amos de les finques urbanes van ser obligats a posar de porter, si no en tenien, a

reglamentar-se la provisió de destins en els cossos de l'administració en favor dels ex combatents, mutilats i ex cautijs. La distribució, segons la llei de Jefatura del Estado que va publicar el BOE de l'1 de setembre, havia de fer-se de la manera següent: 20% de les places per als mutilats, 20% per als oficials provisionals de complement que tinguessin medalla de campanya o condicions per a obtenir-la, 20% per als altres ex combatents, 10% per als ex cautijs amb determinades condicions, i 10% per als orfes i familiars de víctimes de la guerra (en el costat franquista, se sobreentén). L'Ajuntament de Barcelona, i es de suposar que d'altres organismes també, va prendre's les coses tan al peu de la lletra que *"no sólo convocó tales concursos, sin que, en casi todos ellos, renunció al 20% que, en virtud de la Ley de 25 de agosto de 1939 le quedaba de libre nombramiento, en favor de los beneficiarios de la expresada Ley"* (La obra realizada por el primer Ayuntamiento... pag. 15).

De tota manera, ja abans d'aquest Consell de Ministres, els organismes de l'Administració havien anat proveïnt places a favor dels vencedors. Heus -ne ací alguns exemples:

"La Comisión Municipal Permanente acordó conceder a los familiares de los funcionarios asesinados por los rojos el abono de las mensualidades dejadas de percibir por lo mismos y las pensiones y mejora de pensiones que les correspondan, así como el derecho a ocupar los familiares que de él dependieran plazas que puedan resultar vacantes en el Ayuntamiento; conceder pensiones extraordinarias a los familiares de los temporeros asesinados por los rojos, abonar, con distintas condiciones y restricciones, los sueldos de los funcionarios pasados a la España Nacional, de los encarcelados, de los que dejaron de prestar servicio para burlar las órdenes de movilización del gobierno rojo, reparando con tales acuerdos los vejámenes sufridos por los mismos por su adhesión a la Causa Nacional" (LVE, 24 de març).

"El Teniente de Alcalde delegado de Transportes se complace en hacer pública su satisfacción por la buena acogida del billete obligatorio para el servicio de guardacoches que ha obtenido por parte de los conductores de vehículos. Asimismo, tiene empeño en significar que el producto de este servicio se destinará únicamente a pago de jornales a los guardacoches, todos ellos mutilados". (LVE, 6 de juliol)

"La Comisión Municipal Permanente acordó aprobar la creación de cuatro plazas de ordenanza de 3a. dotadas con el haber anual de 3.120 pesetas, más 480 como indemnización por el alquiler de la casa, y reservarlas para que sean provistas íntegramente por individuos del Cuerpo de Mutilados de Guerra". (LVE, 8 de juliol)

"Habiéndose acordado por la Comisión Municipal Permanente las bases para la provisión de 100 plazas de individuos de la Guardia urbana, de las cuales se reservan treinta para Caballeros Mutilados de guerra y setenta para ex-combatientes". (LVE, 27 d'agost).

¹²⁹ El 26 de juliol, Franco havia signat una llei creant un patronat depenent del Ministerio de Hacienda, encarregat de la provisió de les administracions de loteria, expendeduries de tabac i assortiors de gasolina a favor de mutilats, ex cautijs i familiars de *caídos* (BOE del 27 de juliol)

un mutilat de guerra¹³⁰, i l'Ajuntament de Barcelona va decidir atorgar concessions de quioscos de venda de periòdics només a “*personas de reconocida adhesión al Movimiento Nacional*”¹³¹ i atorgar preferència en les subhastes de parades als mercats a “*los hijos de los funcionarios asesinados durante la dominación roja*”¹³², així com preferència per a que els seus fills ocupessin plaça a les escoles municipals i, a més, sense pagar matrícula¹³³.

Sobre aquestes bases es va reconstruir el mercat laboral de la ciutat de Barcelona.

Propietaris agraiïts

Han estat molts ja, a aquestes alçades, els qui han tractat d'establir quin va ser el paper de la burgesia catalana a la postguerra als anys quaranta: si en tragué profit, de la victòria franquista, si conquerí noves posicions, si va créixer el seu poder econòmic i polític, o bé si fou marginada, si fou part integrant dels derrotats. D'entre les diverses opcions, cadascuna de les quals ha tingut fins ara els seus partidaris, és força general el consens sobre el fet que la victòria franquista permeté la supervivència de determinats sectors socials, supervivència

¹³⁰ LVE, 22 d'agost.

¹³¹ LVE, 25 de juny.

¹³² Acord de la Comissió Municipal Permanent del 29 d'agost, refrendat pel Ple del 15 de setembre (Gaceta Municipal, 1939, pag. 296). Els funcionaris “*asesinados durante la dominación roja*” van ser 53 (de 6.497 que n'hi havia a la plantilla l'any 1936) segons *La obra realizada...*, pag. 15.

¹³³ LVE, 20 de setembre.

física, recuperació de les seves propietats i un nou marc polític que els va permetre millorar la seva posició econòmica¹³⁴.

Francesc Cabana, bon coneixedor de les grans famílies industrials catalanes, va més enllà: “Per definició, tota la burgesia que vivia i treballava a Catalunya era afectada al Règim. I com més alta burgesia, més afectada. En donava testimonis continuats”. Però introdueix alguns matisos més discutibles: “Una altra cosa és creure que la burgesia fos massivament afectada. Els col·laboradors actius amb el règim, dintre de la burgesia catalana, són pocs (...) Prefereixen fer la seva feina i deixen l’ambició política per a persones amb professions liberals o funcionaris amb ambició personal”¹³⁵.

És un argument que es troba repetit sovint en els que han entrat en un tema tan espinós: la burgesia no col·laborava de gust, sinó que ho feia perquè no quedava més remei si es volia tirar endavant el negoci, en un règim tan intervencionista com el franquista de la primera etapa.

Aquesta visió tan materialista prové, curiosament, dels historiadors menys materialistes, que prefereixen ignorar els components ideològics de l’adhesió al franquisme de sectors de la població catalana que arriben fins molt avall en els graus socials. Ignasi Riera, escriptor fill d’un modest impressor que feia feines per als

¹³⁴ Que aquest agraïment segueix vigent ho demostra una carta al director de La Vanguardia publicada en aquest diari el 17 de setembre de 1999:

“En la sección Cultura y Espectáculos del 5/IX/1999, Rosa Regàs escribe: “La burguesía catalana apoyó al franquismo, y eso tuvo unas consecuencias funestas” ¿A quien tenía que apoyar? El gobierno republicano les quitó todo y los que no habían podido escapar al extranjero los enviaban a las checas o a un paseo por la Rabasada. Al liberar Cataluña, Franco les devolvió todo, creo que es lógico que se lo agradecieran – Jordi Lluís Martí. Barcelona”.

¹³⁵ Cabana: *La burgesia catalana*, pag. 149.

jesuïtes i que, gràcies a això, va poder ingressar com alumne al col·legi de Sant Ignasi, on anaven tots els fills de la burgesia, expressa en un dels seus llibres¹³⁶ una referència molt personal, en la que reconeix aquesta component ideològica:

“La litúrgia patriòtica del col·legi ens portava a hissar bandera i a no qüestionar mai l’adhesió a l’Espanya de Franco que havia permès, entre altres coses, el retorn a Catalunya dels nostres temuts/admirats padres jesuïtes”

Es detecta constantment, en tots els llibres de records i de memòries. Al costat de l’agraïment al franquisme per haver pogut recuperar el negoci, i a vegades en molt bones condicions, hi ha una altra mena d’agraïment per poder seguir portant el tipus de vida quotidiana a què estaven acostumats, per poder seguir mantenint els seus ritus religiosos i socials: un paper destacat a la parròquia, unes determinades formes de cultura i de relació social... I això va des del palco del Liceu als Pastorets del Cercle Catòlic, des del banc de primera fila a missa de dotze fins a la feina generosa i anònima en les obres caritatives de l’Església. Des de l’alta burgesia a les classes mitjanes més properes als sectors obrers. Unes formes de vida que havien quedat trencades a mitjans de 1936 i que molts nivells socials, i no només l’alta burgesia, van recuperar amb gust, afegint-t’hi, si calia, alguns dels nous rituals del franquisme, fos l’afiliació uniformada dels fills a les organitzacions de Falange o la col·laboració amb qualsevol altre iniciativa de les noves autoritats. La gent estava tipa de guerra i eren molts els que rebien amb esperança les tropes franquistes, potser no tant pel que representaven com perquè significaven la fi d’una

¹³⁶ Riera, pag. 166

situació no desitjada. Ignasi Agustí exagerava sens dubte quan escrivia:

“Lo que es cierto es que las tropas del general Franco entramos en Barcelona el 26 de enero de 1939; llegamos a una ciudad dispuesta a todo por apoyar el nuevo régimen y solidificar su situación de base”¹³⁷

Exagera en convertir l'adhesió en universal, però s'aproxima força a la realitat en referir-se al desig de començar de nou, d'oblidar el malson i de tornar als vells costums, encara que fos necessari deixar de costat la llengua. Com em deia una dona que tenia aleshores 22 anys:

“Ens conformàvem recordant les paraules de Torras i Bages: Catalunya serà cristiana o no serà. El més important de l'existència de Catalunya és que fos cristiana, i no pas la llengua. Si per a què pogués continuar sent cristiana calia, de moment, oblidar-se de la llengua, doncs ho faríem”¹³⁸.

Van ser molts els que, voluntàriament van deixar de costat la seva llengua materna, i no només el 1939, sinó fins al final mateix del franquisme. El possibilisme es va imposar, deixat aquesta qüestió en segon terme. Això fou especialment evident en les professions que tenen en la llengua el seu instrument bàsic, com els advocats, els escriptors o els periodistes. Alguns s'hi van adaptar molt bé, altres es van negar durant molts anys a escriure en castellà—i alguns s'hi van negar sempre— i la majoria va submergir-se en una mena d'esquizofrènia que transcendia el marc estrictament lingüístic, ja que no solament veien vetades les seves possibilitats d'expressar-se en

¹³⁷ Citat a Termes, pag. 179.

¹³⁸ Testimoni personal de Maria Fornaguera recollit el 1999.

català, sinó també de parlar de coses catalanes. Un periodista tan significativament franquista des de la primera hora com Ricard Suñé¹³⁹, carlí, va escriure l'any 1945 un molt interessant estudi sobre el periòdic *Un tros de paper*, i ho va fer en català tot i saber que mai podria publicar-lo. I de fet encara ara roman inèdit. En el pròleg del manuscrit, que hem pogut consultar, hi va escriure:

“Estic gairebé segur de què aquest treballlet meu no veurà la llum. No hi fa res. L'escric per gust d'escriure. Generalment la meua ploma es mou pels altres. Ara em plau fer-ho per a mi. És una disbauxa, tal vegada, puix perdo un temps “cotizable”. No hi fa res. El tema em suggestiona. Té per a mi, un doble encant: el del barcelonisme vuitcentista i el de l'aspecte periodístic (...) Jo vull dedicar-li aquest treballlet, com a penyora de la meua simpatia. Ho faig en català”.

¿Quants rebien el franquisme amb els braços oberts per raons religioses, quants perquè significava la fi de la guerra, quants perquè representava recuperar les propietats, per insignificants que fossin, quants per desig de venjança, quants pel que Albert Ribas qualifica d'“interès objectiu” ja que els assegurava una “pau social”?¹⁴⁰. Quantificar tot això és clarament impossible. Però el que és ben segur és que, passat l'entusiasme de les primeres setmanes, apagades les esperances posades en el nou règim al cap de pocs mesos, el nombre de descontents va anar augmentant ràpidament. Si la manca de matèries primeres era la principal preocupació dels empresaris, la manca d'aliments i de treball ho era de la classe obrera. La repressió lingüística i de les manifestacions externes de catalanitat va ser també una causa de progressiva desafecció de les classes mitjanes. Un

¹³⁹ Vegeu el capítol 5, dedicat a la premsa.

¹⁴⁰ Ribas, pag. 54.

informe confidencial de la delegació barcelonina de Informació e Investigació¹⁴¹ feia un cru retrat de la Barcelona de juliol de 1940:

“Existen infinidad de obreros en paro forzoso (...) Es corriente ver familias numerosas que, dados sus míseros jornales sufren lo indecible para sostener y sin probabilidades para ellos de mejorar de momento su situación económica a la par que observan con horror como de una manera progressiva se elevan los precios de los artículos más indispensables (...) Los géneros de vestir y calzar están a precios inasequibles para el obrero...”

El mateix informe feia una descripció encara més dura dels barris obrers de la ciutat:

“Reina una verdadera miseria; hay muchas familias principalmente en los barrios de Somorrostro, Marbella y Bogatell, a las cuales les falta de todo; se exhiben por la calle muchos niños mal vestidos y harapientos; en la parte femenina —herencia que nos dejó el gobierno rojo— hay casos lamentables, pues chiquilla se lanzan a la “vida”, sin respeto para sus padres en algunos casos, y con la tolerancia de estos, en otros y todos manifiestan lo mismo: que no trabajan y que de alguna manera han de vivir” (...) Causa un efecto deplorable observar grupos de muchachos de diez a catorce años que deambulan a todas horas por las calles de esta ciudad (...), se cuelgan por los tranvías, se baten en “pedreas”, dañan a la propiedad y muchas veces instigados por sus

¹⁴¹ A.G.A. Gobernación, caja 40, 15 de juliol de 1940.

mayores, se dedican a la mendicidad, venta clandestina y con frecuencia, en apoderarse de lo ajeno”.

La misèria en la vida quotidiana no era només cosa dels obrers en atur. Arribava també a les classes mitjanes empobrides, entre les quals moltes famílies en principi havien rebut amb esperança el franquisme. Lidia Falcón fa en les seves memòries un dels més vívids retrats de les dificultats d'aquells temps, dels molts que poden trobar-se, i que ben segur podria subscriure la immensa majoria dels que, sense tenir patrimoni, van haver de sobreviure en aquella immediata postguerra:

“Encubríamos nuestra pobreza con mil astucias: el arreglo de vestidos desechables, el peinado casero imitando el profesional, complicado maquillaje del que mamá era experta... pero la pobreza nos obligaba a mezquinas economías. No tiraba una pizca de comida. Las sobras de aquellos pucheros apenas comestibles y de las legumbres del racionamiento se recalentaban a la noche o se adobaban de nuevo intentando disimular el primitivo sabor. El pan que no comía servía para la sopa, para las torrijas mojadas en agua y fritas con grasa vegetal, antes de que los últimos restos fueran a parar al saco de nuestros clientes. La leche era un lujo que se apreciaba gota a gota. El queso sólo disfrutaba algunos días al mes. El jabón se usaba hasta que era imposible manejarlo. Y un sinfín de remiendos para mantener en uso cualquier artículo, desde la ropa mil veces reformada hasta los lápices. Una funda de metal permitía utilizar la colilla más pequeña del lápiz, que estaba en funcionamiento hasta que no podía sacársela más punta. Los cuadernos, las hojas de papel, la tinta, todo era gastado con un cuidadoso control. (...) Faltaban los artículos más indispensables. Las sábanas rotas eran remendadas pacientemente por mi abuela en largas tardes de costura a la luz del velón, con sus débiles ojos y sus manos temblorosas, que anunciaban claramente la decadencia de la edad. Mis vestidos se confeccionaban con los más viejos de mi madre y de mis primas, y durante cinco años usé el mismo abrigo, hasta que salía un palmo de falda por debajo y apenas podía abrochármelo. Pasaron muchos años antes que Carlota fuera a la peluquería y yo no conocí semejante refinamiento hasta después de casada. La compra de unas medias, de una camiseta, de unas bragas, era todo in acontecimiento. Se ahorraba el agua, el carbón, las astillas, la luz, el aceite, cuando había, el hilo. Y la norma principal fue durante mucho tiempo pagar lo menos posible, independientemente de la calidad. Lo más barato era siempre lo mejor. Hasta que alcancé la madurez no pude hacer mío el adagio de que lo barato es caro, porque esta máxima sólo sirve para los ricos”. (Falcón, Pag. 139-141).

Síntesi del capítol 6

Els proveïments de menjar

O la informació dels franquistes no era correcta o van demostrar molt poca comprensió de les dimensions dels problemes als que s'enfrontaven a l'entrar. Primer, no es pensaven entrar tan fàcilment. Després, la imprevisió pel que fa al menjar i restabliment dels serveis bàsics es va fer palesa. Sort en van tenir els primers dies dels magatzems de menjar republicans, de l'ajuda de les "provincias liberadas" i a partir del mes de març en l'ajuda alemanya i italiana i —amb menor importància— els donatius d'entitats més o menys filantròpiques. La major part dels donatius va anar a parar a "Auxilio Social" o va ser consumit per les tropes d'ocupació.

La manca d'aliments va ser atribuïda per les autoritats a les "devastaciones de los rojos", sense acceptar els propis errors. Les causes van ser de fet molt més àmplies, com quan Barcelona va quedar sense farina perquè els flequers havien deixat de pagar als seus proveïdors aragonesos.

Els proveïments alimentaris de la població barcelonina van ser responsabilitat de l'Ajuntament pràcticament durant tot l'any 1939. De mitjans de juny a mitjans de setembre van ser oficialment responsabilitat d'un delegat del govern central, però la seva ineficàcia va fer que tornés a donar-se la responsabilitat al tinent d'alcalde Aurelio Joaniquet, reforçada pel governador civil acabat d'arribar, Wenceslao González Oliveros.

Les dificultats inherents a l'escassetat de menjar van venir agreujades per la dificultat de fer-lo arribar des d'altres llocs a causa de la manca de vehicles de transport i mal estat de les vies de comunicació.

La represa agrícola i ramadera, indispensable per al proveïment d'aliments frescos, va estar presidida pels afanys descol·lectivitzadors i per una incoherència comercial que portava, per exemple, a comprar patates de sembra a Anglaterra i a exportar després tota la producció obtinguda amb aquestes patates altre cop a Anglaterra, comprant per al consum interior patates a Dinamarca.

Per a evitar els acaparaments i augments de preus, les autoritats van portar a terme cinc mesures bàsiques: a) Intervenció de collites i de productes bàsics; b) Control sobre la circulació de mercaderies; c) Control sobre la distribució, centralitzant la dels productes bàsics quan li va ser possible; d) Fixació de preus de taxa per als productes bàsics; e) Establint el racionament.

Per a burlar aquestes disposicions, botiguers i traficants sense botiga van idear tot un conjunt d'activitats pícaresques que, recollint un terme ja usat durant la guerra, eren conegudes amb el nom d'estraperlo. Algun d'aquests trucs eren:

- a) Malgrat la intervenció de collites, els pagesos i ramaders van practicar ocultacions de la producció per a revendre després aquesta part al mercat negre. Aquestes ocultacions es feien bé exagerant en les declaracions les quantitats necessàries per al consum propi o per a la sembra, bé utilitzant mètodes més directes.
- b) En la circulació de mercaderies les autoritats van mantenir en principi criteris molt estrictes, com la prohibició de circulació interprovincial, però van haver-les d'anar afluixant per la pressió dels productors. L'obligatorietat de les "guias" va ser freqüentment burlada
- c) La centralització de la distribució va haver-se d'afluixar també davant la pressió dels productors. El cas de la llet va ser el més important. Així i tot es va poder mantenir

en bon part. No cal dir, però, que tots els productes del mercat negre escapaven a aquesta centralització, des dels animals sacrificats en escorxadors clandestins fins a les cent tones de menjar intervingudes durant l'any a venedors ambulants.

- d) Els preus fixats oficialment per als productes bàsics van mantenir-se estables durant tot l'any, amb un lleuger descens a la primavera recuperat a partir de juny. Però al mercat negre els productes arribaven a cotitzar-se fins cinc vegades el preu oficial.
- e) La cartilla de racionament no va existir a Barcelona fins a 1940. Durant 1939, però, va instaurar-se un racionament basat en sistemes de control provisionals, molt poc eficaços, i que van permetre tota mena d'abusos. Al començar a implantar sistemes de racionament, les autoritats semblaven més preocupades en l'evitació de cues, de pèssim efecte psicològic, i en el control dels ciutadans, que no pas en aconseguir un equitatiu repartiment del menjar. L'organització del racionament va venir complicada, a més, per la necessitat d'elaborar censos per al cobrament d'uns pintorescos impostos denominats "Día sin postre" i "Día del plato único" el primer dels quals ni tan sols va arribar a aplicar-se a Barcelona, mentre que el segon va quedar pràcticament limitat als menjars en llocs públics, donades les dificultats del cobrament a particulars. Es van vendre racionats el pa, l'oli, els llegums, el bacallà, els ous, les patates, l'arròs i la llet condensada per als infants. Els primers temps, la poca carn disponible anava destinada sobretot a hospitals i restaurants, alguns dels quals aprofitaven per exagerar les seves necessitats i revendre els sobrants al mercat negre. En molts casos eren els mateixos botiguers legalment establerts —que l'Ajuntament proveïa de menjar sense obligar-los a pagar fins al cap de dos o tres mesos— els qui efectuaven operacions fraudulentas, com ara els forners que no feien servir tota la farina que rebien per a fer pa del que calia vendre a preu de tasa, o els lleters que adulteraven la llet a granel. Només van poder obrir la seva botiga aquells qui ja la tenien oberta abans el 18 de juliol de 1936. Les sancions contra l'estraperlo —170 detinguts i 120 multes a Barcelona, l'any 1939— van ser selectives i es van demostrar clarament ineficaces per aconseguir una distribució regular de productes alimentaris. Tot i que caldria fer una comprovació cas per cas, en molts d'ells dona la sensació que el motiu veritable de la sanció no és l'estraperlo, sinó que aquest era una excusa per sancionar persones poc "afectas".